КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИЛИМ,
ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯЛАР
МИНИСТРЛИГИ

Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

КЫРГЫЗСТАНДА СОЦИАЛДЫК ЖАНА ГУМАНИТАРДЫК ИЛИМДЕРДИН АБАЛЫ ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮ

СОСТОЯНИЕ И РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В КЫРГЫЗСТАНЕ

БИШКЕК 2025

УДК 001(575.2)
ББК 60 (5Кир)
К 97

Басмага Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Илимий-техникалык кеңешинин жана КУУнун 100 жылдык маарекесине карата китеп чыгаруу боюнча комиссиянын чечими менен сунушталды.

Педагогика илимдеринин доктору Ж. Баласагын атындагы КУУнун профессору Н.А. Асипованын редакторлугу астында даярдалды

Рецензенттер: Педагогика илимдеринин доктору, К. Карасаев атындагы БГУнун педагогика факультетинин деканы, профессор Мураталиева М.А.

Тарых илимдеринин доктору, КББАнын профессору Иманкулов М.И.

К 97 Кыргызстанда социалдык жана гуманитардык илимдердин абалы жана өнүгүүсү/ Состояние и развитие социально-гуманитарных наук в кыргызстане. – Б:2025.- 256 б.

ISBN 978-9967-32-580-7

Кыргызстанда социалдык жана гуманитардык илимдердин абалы жана өнүгүүсү аттуу монография Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университеттин социалдык-гуманитардык илимдер институтунун жамааты тарабынан даярдалган. Монографияда окумуштуу окутуучулардын философия, психология, педагогика, дин таануу, социология илимдеринин учурдагы абалына жана кыскача тарыхына байланыштуу орчундуу маселелер жана илимий маалыматтар орун алган. Монографияда камтылган маалыматтар социалдык жана гуманитардык илимдер жаатында эмгектенген илимпоздор, аспиранттар ж.б. илимге кызыккандар үчүн баалуу кайнак болуп эсептелет.

Монография «Состояние и развитие социальных и гуманитарных наук в Кыргызстане» подготовлена коллективом Института социально-гуманитарных наук Кыргызского национального университета имени Ж. Баласагына. Монография содержит важные вопросы и научные сведения, касающиеся современного состояния и краткой истории педагогики, философии, психологии, религиоведения и социологии в КНУ. Информации, содержащиеся в монографии, предоставляют ценный ресурс для ученых, аспирантов и всех тех, кто интересуется общественными и гуманитарными науками.

ISBN 978-9967-32-580-7 **УДК 001(575.2)**
ББК 60 (5Кир)
©С. Ж. Баласагын атындагы КУУ, 2025

МАЗМУНУ

КИРИШ СӨЗ.. 5

Камчыбек уулу Мырзабек 8

ЖЪ. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИНДЕГИ СОЦИАЛДЫК-ГУМАНИТАРДЫК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУНУН КЫСКАЧА ТАРЫХЫ 8

Асипова Нурбубу Асаналиева... 35

Карабалаева Гуьмира Таштановна.. 35

Баялиева Айсулу Суютбековна 35

ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ В КЫРГЫЗСТАНЕ И ЕЕ СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ 35

Осмонова Динара Аскарбековна.. 104

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДАГЫ «ДИН ТААНУУ» БОЮНЧА БИЛИМ БЕРҮҮ: ТАРЫХЫ ЖАНА АЗЫРКЫ АБАЛЫ... 104

Жусубалиев Абдикаим Рысбаевич 122

Малтабаров Бакытбек Амирович 1229

СОЦИОЛОГИЯ ЖАНА СОЦИАЛДЫК ИШТЕР КАФЕДРАСЫ: АЗЫРКЫ АБАЛЫ ЖАНА КЕЛЕЧЕКТЕГИ ӨНҮГҮШҮ 122

Бөкөшов Ж. 1528

ГУМАНИТАРДЫК БИЛИМ: КЕЛЕЧЕК ТЕМАСЫ 152

Бекбоев Аскарбек Абдыкадырович 165

Алымкулов Замирбек Аманбекович 165

КЫРГЫЗ ФИЛОСОФИЯ ТАРЫХЫН ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК СЕГМЕНТТЕРИ.. 165

Нусупов Чолпонбек Токбаевич...191200

ФИЛОСОФСКО-ЭТИЧЕСКОЕ И ИСТОРИЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ СУЩНОСТИ НАЦИОНАЛ-НИГИЛИЗМА В КЫРГЫЗСКОМ ОБЩЕСТВЕ.. 200

Иманкожоев Таалайбек Асанович 2256

БАЙЫРКЫ КЫРГЫЗДАРДЫН ДҮЙНӨ ТААНЫМЫНДАРЫ МИФОЛОГИЯ ДҮЙНӨНҮ ӨЗДӨШТҮРҮҮНҮН ЫКМАСЫ

КАТАРЫ ЖАНА КЫРГЫЗ МИФТЕРИНДЕГИ КОСМОГОНИЯЛЫК ТҮШҮНҮКТӨР... 225
Апсаматова Эльвира Джумабековна,... 2402
Байбосунова Гулзат Усонбековна, ... 2402
ФИЛОСОФИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ДУХА В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ 2402
КОРУТУНДУ 2537

КИРИШ СӨЗ

Урматтуу окурмандар! Сиздерге сунушталып жаткан «Кыргызстандагы социалдык-гуманитардык илимдердин абалы жана өнүгүүсү» аттуу монография Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Социалдык-гуманитардык илимдер институтунун (СГИИ) профессордук-окутуучулар курамы тарабынан, Кыргыз илиминин флагманы болуп эсептелген Улуттук университеттин 100 жылдык маарекесине карата даярдалган илимий эмгек болуп саналат.

Адатта, илимий монография бир автордун белгилүү бир темага байланыштуу изилдөөсүнүн объектин, предметин, максатын, изилдөө стратегиясын, ишке ашыруу жолдорун жана алынган натыйжаларын камтыйт. Бул монография салттуу форматтан айырмаланып, Ж. Баласагын атындагы КУУнун СГИИ профессордук-окутуучулук курамы тарабынан коомдук-гуманитардык илимдердин учурдагы абалын, кыскача жаралыш тарыхын жана келечектеги өнүгүү тенденцияларын камтыган жамааттык илимий эмгек түрүндө даярдалды.

Монографияда философия, педагогика, дин таануу, социология сыяктуу коомдук жана гуманитардык илимдердин учурдагы абалы, актуалдуу маселелери боюнча жүргүзүлгөн илимий изилдөөлөрдүн натыйжалары чагылдырылган. Тактап айтканда, төмөнкү маселелер камтылган: Ж. Баласагын атындагы КУУдагы социалдык-гуманитардык илимдер институтунун кыскача тарыхы (Камчыбек уулу М.); Кыргызстандагы педагогика илиминин калыптанышы жана анын өнүгүү тарыхы (Асипова Н.А., Карабалаева Г.Т., Баялиева А.С.); Кыргызстандагы жогорку окуу жайларында дин таануу боюнча билим берүүнүн азыркы абалы жана өнүгүү тарыхы (Осмонова Д.А.); Жусубалиев А.Р., Малтабаров Б.А. Социология жана социалдык иштер кафедрасы: азыркы абалы жана келечектеги өнүгүшү; Кыргыз философиясынын өнүгүүсүнүн методологиялык аспектилери (Бекбоев А.А., Алымкулов З.А.); Гуманитардык илимдердин футурологиялык аспектилери (Бокошев Ж.); Кыргыз коомундагы улуттук нигилизмдин философиялык маңызы, этикалык жана тарыхый аспектилери (Нусупов Ч.Т.); Ааламдашуу чакырыктары контекстинде улуттук рух философиясы (Апсаматова Э.Дж., Байбосунова Г.У.)

Монографиянын концепциясы: Кыргызстандагы социалдык-гуманитардык илимдердин учурдагы абалын жана алардын тарыхый өнүгүшүнө кыскача көз караш.

Монографиянын максаты – Кыргыз Республикасынын 100 жылдыгын жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин 100 жылдык маарекесин утурлай, өлкөдөгү коомдук жана гуманитардык илимдердин абалына илимий сереп салуу, алардын өнүгүүсүндөгү негизги көйгөйлөрдү ачыктоо менен бул багыттагы илим жана билим берүүнүн келечектеги стратегияларын аныктоо. Ошону менен бирге аталган тармактарда билим алып жаткан студенттердин, болочок адистердин теориялык жана практикалык даярдыгына салым кошуу.

Монография авторлор курамы тарабынан жазылганына карабастан, анын мазмуну логикалык жактан ырааттуу берилип, актуалдуу маселелер терең талдоого алынган жана илимий жактан негизделген. Бул эмгек социалдык-гуманитардык илимдердин заманбап проблемаларын изилдөөгө жаңыча илимий көз караштан жасаган бүтүмдүү илимий трактат.

Монографиянын ар бир бөлүмү авторлордун көп жылдык илимий-педагогикалык тажрыйбаларына, жеке изилдөөлөрүнө жана теоретикалык көз караштарына таянуу менен даярдалган. Алар изилденген маселелердин методологиялык, парадигмалдык көйгөйлөрүн, алардын өзгөчөлүктөрүн жана чечүү жолдорун илимий негизде талдоого алышкан.

Монографиянын мазмуну төмөнкү негизги багыттарды камтыйт: Ж. Баласагын атындагы КУУдагы социалдык-гуманитардык илимдер институтунун кыскача тарыхы; Гуманитардык билим жана анын келечеги; Кыргызстандагы педагогика илиминин калыптанышы жана анын азыркы абалы; Кыргызстандагы жогорку окуу жайларында дин таануу боюнча билим берүү: тарых жана азыркы абалы; Кыргыз философиясынын өнүгүүсүнүн методологиялык аспектилери; Кыргыз коомундагы улуттук нигилизмдин философиялык, этикалык жана тарыхый талдоосу; Глобалдашуунун чакырыктары контекстинде улут-

тук рух философиясы жөнүндө маалыматтар логикалык ырааттуу сунушталып, заманбап коомдук-гуманитардык илимдердин актуалдуу маселелерди камтыйт.

Монография коомдук жана гуманитардык илимдерди изилдөө менен алектенген жаш окумуштуулар, магистранттар жана аспиранттар, коомдук илимдер менен кызыккандар үчүн кошумча илимий булак болуп эсептелет.

Монография илимпоздор, мугалимдер, изилдөөчүлөр жана студенттер үчүн баалуу булак катары кызмат кылуу менен гуманитардык илимдердин өнүгүшүнө көмөкчү болот деп ишенебиз.

**Кыргыз Республикасынын билим берүүсүнө
эмгек сиңирген кызматкер, педагогика
илимдеринин доктору, профессор
Асипова Н.А.**

Камчыбек уулу Мырзабек
псх и.д., профессор, Ж. Баласагын атындагы
КУУнун илимий иштери боюнча проректору

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИНДЕГИ СОЦИАЛДЫК-ГУМАНИТАРДЫК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУНУН КЫСКАЧА ТАРЫХЫ

Социалдык – гуманитардык илимдер институтунун **отуз** жылдан ашык тарыхы бар: 1991-ж. КМУнун Окумуштуулар Кеңешинин чечими менен социалдык саясат факультети ачылган эле, факультеттин деканы болуп философия илимдеринин кандидаты, доцент Авазбек Намазбекович Иваков иштеген. 1991-ж. социалдык-гуманитардык илимдер факультети болуп өзгөрүлүп, факультеттин деканы болуп, философия илимдеринин кандидаты (кийинчерээк, социология илимдеринин доктору) профессор Кубанбек Бектурганович Бектурганов иштеген, 1992-ж. баштап философия илимдеринин кандидаты (азыркы мезгилде философия илимдеринин доктору), доцент (азыркы мезгилде профессор) Шайлоо Бrandoeвна Акмолдоева иштеген. 1993-ж. аталган факультет философия факультети болуп кайрадан түзүлүп, факультеттин деканы болуп, алгач, философия илимдеринин доктору (кийинчерээк, саясат таануу илимдеринин да доктору), профессор Мэлс Табалдыевич Артыкбаев, 1994-ж баштап философия илимдеринин доктору, профессор Асеин Исмаилович Исмаилов, 1995-ж. баштап тарых илимдеринин кандидаты, доцент Жуман Бегиматович Бегиматов, 1997-ж. баштап тарых илимдеринин кандидаты, доцент(азыркы мезгилде тарых илимдеринин доктору, профессор) Аалыбек Акунович Акунов иштешкен. 1996- ж. 29-майда КМУУнун Окумуштуулар Кенешинин чечими менен «Мамлекеттик башкарууну жана саясат илимин стратегиялык изилдөө» окуу борбору ачылган. Биринчилерден болуп Кыргызстанда бул окуу борбору мамлекеттик кызмат жана муниципалдык башкаруу чөйрөсүндө, саясат жана социалдык илимдер боюнча жогорку квалификациядагы адистерди даярдап баштады. 1999 – ж. 8-апрелинде КУУнун Окумуштуулар Кенешинин чечими менен окуу борборун жана философия факультетин

бириктирип (факультеттин деканы болуп алгач философия илимдеринин кандидаты, доцент (азыркы мезгилде философия илимдеринин доктору, профессор) Анвар Хусейнович Бугазов, андан кийин экономика илимдеринин кандидаты (азыркы мезгилде экономика илимдеринин доктору), доцент Издевалды Искакович Искаков иштешкен. Ушул факультеттин негизинде “Мамлекеттик башкаруу жана социалдык изилдөө институту түзүлгөн (институттун директору болуп тарых илимдеринин доктору, профессор А.А.Акунов дайындалган). Бул жаны түзүлгөн институттун башкы максаты - КУУнун стратегиялык (программаларын) долбоорлорун ишке ашыруу жана эң бийик деңгээлдеги кадрларды даярдоо болуп эсептелинген. Институтка кабыл алуу орто билимдин негизинде төмөндөгү адистиктер боюнча жүргүзүлгөн: “мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу”, “саясат таануу”, “философия”, “психология” жана “социология”, “дин таануу”. 2000-ж. КУУнун Окумуштулар Кенешинин чечими менен институт (ИГУСИ) “Философия жана мамлекеттик башкаруу” факультети болуп кайрадан түзүлдү, факультеттин деканы болуп, алгач, тарых илимдеринин доктору, профессор Аалыбек Акунович Акунов, 2003-ж. баштап 2007-ж. чейин саясат таануу илимдеринин кандидаты, доцент Кундуз Жаманчаевна Базакеева иштеген. 22-июнда 2007 - ж. Ж.Баласагын атындагы КУУнун Окумуштулар Кеңешинин чечими менен (КУУнун ректорунун буйругу №176 9.07.2007-ж.) философия жана мамлекеттик башкаруу факультети Социалдык – гуманитардык илимдер институту деген аталышта кайрадан түзүлүп, институттун директору болуп философия илимдеринин кандидаты, доцент Нурзак Кыштакович Асанбеков дайындалган. 2008-ж. баштап 2010-ж. чейин институттун директору болуп, алгач, педагогика илимдеринин доктору, профессор Искендер Исамидинович Исамидинов, андан кийин физика-математика илимдеринин кандидаты (азыркы мезгилде философия илимдеринин доктору), доцент Эрмек Жолдошбекович Усекеев, андан кийин тарых илимдеринин доктору, профессор Аалыбек Акунович Акунов иштешкен.

2010-ж. баштап 2025-ж. чейин факультеттин деканы болуп, кийин институттун директору болуп психология илимдеринин кандидаты, доцент Камчыбек уулу Мырзабек эмгектенип келди, азыркы учурда институттун директору болуп социология илимдеринин кандидаты, доцент Жусубалиев Абдыкаым Рысбаевич иштеп жатат. Бул аталган институт 2012-ж. баштап Социалдык-гуманитардык илимдер факультети болуп, 2023 - жылдан кайрадан Социалдык-гуманитардык илимдер институту болуп түзүлгөн.

Азыркы убакта Социалдык – гуманитардык илимдер институтунда 5 кафедра: «Философия, маданияттын теориясы жана тарыхы», «Социология жана социалдык кызмат», «Жогорку мектептин педагогикасы», «Психология», «Дин таануу жана теология» жана А.Табалдиев атындагы социомаданий изилдөө социологиялык Борбору жогорку квалификациялуу кадрларды даярдоодо ийгиликтүү өз салымдарын кошуп, иштешип келүүдө. Профессордук-окутуучулар курамында: 12 - илимдин докторлору, 35 - илимдин кандидаттары жана тажрыйбалуу, дасыккан окутуучулар эмгектенишүүдө.

Философия, маданияттын теориясы жана тарыхы кафедрасынын кыскача тарыхы

Философия, маданияттын теориясы жана тарыхы кафедрасы 2017-жылы философия жана илимдин методологиясы кафедрасы менен дин таануу, маданият таануу жана саясат таануу кафедраларынын биригүүсүнүн натыйжасында түзүлгөн.

Философия кафедрасы – университеттин эң алгачкы бөлүмдөрүнүн бири. Ал 1950-ж. философия боюнча кадрларды даярдоо жана алардын илимий-теориялык деңгээлин жогорулатуу максатында, экинчиден КУУнун бардык факультеттеринде жогорку билимдүү адистерди даярдоодо жалпы философия курсу боюнча билим берүү

максатында уюштурулган. Мезгилдин талабына ылайык кафедранын структурасы бир катар өзгөрүүлөргө дуушар болду. Ал 1952-1970-жж. «философия» кафедрасы деген ат менен жашап келген. 1970-жылдардан тартып ал эки кафедрага бөлүнөт:

- «Тарыхый материализм кафедрасы»
- «Диалектикалык материализм кафедрасы».

1987 жылы бул эки кафедра кайрадан биригип, «философия кафедрасы» деп аталат. Философия кафедрасын 1950-жылдардын башында ф.и.д., проф. М.С. Жунусов (1950-1955), ф.и.к., доц. К.М. Молдобаев (1955-1960), ф.и.д., проф., УИАнын корреспондент-мүчөсү А.Табалдиев (1960-1970жж), ф.и.д., проф. Р.О. Ачылова (тарыхый материализм каф. башчысы 1970-1980жж), ф.и.к., проф. С. Жумагулов (диалектикалык материализм каф. башчысы 1970-1980 жж).

1987-2008 жылдары диалектикалык жана тарыхый материализм кафедралары биригип «философия кафедрасы» болуп кайрадан түзүлөт. Ал кафедраны ф.и.д., проф. А.И. Исмаилов жетектеген.

2009-2016 ж.ж. бул кафедраны ф.и.д., проф. Айтбаев А.А. жетектеп келген. 2017-жылдан баштап философия жана илимдин методологиясы кафедрасы философия, маданияттын теориясы жана тарыхы кафедрасы болуп өзгөртүлгөн.

Кафедра башчысы болуп 2023-жылга чейин философия илимдеринин доктору, профессор Абыкеева-Султаналиева Т.Б. иштеген.

2023-жылдан азыркы убакка чейин философия илимдеринин доктору, профессор Алымкулов З.А. эмгектенип жатат.

1979-1981-жж. Р.И. Отунбаева аталган кафедрада окутуучулук кызматта эмгектенип, кийинчерээк ЮНЕСКОнун иштери боюнча СССР тышкы иштер министрлигинин комиссиясынын төрайымы, СССР тышкы иштер министрлигинин коллегиясынын мүчөсү, Кыргыз Республикасынын тышкы иштер министри, Кыргыз Республикасынын Президенти болуп иштеген.

Кафедра түзүлгөндөн бери 30га жакын илимдин докторлору, 200дөн ашык илимдин кандидаттары даярдалды. 500гө жакын монографиялар жана окуу куралдар жарыяланды.

Ф.и.д., проф. А.И. Исмаиловдун жетекчилиги астында 5 докторлук, 15 кандидаттык диссертациялар корголгон.

1987-жылдын 1991-жылга чейин марксисттик-ленииндик философия кафедрасы түзүлүп, кафедра башчысы болуп философия илимдеринин доктору, профессор А.И. Исмаилов иштеген. 1991-жылдын октябрынан тартып бул кафедра философия кафедрасы болуп өзгөртүлгөн. Философия кафедрасынын башчысы

болуп философия илимдеринин доктору, профессор А.И. Исмаилов иштеген.

Философия, маданияттын теориясы жана тарыхы кафедрасын түзүү эки адистиктин – «Философия» жана «Маданият таануу» адистиктеринин негизинде ишке ашырылгандыгы көңүл бурууга татыктуу. Ушуга байланыштуу жаңыдан түзүлгөн философия, маданияттын теориясы жана тарыхы кафедрасынын курамына кийинчерээк кирген профессордук-окутуучулар курамынын же тактап айтканда, маданият таануу кафедрасынын тарыхынын хронологиясын сунуштоону ылайык көрдүк.

Маданият таануу кафедрасы 1992-жылы философия кафедрасынын базасында түзүлгөн. Кафедранын башчысы доцент, философия илимдеринин кандидаты азыркы мезгилде профессор, философия илимдеринин доктору Нусупов Ч.Т., андан кийин доцент, философия илимдеринин кандидаты, азыркы мезгилде профессор, философия илимдеринин доктору Бугазов А.Х. иштешкен, 1997-жылдан маданият таануу кафедрасы социология кафедрасына бириктирилген. 2011-2015-жылдары маданият таануу кафедрасы кайрадан өз алдынча болуп, аны доцент, философия илимдеринин кандидаты (кийинчерээк философия илимдеринин доктору) Абыкеева-Султаналиева Т.Б. башкарган. Кафедра түзүлгөн жылдар ичинде бир нече магистрант, адис-культурологдор окуусун ийгиликтуу бүтүргөн. 2014, 2015-жылдарга бюджеттик негизде окууга кабыл алуу жүргүзүлгөн.

2015-жылдын сентябрь айында Маданият таануу кафедрасы Саясат таануу кафедрасы менен бириктирилип, алардын базасында Маданият таануу жана саясий технологиялар кафедрасы түзүлгөн. Андан соң 2016-жылдын сентябрь айында Маданият таануу жана саясий технологиялар кафедрасы Дин таануу кафедрасына бириктирилип, анын натыйжасында жаңы дин таануу, маданият таануу жана саясат таануу кафедрасы түзүлгөн. Ал эми 2016-жылдын октябрь айынан баштап Дин таануу, маданият таануу жана саясат таануу кафедралары Философия кафедрасынын бир бөлүгү болуп калган. Ошол эле мезгилде

философия кафедрасы илимдин философиясы жана методологиясы кафедрасы болуп өзгөртүлгөн.

Учурда философия, маданияттын теориясы жана тарыхы кафедрасы болуп кызмат кылып келет. «Философия» багыты боюнча 13 окутуучу эмгектенет.

Анын ичинде 3 профессор, 5 доцент, 4 ага окутуучу, 1 окутуучу. Алардын ичинен 3 философия илимдеринин доктору жана 5 философия илимдеринин кандидаты. КР УИАнын корреспондент-мүчөсү, профессор, философия илимдеринин доктору жана саясат таануу илимдеринин доктору М.Т. Артыкбаевдин илимге, билим берүүгө кошкон салымы зор.

Философия, маданияттын теориясы жана тарыхы кафедрасынын келечеги кең деп айтсак жаңылышпайбыз. Кафедранын кызматкерлеринин эмгектери Москвада, Ленинградда, Тартуда жана чет өлкөлөрдө орус, англис, араб жана дагы башка чет тилдеринде басылып чыккан. Алар мамлекеттик сыйлыктарга көрсөтүлгөн. Азыркы учурда кафедра “Социалдык философия” жана “Таанып билүү теориясы” багыттары боюнча бакалаврларды жана магистрлерди даярдоону иш жүзүнө ашырууда.

Кафедранын аспирантурасы бар. Философиянын кафедрасынын бүтүрүүчүлөрү ар дайым суроо талапта, алар үчүн кызматка орношуу кыйынчылыгынын эч кандай көйгөйү жок.

Азыркы кезде бул кафедра – бул философиялык илимий-педагогикалык кадрларды даярдоо боюнча республикадагы жападан жалгыз окуу-илимий борбору болуп саналат. Кафедра өзү жашап турган жылдардын ичинде 1000ге жакын адамды бүтүрүп чыгарды. Алар биздин республиканын ЖОЖдорунда, ошондой эле техникумдарда, мектептерде, мамлекеттик кызматтарда жана илимий мекемелерде, жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдүн көптөгөн ЖОЖдорунда жана мектептеринде эмгектенишүүдө.

Бүгүнкү күндө кафедра кадрларды үч адистик боюнча тереңдетип жана ар тараптуу даярдоону ишке ашырууда, атап айтканда:

• “Социалдык философия”;

• “Онтология жана таанып билүүнүн теориясы”;

• “Философиянын тарыхы жана тарыхтын философиясы”.

Эгемендүүлүктүн эпкининде философия кафедрасы өлкөнүн башка да социалдык-гуманитардык кафедралары сыяктуу эле философиялык кадрларды жаңы мамлекеттик стандарт жана заманбап окуу пландары боюнча даярдоодо.

Философия кафедрасынын иштеп турушунун акыркы 10 жыл ичинде гана окутуучулар 20дан көбүрөөк жамааттык жана жекече монографияларды, 15 окуу китептерин жана окуу куралдарын, ведомстволор аралык жыйнактарды жарыкка чыгарышты. Кыргыз тилиндеги аудитория үчүн мамлекеттик тилде жазылган окуу куралдарын чыгаруу жагы да жигердүү колго алынууда

Ж. Баласагын атындагы КУУнун философия кафедрасы даңктуу тарыхка ээ. Ал өз бүтүрүүчүлөрү республиканын ЖОЖдорунун бардык философия кафедраларында жана анын чегинен сырткары жактарда да ийгиликтүү эмгектенип жатышкандыктары менен сыймыктанат. Көптөгөн бүтүрүүчүлөрү белгилүү окумуштуулардан, көрүнүктүү коомдук ишмерлерден болуп калышты, алар кафедраларды, факультеттерди жана республиканын ЖОЖдорун, коомдук жана илимий уюмдарды, мекемелерди жетектешүүдө. Кафедранын жамааты өзүнүн чыгармачыл ишмердүүлүгү, албан эмгеги менен өнүгүүсүнө татыктуу салымын кошуу үчүн бардык аракетин жасай бермекчи.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде социология илиминин калыптанышы жана өнүгүшү (“Социология жана социалдык иш” кафедрасынын тарыхы)

Кыргызстанда социология илиминин канаттандыраарлык узак тарыхый салты бар, анткени, 1966-жылы СССРде эң биринчилерден болуп Кыргыз мамлекеттик университетинин алдында социологиялык изилдөө **лабораториясы** уюштурулган. Ошол жылдары жаш таланттуу окумуштуу, кийинчерээк Республиканын Илимдер Академиясынын корреспондент- мүчөсү Асанбек Табалдиев ар тармактагы окутуучуларды жана аспиранттарды: тарыхчыларды жана филологдорду, экономисттерди жана математиктерди: Ч.С. Айтбаева, М.Т. Артыкбаев, Р.А. Ачылова, Б. Баетов, К. Бектурганов, А.Н. Иваков, К. Иманканов, А. Карыпкулов, Я.А. Рисс, И.К. Кочербаева,

Э.С. Кульматов, Т. Мааткaзиев, С.С. Нурова, К. Ормокеев, В.П. Сиротин, А.И. Тишин, Ш. Шакитов, Ш. Эгембердиев, Т. Эсенгельдиев, М. Эркебаев ж.б., социология лабораториясында илимий жолго бириктирген. Ушул кадамды социология илимдери боюнча А.Табалдиевдин мектебинин түзүлүшүнүн башталышы десек жаңылышпайбыз. Алар социологиялык лабораториянын базасында коомдогу жашоонун экономикалык жагдайлары, коомдун моралдык-нравалык, маданий-руханий жана үй-бүлөнүн күнүмдүк маселелери, эл аралык катнаштар, социалдык мобилдүүлүктүн жана коомдун социалдык түзүлүшүнүн өзгөрүшү сыяктуу орчундуу маселелерди социологиялык ыкмалар менен изилдеп баштаган. Изилдөөлөрдүн жыйынтыгы жана практикалык сунуштар Республиканын башкаруу органдарына багытталган атайын каттар менен жөнөтүлүп турган.

Советтик мезгилде элдердин көпчүлүк аң-сезиминде “биримдиктүү көп улуттуу мамлекеттин бирдей советтик элдин канатымын” деген ой-пикир социалдык факт болуп эсептелген. Ал кезде социологдор улуттар арасындагы мамилелерди изилдеп чыгышканда бири-бирин түшүнбөөчү, салтын, тилин, маданиятын сактоочу жана улуттук маселелер анчейин эместиги аныкталган. Тилекке каршы, азыркы учурда бул маселе актуалдуу бойдон калууда. Улуттар арасындагы келишпестиктер суудан, жерден жана шайлоолордон ж.б. себептерден келип чыгууда. Бул маселелер окумуштуулар тарабынан социологиялык ыкмалар менен изилдеп чыгууга түрткү берди. XX к. аягында коомдук пикирлер боюнча профессор К. Бектурганов, менчиктештирүү маселелери боюнча К. Исаев, этностук процесстер профессор А. Асанканов, улуттардын чыр-чатактары жана келишпестиги боюнча профессор А.Б. Элебаева, профессор Н.А. Өмүралиев ж.б. тарабынан изилденген.

КУУда 1992-жылы социология жана диний таануу кафедрасы ачылган, аны К.Б. Бектурганов көп жыл бою жетектеген. Андан кийин ар кайсы убакыт аралыгында социология кафедрасын философия илимдеринин доктору, доцент А.Х. Бугазов, философия илимдеринин доктору, профессор А.И. Тишин кафедра башчысынын милдетин аткарышып, анын өсүп-өнүгүшүнө өз салымдарын кошушкан. Азыр кафедра “Социология жана социалдык иштер кафедрасы” деп аталып, аны 2015-жылдан тартып 2025-жылга чейин социология илимдеринин

кандидаты, доцент А.Р. Жусубалиев жетектеп келген, азыркы убакта кафедранын башчысы кызматын социология илимдеринин кандидаты, доцент Б.А. Малтабаров аркалоодо.

Профессор К.Б. Бектурганов жана доцент А.Р. Жусубалиев

Социология кафедрасы аркылуу биринчилерден болуп докторлук диссертациялар: Нурова С.С. "Инсандын руханий дүйнөсү жана турмуштук образы" (Алматы, 1995-ж.), Бектурганов К.Б. "Коомдук пикирди изилдөөнүн методологиялык маселелери социалдык процесс катарында" (Бишкек, 2006-ж.) даярдалган жана ийгиликтүү корголгон.

Социология жана социалдык иштер кафедрасынын өнүгүшүнө социология илимдеринин доктору, **профессор К. Бектургановдун** салымы чоң.

А.Табалдиев негиз салган бул илимий изилдөө салтын бүгүн да кафедра окутуучулары улантышып келишүүдө. Мисалы, социология илиминин кандидаттары, доценттер: С.О. Жунушова жаштардын иденттүүлүк маселелерин; А.Р. Жусубалиев коомдогу социалдык дифференциация жана консолидация, социалдык иденттүүлүк маселелерин, Б.М. Кошбакова улуттук каада-салттар, алардын учурдагы өзгөрүшү, орду жана ролу боюнча; Ж.Э. Асангулова социологиялык изилдөө методдору, методологиясы маселелерин; А.А. Усубалиева жана А.Ш. Жолдошева жаштардын социалдашуусун; А.К. Шайылдаева гендер жана аялдардын учурдагы көйгөйлөрүн; А.З. Беделбаева учурдагы билим берүү жана анын жаңы моделдерине байланыштуу суроолорду, Б.Т. Матиев Кыргызстандагы корпоративдик башкаруу жана коомду башкаруунун актуалдуу маселелерин изилдешүүдө.

Азыркы убакта социология кафедрасында жогорку сапаттагы профессордук-окутуучулук курамы болгондуктан, алар мезгилдин жана коомдун талаптарына жооп берген социология жана социалдык иштер багыттарындагы жогорку квалификациялуу заманбап адистерди даярдап чыгарууда. Кафедранын окутуучулары көптөгөн эл аралык конференцияларга, симпозиумдарга, форумдарга жигердүү катышып келишүүдө. Андан тышкары социология жана социалдык иштер багытында монографияларды, окуу китептерди, усулдук куралдарды чыгарып турушат. Алсак, профессор К. Бектургановдун: "Социологиянын негиздери. Лекциялардын курсу" (2004-ж.), "Социологияга киришүү" (2008-ж.), "Коомдук пикир социалдык институт катарында" (2009-ж.), "Социологиянын негиздери: дарстардын курсу" (2010-ж.), Кошбакова Б.М. - "Социология: курс лекций" (2011-ж.), Матиев Б.Т., Наматбекова Н.М. - Политология. Учебно-методическое пособие. (2016-ж.), А.Р. Жусубалиевдин: "Кыргызстан коомунун социалдык түзүлүшү: эволюциясы жана азыркы абалы" (2011-ж.), "Жарандык иденттүүлүк жана иденттешүү" (2015-ж.), "Жаран кантип иденттешет?" (авторлоштор менен) - 2016-ж., Шайылдаева А.К. "Социология" Учебно-методическое пособие (2021-ж.), ж.б. окуу куралдары жарык көрдү.

Кафедрада окуунун бакалавриат, магистратура, аспирантура жана докторантура деңгээлдеринде күндүзгү окуу формасында иш алынып барылат. Ж.Баласагын атындагы КУУнун социалдык-гуманитардык

илимдер институтунун “Социология жана социалдык иштер” кафедрасынын алдындагы социологиялык изилдөөлөр лабораториясы 2021-жылы А.Табалдиев атындагы социомаданий изилдөөлөр социологиялык борбору болуп кайрадан түзүлдү. Ушундай аракеттердин натыйжасында социология илими Кыргызстанда окуу предмети, кесип жана илимдин бутагы катары калыптанып калды.

Социология илим, практика жана билим берүү катарында Кыргызстанда эң орчундуу илимдердин тармагын камтыйт. Бүгүнкү күндө жана келечекте кафедранын жана социологиялык борбордун ишмердүүлүгү социология илими боюнча докторлук жана кандидаттык диссертацияны коргоо боюнча атайын кеңештин иши менен тыгыз байланышта. Мунун негизинде кафедранын сапаттык жагдайы өркүндөйт, жаңы муундагы социологиялык илимдердин докторлору жана кандидаттары менен толукталат. Акыркы 3-4 жылдын ичинде эле кафедранын бир катар окутуучулары (Усубалиева А.А., Жолдошева А.Ш., Беделбаева А.З. ж.б.) кандидаттык диссертациясын, Жунушова С.О. докторлук диссертациясын ийгиликтүү коргошту. Учурда кафедрада 10дон ашык социология боюнча илимий даражалуу окутуучулар социология жана социалдык иштер багыттары боюнча жогорку квалификациялуу адистерди даярдоодо эмгектенишет. Мындан тышкары дагы социологиялык билим алуу боюнча жаңы профилдик багыттарды ачуу, ошондой эле кыргыз тилинде окуу-усулдук куралдарды жана окуу китептерин даярдоо мерчемделүүдө.

Профессор А.Табалдиев

А.Табалдиев атындагы социомаданий изилдөөчү социологиялык борборунун тарыхы

А.Табалдиев атындагы социомаданий изилдөөчү социологиялык Борбору алгач Социологиялык лаборатория катары 1966-жылы Советтик республикалардын ичинен биринчилерден болуп Кыргыз мамлекеттик уни-

верситетинде негизделген. Бул лаборатория Кыргызстандагы биринчи социологиялык борбор болуп калган. Социологиялык лабораториянын негиздөөчүсү – философия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз ССРинин Илимдер Академиясынын корреспондент-мүчөсү, Кыргыз ССРинин Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты Табалдиев Асанбек Табалдиевич болгон. Ал лабораториянын алгачкы башчылыгына өзүнүн окуучу-шакирти, кийинки илимдин доктору, професор Р. Ачылованы дайындаган. 1960-70-жылдары Табалдиев Асанбек Табалдиевич Кыргыз мамлекеттик университетинин философия кафедрасына башчылык кылган. 1973-жылы А.Т. Табалдиев Кыргыз Совет энциклопедиясынын башкы редакторунун биринчи орун басары, андан кийин башкы редактору болуп иштеген.

Профессор Р.Ачылова

Ал кездеги «хрущевдик жылуулук» доорун профессорлор С.С. Нурова жана А.Н. Иваков мындайча эскеришкен: «Ал жылдары биздин республикабыздын илимий жашоосунда, алгач бир караганда, анчалык маанилүү эместей көрүнгөн окуя болуп өткөн эле, ал кийинчерээк бүтүндөй бир илимий багыттын өнүгүшүнүн башталышы болуп калды. Бул окуя – Кыргыз мамлекеттик университетинин философия кафедрасынын алдында конкреттүү-социологиялык изилдөөлөрдүн лабораториясынын ачылышы, ал убакта кафедраны анчалык деле таанылa элек окумуштуу, философия илимдеринин кандидаты Асанбек Табалдиев жетектеп турган. Мындай профилдеги лабораториянын республикада биринчи болуп ачылышын илимий коомчулук айрым кооптонуулар менен кабылдады, себеби, социологиялык илим 1930-40-жылдары «буржуазиялык жалган илим» эсебине киргизилгендиктен бүткүл өлкөдө дале болсо толугу менен акталып, жандандырыла элек болучу. Ушуну колго алуу ал жылдары илимий эрдикке тете иш

эле. Себеби, социологиялык изилдөөлөрдүн бөтөнчө өзгөчөлүгү болуп коомдук кубулуштарды идеологиялык же дагы башка кийлигишүүлөрсүз кандай болсо, так ошондогудай кылып үйрөнүү эсептелинет. Ошол себептүү бул илим – жетиштүү азоо, ал эми аны жактоочулар, социологдор оңойчулук менен келишүүчүлүккө барбаган, кежир жана объективдүүлүк идеясына баш-оту менен берилген эл болушат. Көрүнүктүү окумуштуу-философ, социолог-практик, Кыргызстандагы биринчи "талаалык" социологиялык изилдөөлөрдүн уюштуруучусу, философия илимдеринин доктору, Кыргыз Илимдер академиясынын корреспондент-мүчөсү, республиканын илимий коомчулугу тарабынан XX кылымдын илиминдеги көрүнүктүү жетишкендиктери үчүн Алтын медалы менен сыйлоого талапкерликке көрсөтүлгөн Асанбек Табалдиев так мына ушундай инсан болгон».

Кыргызстанда 1960-1970-жылдары Кыргыз мамлекеттик университетинин социологиялык лабораториясынын базасында "Элдин турмушундагы Улуттук жана интернационалдык маселелер", "Элдин маданияты жана Сиз", "Нике жана үй-бүлө сиздин түшүнүгүңүздө" деген темаларда социологиялык изилдөөлөр жүргүзүлүп, илимий жыйынтыктар чыгарылган. Мындай изилдөөлөрдүн негизинде кыйла бараандуу илимий эмгектер жаралган. Алсак социология илиминин башатында турган А.Табалдиевдин "Лениндин улуттук теориясы жана азыркы учур" (1971), "Улутум бар, уруум жок" (1970), "Гомер жана Гомерлер" (1970), "Дагы бир жолу Андрейчиктин улуту жөнүндө" (1973), "Доорубуздун достугу" (1974), "Салт жөнүндө ой" (1965), "Айыл маданияты жөнүндө сөз" (1966), "Сүйүүдөн турмуш жаралат" (1970) ж.б. эмгектери.

Социалдык-гуманитардык илимдер институтунун социологиялык лабораториянын уюштурулушу, анын Борбор катары кайра түзүлүшү бүгүнкү күндө да эмпирикалык социологиялык изилдөөлөргө талаптын күчтүүлүгүн кабарлайт. Ал борборго А.Табалдиевдин атынын берилиши да мыйзам ченемдүү. Бүгүнкү күндө бул Борборду социология багытындагы мыкты адис - С.Д. Караева жетектөөдө. А.Табалдиев атындагы социомаданий изилдөөчү социологиялык Борбор изилдөөлөрдү объективдүү, жогорку теориялык деңгээлде жүргүзүүнү эң негизги милдети катары кабыл алган. ЖОЖдо рыноктук мамилелер

шарттарындагы билим берүүчүлүк кызматынын сапаты боюнча социологиялык изилдөөлөр бөтөнчө жигердүүлүк менен жүргүзүлүүдө. Социологиялык Борбор ошондой эле студенттерге «Социология», «Социалдык иштер» багыттары боюнча социологиялык изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн практикалык көндүмдөрүн үйрөтөт. Ж.Баласагын атындагы КУУнун социалдык-гуманитардык илимдер институтунун А.Табалдиев атындагы социомаданий изилдөөчү социологиялык Борбор төмөнкү багыттар боюнча колдонмолуу социологиялык изилдөөлөрдү жүргүзүүгө ниеттенүүдө: 1. Коомдун керектөөлөрүн канааттандыруу жана өлкөнү өнүктүрүүнүн заманбап баскычынын талаптарына жооп берүүчү адистерди даярдоо максатында билим берүүчүлүк кызмат көрсөтүүнүн сапатын жакшыртуу; 2. Кыргызстан коомунун экономикалык, саясий жана руханий маселелеринин социологиялык жагдайларын изилдөө; 3. Заманбап жаштардын социалдык көйгөйлөрү ж.б.

Жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын тарыхы

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук Университетинин педагогика кафедрасы биринчи жолу Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунун базасында 1938-жылы уюштурулган. Алгач уюшулган мезгилде кафедра үч гана адамдан турган: кафедра башчысы, педагогика илимдеринин кандидаты, доцент А.В. Валитова, кафедра мүчөлөрү: ага окутуучу Р.И. Валитова жана окутуучу Н.Н. Борисова.

1951-жылы Кыргыз мамлекеттик университети болуп түзүлгөндөн кийин педагогика кафедрасынын биринчи кафедра башчысы п.и.к., доцент Б.К. Кулдашев болгон. Андан кийин кафедра башчысы болуп п.и.д., профессор А.Я. Арет, п.и.к. О.К. Карабаев, СССР ПИАнын корреспондент- мүчөсү, п.и.д., профессор М.Р.Балтабаев (1966-1975), п.и.к., профессор Н.И. Имаева (1975-1985); (1990-1994) п.и.д., профессор Н.А. Асипова (1985-1990); (1994-1996); (1998-2001), п.и.д., СССР ПИАнын (АПН) жана КР УИАнын академиги А.Э. Измайлов (1996-1998), п.и.к., доцент Т.С. Сатыбекова (2003-2006), п.и.д., профессор Р.И. Курманходжаева (2006-2007), п.и.д., профессор Д.Б. Бабаев (2008). 2008-жылдын ноябрь айынан баштап 2016 ж. п.и.д., профессор А.С. Раимкулова, 2017 жылдын 29 ноябрынан 2023 жылдын 8 ноябрына чейин кафедранын башчысы болуп п.и.д., профессор

Н.А.Асипова, 2023 жылдын 9 ноябрынан азыркы учурга чейин кафедранын башчысы болуп п.и.д., профессор Г.Т. Карабалаева иштөөдө.

Ошол мезгилден бери педагогика кафедрасынын курамы сан жана сапаты жагынан институтта (факультетте) гана эмес, жалпы эле университетте дагы алдынкылардан болуп эсептелинет.

Кафедра уюшулгандан бери илимий изилдөө иштерге чоң көңүл бурулуп келе жатат. Мисалга алсак, педагогика кафедрасынын колдоосу менен 12 педагогика илимдеринин докторлору даярдалды. Алар: М.Я. Арет, М.Р. Балтабаев, К.А. Эмих, Н.А. Асипова, Г.С. Акиева, Р.И. Курманходжаева, Л.П. Мирошниченко, А.А. Алимбеков, А.С. Раимкулова, Г.Т. Карабалаева, Р.Т. Сулайманова, М.А. Сатыбекова.

Мындан тышкары төмөнкү окумуштуулар: Г.О. Норузбаева, З.К. Кусеинова, Н.А. Асипова, Р.Т. Сатылганова, Т.С. Сатыбекова, Г.С. Акиева, А. Адылбек кызы Гулназ А. Алимбеков, А.А. Аттокуров, Ы.Ж. Жакеева, В.П. Шапарев, А.С. Раимкулова, М.А. Новикова, Г.Т. Карабалаева, Р.Т. Сулайманова, К.Б. Көлбаев, А.М. Ниязова ж.б. кандидаттык диссертациялык иштерин коргошкон.

Бүгүнкү күндө кафедрадагы профессорлук-окутуучулук курамдын катарында педагогика илимдеринин төрт доктору:

Педагогика илимдеринин доктору, профессор Н.А. Асипова

Педагогика илимдеринин доктору, профессор А.С. Раимкулова

Педагогика илимдеринин доктору, профессор Г.Т. Карабалаева

Педагогика илимдеринин доктору, профессор М.А. Сатыбекова

Педагогика илимдеринин кандидаттары, доценттер Т.С. Сатыбекова, В.А. Нужный, А.С. Баялиева, ага окутуучулар: Д.Т. Калибекова, Т.М. Мусакулов, Т.К. Темиралиева, Д.А. Айтымбетова, С.А. Нурбекова окутуучу А.С. Аркабаева ийгиликтүү эмгектенишет.

КУУдагы педагогика кафедрасында иштеген жана иштеп жаткан ардагерлеринен атасак, алар: п.и.к. профессор Н.И. Имаева, п.и.к. Г.О. Норузбаева, п.и.к. З.К. Кусеинова, п.и.к. Т.С. Сатыбекова ж. б.

Азыркы учурда кафедранын мүчөлөрү көп баскычтуу жогорку билим берүү проблемасынын үстүндө педагог-психолог профили боюнча бакалавр, жогорку мектептин педагогикасы жана билим берүү уюмдарын башкаруу боюнча магистрдик, педагогика багытында батыш моделиндеги докторантура жана салттуу педагогика илиминин кандидаттарын жана докторлорун даярдоо маселесин чечүү боюнча жигердүү иштерди алып барууда.

Кафедранын окутуучулары төмөнкү илимий маселелердин үстүндө иштешүүдө:

1. Азыркы шартта жаштардын билим сапатын жогорулатуунун психологиялык-педагогикалык негиздери. Теманын жетекчиси, кафедра башчысы, п.и.д., профессор – Г.Т. Карабалаева. Аткаруучулар: Баялиева А.С., Нурбекова С.Н., Шерматова С.Н.

2. Заманбап шарттарда жаштардын билим сапатын жогорулатуунун психологиялык жана педагогикалык проблемалары. Теманын жетекчиси – п.и.д., профессор Н.А. Асипова. Аткаруучулар: Сатыбекова М.А., Байтокова А.С., Д.Т. Калибекова, Мусакулов Т.М.

3. Классикалык университетте болочок мугалимдердин кесиптик-педагогикалык компетенттүүлүгүн калыптандырууну өркүндөтүү. Теманын жетекчиси – п.и.д., профессор А.С. Раимкулова. Аткаруучулар: Нужный В.А., Т.К. Темиралиева, Д.А. Айтымбетова, А.С. Аркабаева, А.).

Жогорку мектептин педагогикасы кафедрасы биринчи жолу 2008-2009 окуу жылынан баштап төмөнкү адистиктер боюнча жогорку билимдүү адистерди даярдап баштады:

- "Педагогика жана психология" профилиндеги педагогика багындагы бакалаврларды;
- "Жогорку мектептин педагогикасы" жана "Педагогика жана психология" боюнча магистрлерди.

Жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын окумуштуулары окутуунун жана тарбиялоонун теориясы, таанып билүү активдүүлүктөрүн өнүктүрүү, интерактивдүү методдордун билим берүү практикасындагы колдонулушу ж.б. актуалдуу маселелер боюнча жигердүү илимий-изилдөө иштерин талыкпай жүргүзүп келишүүдө. Ушул жана башка актуалдуу маселелер боюнча кафедранын жамааты студенттер үчүн окуу, окуу-методикалык адабияттарды чыгаруунун үстүндө үзгүлтүксүз иштешет. Кафедранын автордук курамы кыргыз тилинде төмөнкү китептерди жарыкка чыгарышты:

- Билим берүүнүн философиясы (2008);
- Педагогика боюнча окуу программасы (2008);
- Дидактика (2009);
- Жалпы дидактика (2010);
- Педагогикалык чеберчиликке жүз кадам (2010, автору А.С. Раимкулова);

- Риторика жана педагогикалык ойлордун калыптанышы, өнүгүшү (2010) (автору: А.С. Раимкулова);
- Жалпы педагогика (2010);
- Заманбап билим берүү парадигмалары (автору: Асипова Н.А.);
- Этнопедагогика.(2019);
- Педагогикалык психология (2023) боюнча окуу курал ж.б

Кафедра алыскы жана жакынкы мамлекеттердин жогорку окуу жайлары менен тыгыз байланышта иш алып барышууда. Алардын ичинде Казахстан Республикасынын Л.Н. Гумилев атындагы Евразиялык улуттук университети, Казахстандын Аль – Фараби атындагы улуттук университети, Абай атындагы Казахстандын улуттук педагогикалык университети, Германиянын Дортмунд техникалык университет (Германия), Кент Стейт университет (АКШ), Турциянын Маниса шаарындагы Желал Баяр университети, Польшадагы Коперник атындагы университет (Торун шаары, Польша), Россиянын эл аралык табигый илимдер академия, К.Д. Ушинский атындагы Ярославль мамлекеттик университети (Ярославль шаары, Россия), эл аралык социалдык жана гуманитардык илимдер академиясы ж.б. атасак болот.

Жогорку мектептин педагогикасы кафдрасынын мүчөлөрү көп баскычтуу жогорку билим берүү боюнча илимий жана методикалык борбор болуп эсептелет жана кыргыз тилинде окуу куралдарды даярдоого зор салым кошуп келүүдө.

Ж. Баласагын атындагы КУУнун "Жогорку мектептин педагогикасы" кафедрасы бай тарыхка ээ. Кыргызстандын жаркын келечегин кура турган жаш муундарды тарбиялоодо мындан ары дагы зор эмгектерди жасай беришмекчи.

Психология кафедрасынын тарыхы

Психология кафедрасы 1985 жылы түзүлгөн. Кафедра иштеп баштаган биринчи күнүнөн баштап, Ленинград мамлекеттик университетинин бүтүрүүчүсү, психология илимдери тармагындагы мыкты адис, ошол кездеги психология илимдеринин кандидаты (азыркы мезгилде психология илимдеринин доктору), профессор Чынара Асановна Шакеева жетекчилик кылган.

Шакеева Чынара Асановна, Кыргыз-Россия Билим берүү академиясынын (КРАО) ректору, психология илимдеринин доктору, профессор, КРнын билим берүүсүнө эмгек синирген ишмер, билим берүүнүн отличниги, Россия Федерациясынын Педагогикалык жана коомдук илимдер академиясынын (АПиСН) анык мүчөсү (академик), Ж. Баласагын атындагы КУУнун, Эл аралык Ч. Айтматов университетинин, Сока университетинин (Токия, Япония) Ардактуу профессору.

Психология кафедрасы иштеп баштагандан тарта Москва, Ташкент, Ленинград университеттеринин бүтүрүүчүлөрү менен-квалификациялуу адистер менен толукталып турду. Кафедранын эң биринчи мүчөлөрүнөн болуп Гершун Семен Исаевич, Джоокаев Джумакадыр Джоокаевич жана Москва мамлекеттик университетинин бүтүрүүчүсү Лариса Чынтемировна Мусуралиева болгон. Гершун С.И., Джоокаев Дж.Дж. биринчилерден болуп психологиялык терминдердин кыргызча - орусча сөздүгүн түзүшкөн.

Жаңы кафедранын ачылышы психология кафедрасында иштеген мугалимдердин алдына жаңыча чон талаптарды койду. Психология кафедрасы тарабынан жаңы психологиялык дисциплиналар иштелип чыгарылып, жаңыча окуу программаларын окуу процесстерине киргизилип, иш жүзүнө ашырыла баштады. Учур талабына жооп бере турган жогорку квалификациялуу адистерди даярдоого багыт алды.

1996 жылы биринчи жолу Кыргызстанда «Психолог» адистиги боюнча жогорку билимдүү кадрлар даярдалып чыгарылды. Ошол жылдан баштап психология кафедрасы «Психолог» адистиги боюнча кадрларды даярдап чыгаруучу (выпускаящая) кафедра катарында жашап келет.

1998-2001ж.ж. аралыгында кафедраны Новосибирск университетинин бүтүрүүчүсү, психология илимдеринин доктору С.В. Фатеев башкарды.

2003-2004 ж.ж. кафедранын башчылыгынын милдетин психология илимдеринин кандидаты, доцент Т.А. Коңурбаев аткарды.

2005-2007ж.ж. кафедраны психология илимдеринин кандидаты, доцент Камчыбек уулу Мырзабек жетектеди.

2007ж. баштап психология кафедрасын философия илимдеринин кандидаты, психологиянын доценти Ж.К. Ниязова жетектеп келет.

Психология кафедрасы иштеп баштагандан тартып, 3 докторлук, 3 кандидаттык диссертация, көптөгөн магистранттардын илимий иштери даярдалды.

Психология кафедрасынын профессордук–окутуучулар жамааты тарабынан көп сандагы илимий эмгектер чыкты: Бирюшев Р.Р. «Одаренные дети. Концепция научно- исследовательской работы» Кокшетау 1998 ж., Фатеев С.В., Бирюшев Р.Р. «Суицидально - направленное поведение подростков, особенности его диагностики и профилактики» (Методические рекомендации), Бишкек 2001ж., Фатеев С.В. «Взаимосвязь бессознательного и сознания в творческой деятельности». / Русский язык и литература в школах Кыргызстана. 2001ж. №2, Шапарев В.П. «Психология принятия управленческих решений в группе», Бишкек 2001ж., Конурбаев Т.А. “Психолого-педагогические условия усвоения кыргызских традиций детьми” Бишкек 2003ж. Бул монография Кыргыз өкмөтүнүн «Алтын диплому» мамлекеттик сыйлыгына татыктуу болгон, Камчыбек уулу Мырзабектин «Становление правосознания современной молодежи», - деп аталган илимий монографиясы Москва шаарында 2004 - жылы басмадан чыккан, Камчыбек уулу Мырзабек, Чолпонкулова Н.Т. ж.б. «Курак психологиясы» окуу куралы 2011- жылы жарык коргон. Бул эмгек Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги тарабынан жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу куралы катары сунушталган. Камчыбек уулу Мырзабектин 2023-жылы жарык коргон: “Самопонимание личной и социальной идентичности в суверенном Кыргызстане 21 века” деген аталыштагы илимий монографиясы 376 барактан турат.

2005-ж. Ниязова Ж.К тарабынан «Этикет кыргызов: сущность и социокультурная ценность» монографиясы жарыкка чыкты. 2009-ж. кафедранын мүчөлөрү Л.Ч. Мусуралиева, Б.К. Наралиева тарабынан Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлигинин

грифи менен «Келишпестикти таануу» аттуу окуу куралы жарыкка чыкты.

2009-ж. Б.К. Наралиева тарабынан «Эмоция жана сезимдин кыргыз фразеологиялык сөздөрүндө чагылдырылышы» окуу куралы да Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлигинин грифи менен жарыкка чыкты.

Кафедранын мүчөлөрүнүн көптөгөн эмгектери Россия Федерациясында, Казакстанда жарык көргөн жыйнактарга жарыяланды.

2007-жылдан бери психология кафедрасынын эмгек жамааты жаңы “Клиникалык психология” адистиги боюнча студенттерди кабыл алып, жогорку билимдүү адистерди ийгиликтүү даярдап жатат.

Психология кафедрасынын алдында практикалык психолог кабинети ачылып, бул жерде этникалык психология, экономикалык психология, психодиагностиканын негиздери, курак психологиясы, инсан психологиясы, психологиялык кызматты уюштуруу жана башка ушул сыяктуу сабактарды студенттер тарабынан өздөштүрүүсүнө көмөк көрсөтүп келүүдө.

Дин таануу жана теология кафедрасынын кыскача тарыхы

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин дин таануу кафедрасы 1998-жылы негизделген. Кафедранын негиздөөчүсү - философия илимдеринин кандидаты, профессор, Кыргыз Республикасынын билим берүүсүно эмгек синирген ишмер, дин таануу жана теология окуу-методикалык бирикмесинин төрайымы Өмүрова Толкун Өмүровна.

1998-жылы постсоветтик мейкиндиктеги мамлекеттердин диний кырдаалынын жана диний саясатынын өзгөрүшүнө байланыштуу дүйнөлүк тажрыйбаны эске алуу менен Россияда дин таануу илиминин калыптануу мисалдарын изилдеп, изилдөөнүн негизинде Кыргыз мамлекеттик улуттук университетинде дин таануу кафедрасы ачылган.

Кадрдык жана библиографиялык камсыздоонун кыйынчылыктары жоюлду, эң кыйыны – жогорку окуу жайдын алкагында илимий багыт жана окуу дисциплина катары дин таанууга болгон мамилени калыптандыруу иш аракети болду. Бүгүнкү күндө көп улуттуу жана көп конфессиялуу Кыргызстандын шартында дин таануу боюнча кесиптик билим берүнүн зарылдыгы талашсыз.

2006-жылдан бери дин таануу кафедрасы дин таануу багытында фундаменталдуу жана тереңдетилген атайын даярдоону жүргүзүп, даяр адистерди бүтүрүп чыгаруучу кафедра болуп келе жатат. Дин таануучуларды даярдоонун билим берүү программасында жалпы философиялык даярдыгы менен диндерди дисциплиналар аралык изилдөө каралган. Дин универсалдуу көп өлчөмдүү (социалдык, психологиялык, антропологиялык, тарыхый ж.б.) кубулуш катары түрдүү методологиялык позицияларды колдонуу менен изилденет. Университетибизде билим берүү азыркы светтик дин таануунун принциптерине ылайык таза светтик мүнөздө жүргүзүлөт.

Жусуп Баласагын атындагы КУУда дин таануу багыты боюнча билим берүү эки формада жүргүзүлөт:

• бардык деңгээлдердеги (бакалавр, магистратура, аспирантура, докторантура) жана бюджеттик жана бюджеттен тышкаркы негизде билим берүүнүн формасын (күндүзгү) дин таануучу даярдоону ишке ашыруу;

• университеттин факультеттеринде жана структуралык бөлүмдөрүндө «Дин таануу» дисциплинасын тандоо курсу катары окутуу.

Бүгүн Ж.Баласагын атындагы КУУда дин таануу жана теология кафедрасы – Кыргызстанда дин таануу боюнча адистерди даярдоочу алдыңкы борборлордун бири, «Дин таануу» адистиги жана «Дин таануу» жана “Теология” багыттары боюнча Кыргыз Республикасынын Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартын иштеп чыгуу боюнча базалык окуу-методикалык бирикмеси, ошондуктан, кафедра мүчөлөрү тарабынан төмөндөгүлөр иштелип чыккан: Кыргыз Республикасынын Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандарты «Дин таануу» адистиги боюнча 5 жылдык окуу мөөнөтү менен (2006-жыл); «Дин таануу» (531400) жана «Теология» (531600, 531500) (бакалавр, магистратура; кыргыз жана орус тилдеринде) багыттары боюнча Кыргыз Республикасынын 3 муундагы Жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты; «Дин таануу» жана «Теология» багыттары боюнча окуу планы; Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайлар үчүн «Дин таануу», «Дин тарыхы» дисциплиналары боюнча типтүү программалар.

Омурова Толкун Омуровна
филос. илим. канд., профессор

Осмонова Динара Аскарбековна
филос. илим. доктору, профессор

Кафедранын мүчөлөрү «Дин жана азыркы заман» деген жалпы илимий теманын ар кандай аспектилери боюнча иштеп жатышат: проф. Омурова Т.О. - “Ислам жана аял”, проф. Осмонова Д.А. - «Гендер жана дин», ага окутуучу Бекматов Н.К. - «Ж. Баласагын атындагы КУУда дин таанучуларды даярдоодо араб тилин окутуу», окутуучу Молдобаева А.Д. - “Кыргызстандагы диний экстремизм жана терроризм көйгөйлөрү”.

Илимий изилдөөлөрүнүн натыйжалары боюнча эл аралык, республикалык периодикалык басылмаларда бир катар илимий макалалар жарык көргөн, кафедранын мүчөлөрү ар кандай деңгээлдеги эл аралык илимий жана илимий-практикалык конференцияларга катышып келишет: Омурова Т.О. - Түркестан (1999), Түркия (2000), Россия (2013); Осмонова Д.А. - Россия (2010, 2011, 2012, 2013, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019), кафедранын башка мүчөлөрү - республикада өткөн эл аралык конференцияларда катышкан.

Кафедранын сапаттык курамы жөнүндөгү маселе да чечилип жатат: ошентип, кафедранын окутуучуларынын ичинен 4 адам аспирантурада, 1 адам докторантурада билим алган. Проф. Омурова Т.О. жетекчилиги алдында 4 кандидаттык диссертация корголгон: Усупова Ч.С. - 2005, Т.Ч.Абдылдаева - 2008, Усупова А.М. - 2011, Шаршеналиев У.А - 2012, проф. Омурова Т.О. башка аспиранттары –

Тоогозова М.К. , Керимбаева А.Ж., Эркинбекова А.Э., Саалаев М.У., Абдикалил кызы Г., Молдобаева А.Д., Шаршенбаева А.Ш. кандидаттык диссертациялардын үстүндө иштешүүдө.

Проф. Осмонова Д.А. 09.00.13 – Дин таануу, философиялык антропология, маданият философиясы адистигинин шифри боюнча Кыргыз Республикасындагы биринчи докторлук диссертациясын ийгиликтүү коргогон.

Методикалык камсыздоо маселесин чечип, кафедра төмөнкүлөрдү иштеп чыккан: «Дин таануу» электрондук окуу китебин чыгарды (Омурова Т.О., Лукашов В.А., Трофимова З.П., Бишкек, 1998), 10 окуу курал китеби: «Дин таануу» (Омурова Т.О., Лукашов В.А., Бишкек, 1998), «Дин таанууну окутуунун методикасы» (Омурова Т.О., Лукашов В.А., Москва-Воронеж, 2000, Россиянын билим берүү министрлигинин мөөрү менен), «Кыргыздардын исламга чейинки ишенимдери» (Осмонова Д.А., Бишкек, 2008, КР билим берүү жана илим министрлигинин мөөрү менен), «Дин жана аял» (Осмонова Д.А., Бишкек, 2008, астында Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин мөөрү менен), «Дүйнөлүк диндер: окуу курал китеби жана окуу сөздүк-минимум» (Осмонова Д.А., Бишкек, 2012),«Дин таануунун негиздери: лекциялар курсу» (Өмүрова Т.О., Бишкек, 2012, КР билим берүү жана илим министрлигинин мөөрү менен), «Дин жана саясат» кыргыз тилинде (Өмүрова Т.О., Бишкек, ш. 2017), «Дин психологиясы: лекциялар курсу» (Осмонова Д.А., 2018), «Дин таануу тарыхы: лекциялар курсу» (Осмонова Д.А., 2018, Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлигинин мөөрү менен); дин таануу боюнча семинарларды өткөрүү боюнча окуу-методикалык сунуштар (Омурова Т.О., 2013), «Кыргыз филология» (Омурова Т.О., 2013), «Маалыматтык системалар жана технологиялар» багыттарынын студенттери үчүн «Дин таануу» дисциплинасы боюнча окуу-методикалык комплекстерди өткөрүү боюнча окуу-методикалык сунуштар (Осмонова Д.А., 2013), «Дин тарыхы: 2, 3, 4 курстар», «Дин психологиясы», «Гендер жана дин» дисциплиналары боюнча окуу-методикалык комплекстери (Осмонова Д.А., 2020).

Кафедранын партнерлору: Шухов В.Г. атындагы Белгород мамлекеттик технологиялык университетиндеги илимдин теориясы жана методологиясы кафедрасы, Москва мамлекеттик лингвистикалык

университетинин теология кафедрасы, Беларусь мамлекеттик университетинин теология институтунун дин таануу кафедрасы, М. Акмулла атындагы Башкыр мамлекеттик педагогикалык университетинин Руханий коопсуздук жана диний билим берүүнү өнүктүрүү илимий-изилдөө институту, Аль Фараби атындагы КазМУ дин таануу жана маданият таануу кафедрасы, Россия Ислам университетинин Аймак таануу кафедрасы, «Казак улуттук агрардык университети» коммерциялык эмес акционердик коому, Абу Али ибн Сина атындагы Тажик мамлекеттик университетинин философия жана тарых кафедрасы, Кыргыз-Орус (Славян) университетинин ЮНЕСКОнун дүйнөлүк маданияттарды жана диндерди изилдөө кафедрасы, ОшМУнун теология факультети, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы.

Адабияттар:

1. С.Т.Табышалиев. Кузница подготовки кадров. (история Кыргызского государственного университета имени 50-летия СССР) изд.«Кыргызстан», Фрунзе-1975. - 264с.

2. С.Ж. Токтомышев, В.Л. Ким, Э.Мамбетакунов. Кыргыз мамлекеттик университети. «XXI кылымдын кадрлары». // Вестник КНУ 2022.

3. Спец.выпуск Вестник КНУ имени Ж. Баласагына к 90-летнему юбилею Кыргызского национального университета.

4. Добаев К.Д., Мавлянов А.С. Кыргызстандагы илим: өнүгүүнүн негизги тенденциялары жана көйгөйлөрү // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. 2016. № 1 (37).

5. Осмонова Д.А. Дин менен билим берүүнүн өз ара байланышы: Жусуп Баласагын атындагы КУУда дин таануучуларын даярдоо тажрыйбасы // Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы. 2022. № 1 (109).

Асипова Нурбубу Асаналиева
– д.п.н., профессор кафедры
педагогики высшей школы
Карабалаева Гуьмира Таштановна
- д.п.н., профессор, зав.кафедрой
педагогики высшей школы
Баялиева Айсулу Суютбековна
- к.п.н., доцент кафедры
педагогики высшей школы

ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ В КЫРГЫЗСТАНЕ И ЕЕ СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ

1. Истоки педагогической мысли в Кыргызстане и эпос «Манас» как энциклопедия воспитания кыргызов.
2. Первые кыргызские просветители и роль ученых России в становлении и развитии образования в Кыргызстане.
3. Видные ученые – педагоги Кыргызской Республики и их роль в развитии современной педагогической науки и образования (краткие персоналии).
4. Вклад кафедры педагогики высшей школы (ПВШ) КНУ им. Ж. Баласагына в развитии педагогической науки и образования в Кыргызской Республике.

1. Истоки педагогической мысли и эпос «Манас» как энциклопедия воспитания кыргызов

Кыргызский народ как один из древнейших кочевых этносов, передвигающийся на огромных территориях Сибири и Средней Азии, всегда имел своеобразный опыт и традиции подготовки молодого поколения к жизни, что составляла и составляет социальную сущность и основную функцию воспитания, образования и обучения в любом обществе. Именно благодаря опыту воспитания, образования и обучения народы отличаются своей ментальностью, историко-культурной, со-

циальной направленностью, которые в свою очередь обусловлены естественными условиями жизни, географическим расположением, социально-политическим устройством тех или иных народов.

Большой вклад в развитие педагогической мысли в Кыргызстане внесли мудрецы восточных народов Ж. Баласагын и М. Кашкари. Свидетельством высокого уровня культуры 11-12 веков являются всемирно известные произведения Ж. Баласагына - "Кутадгу билиг" и М. Кашкари "Диван-лугат ат-турк".

Жусуп Баласагын (Юсуф Баласагуни) - выдающийся тюркский мыслитель, философ, поэт, учёный-энциклопедист. "Кутадгу билиг" Ж. Баласагына - глубоко содержательная дидактическая поэма. В его поэме просматриваются множество направлений воспитания, среды которых числятся нравственное воспитание, выделяемое автором на особое положение; умственное, направленное на ликвидацию безграмотности и невежества, которые, по мнению Ж. Баласагына могут стать причиной для совершения порочных поступков; трудовое, основанное на призыве к активным действиям при получении знания; правовое, для распространения идеи о смысле и значении законов, соблюдение которых приведет общество к благим результатам; экономическое, направленное на возвышение в человеке духовных ценностей, в противоположность материальным, которые также могут создать основу для всего порочного; семейное воспитание, основанное на правильном выборе себе жен; эстетическое, возвеличивающее красоту человеческой души и тела, значении внешнего вида человека и его красноречия, о любви и терпеливости людей друг другу; физического воспитания, Ж. Баласагын за идею, о том что в здоровом теле действительно находится здоровый дух.

В связи с этим нельзя не согласиться с мнениями современных ученых, которые считают, что "Кутадгу билиг" Ж. Баласагына - педагогическая энциклопедия своего времени.

Еще один памятник древнетюркской письменности в воспитательном плане представляет большой интерес "Диван лугат ат-турк"(Словарь тюркских языков) составленный М. Кашкари.

Махмуд Кашгари - великий энциклопедист, выдающийся ученый-тюрколог. Фольклорный материал словаря содержит много ценных этико-педагогических и морально-психологических идей. Его работа

является энциклопедией тюркских народов средневековья и величайшим памятником своей эпохи. «Диван лугат ат-турк» Махмуда Кашгари в ней собран, обработан и обобщен огромный историко-культурный, этнографический, этнический, картографический материал по тюркским племенам, родам и народам в эпоху средних веков. Это значит, что он глубоко знал языки, литературу, историю, этнографию, традиции, обычаи, географическое месторасположение всех тюркских народов того времени. Места расположения многих тюркских родов, племен и народов он посещал сам, изучал воочию, что позволило ему создать гениальный труд по научной тюркологии эпохи средних веков. Следовательно, он изучал не только языки, но и политические, историко-этнографические особенности тюркских народов. Многие пословицы в "Диван лугат ат-турк" созвучны с "Манасом".

За многовековую историю кыргызский народ накопил огромный опыт по воспитанию и обучению детей к жизни, которые как кладезь устного народного творчества, как традиции и обычаи передавались из поколения в поколения, а многие из них до сих пор сохранились в народе и оказывают существенное влияние на социальное формирование подрастающего поколения. Народный опыт воспитания живет в памяти народа в виде пословиц и поговорок, легенд и дастанов, а самый главный из них – эпос «Манас» вошел к мировой список культурного наследия ЮНЕСКО, 5 декабря 2013 года.

Величайшее поэтическое творечние кыргызского народа – героический эпос «Манас». Это одна из самых грандиозных по своим масштабам эпических поэм мира, поистине океан поэзии, подлинный кладезь народной педагогики. [4, с.6]

В жизни кыргызского народа “Манас” играл больщую роль – не только в художественно – эстетическом плане, но и идейно-политическом, воспитательном, познавательном, в силу своей большой популярности он не утратил своего значения и в наши дни. Эпос сыграл немалую роль и становлении этнопедагогики, в развитии и обогащении многих видов кыргызского искусства. Ведущие кыргызские ученные, поэты и другие творческие работники часто обращаются к этой сокровищнице народной мудрости.

В эпосе “Манас” можно узнать не только историю и обычаи, но и этические нормы человека, которые проявляются как примеры поступков героев эпоса. Следовательно, эпос учит человека, изменить свой нравственный облик и окружающий его мир. Среди личных достоинств человека в кыргызской культуре следует отметить следующие: здоровье и долголетие, трудолюбие, доблесть, долг, честь, скромность и сдержанность, мудрость. И конечно такой набор достоинств для современной молодежи будет залогом гармоничного существования личности.

В области воспитания и образования на кыргызов сильное воздействие оказали традиции, устное народное творчество. В этнопедагогическом наследии кыргызского народа важная роль принадлежит акынской поэзии, которая также является особым жанром устного народного творчества, но при этом имеет своего автора, благодаря чему персонализирован и представляет индивидуальное видение и решение проблем воспитания, образования и обучения, которые являются основными категориями педагогики. В данном случае речь идет о творчестве дореволюционных акынов-демократов: Токтогул Сатылганов, Тоголок Молдо, Калыгул Бай уулу, Арстанбек Буйлаш уулу, Молдо Кылыч, Барпы Алыкулов и др. которые в своих произведениях поднимали вопросы образования и воспитания, высказывали важные мысли о подготовке молодежи к жизни.

2. Первые кыргызские просветители и роль ученых России в становлении и развитии образования в Кыргызстане

После вхождения Кыргызстана в состав России возникают условия для развития образования, просветительства, научно-исследовательского изучения края. Для становления педагогической науки и образования много сделали первые кыргызские провсветители Осмоналы Сыдык уулу, Белек Солтоноев, Ишеналы Арабаев, Ибраим Абдырахманов и др.

Осмоналы Сыдык уулу

Осмоналы Сыдык уулу был первым кыргызским историком. Он родился в Кочкорской долине, в семье крупного манапа. Первые знания получил от религиозного наставника — молдо. В 1911 году закончил высшее духовное медресе (религиозное учебное заведение) в городе Бухаре. Выучив русский язык, Осмоналы читал книги русских авторов, побывал во многих местах и общался с узбекскими, татарскими, казахскими просветителями. Свои знания он использовал для просвещения народа. С 1920 года по 1928 год Осмоналы Сыдык уулу учительствовал в пишпекских школах и внес большой вклад в ликвидацию неграмотности кыргызов.

Много труда и времени Осмоналы посвятил изучению истории Кыргызстана. В 1913 году в Уфе вышла его книга “Краткая история кыргызов”, в следующем году - “История кыргызского раздолья”. Он говорил, что историческая наука имеет большое значение для познания не только прошлого, но и настоящего, чтобы учиться на опыте прошлого[13].

Белек Солтоноев

Один из первых кыргызских историков Белек Солтоноев родился в Чон-Кемине. Письмом овладел в раннем детстве. Учился в городах Каракол, Пишпек. Еще в 1890-х годах Белек, заинтересовавшись историей кыргызов, начал собирать легенды, предания об их происхождении. Изучил труды мусульманских и русских историков.

В 1916 году Белек Солтоноев был избран на должность волостного в волости известного бия Атаке. В трагическом 1916 году бежал в Китай. Возвратившись в 1917 году, боролся за установление советской власти на территории Кыргызстана, работал в научных заведениях.

Б. Солтоноев написал книгу “История красных кыргызов”, где содержатся сведения об эпосе “Манас”, сказителях эпоса — манасчи, ученом средневековья Махмуде Кашгари, таких выдающихся личностях, как Толубай сынчы (знаток), Асан кайгы («сострадатель», гуманист), провидец Калыгул, поэты Арстанбек и Молдо Кылыч. Его перу принадлежат также художественные произведения — рассказы и стихи.

Ишеналы Арабаев

Арабай уулу Эшенаалы (Арабаев Ишеналы) (1882-1938) - представитель науки и культуры начала XX в.

Родился в айыле Кун-Батыш Кочкорской долины. Обучался в Кочкорке, в «Медресе Кусейни» в г. Казани и в «Медресе Галия» в г. Уфе. Он содействовал публикации трудов и других кыргызских авторов на кыргызском языке в арабской графике. В 1911 г. под его редакцией вышла из печати в Казани поэма Молдо Кылыча «Сказ о землетрясении». В 1912 г. он издал в Оренбурге книгу «Образцы чистописания». Его труд «Алифба йаки тоте окуу» - «Букварь или облегченное чтение», написанный в соавторстве с казахским просветителем А. Байтурсуновым и опубликованный в 1911 г., поднял на новый уровень просвещение кыргызского и казахского населения.

Со слов Тыныбека записал отрывок из эпоса «Семетей». После поражения национально-освободительного восстания в 1916 г. бежал в Китай, откуда вернулся в 1917 г.

В 1917 г. был одним из организаторов Кыргызского отделения национальной либерально-демократической партии казахов, кыргызов и башкир - партии «Алаш». В 1918-22 гг. был членом Жети-Огузского

ревкома, делегатом 9-го съезда Советов России. Он ратовал за восстановление кыргызской национальной государственности в форме Кыргызской автономии в составе Российской Федерации. После установления Советской власти продолжил деятельность ученого-просветителя. В 1922-24 гг. работал в Наркомате Турк АССР, возглавлял научную комиссию. Под его руководством была начата запись эпоса «Манас». Он автор нового кыргызского алфавита на основе арабской графики и учебного пособия «Букварь для взрослых». Перевел на кыргызский язык биографию В. Ленина. Репрессирован по обвинению в национализме и в 1938г. расстрелян. [13]

Февральская буржуазно-демократическая революция 1917 года стала одним из важных событий в истории кыргызского народа. К середине 1918 г. советская власть была установлена на всей территории нынешнего Кыргызстана. Это было величайшим завоеванием кыргызского народа на пути к полной и окончательной ликвидации вековой культурной и экономической отсталости. Быстрое развитие капитализма создавало объективные предпосылки для прогресса просвещения и образования. Реакционная политика царизма в области просвещения, направленная на подавление национальной самобытности народов СССР и усложнение доступа к образованию простого народа активизировала борьбу передовой советской общественности за демократическую школу, организованную на подлинно народных началах. Это послужило мощным толчком к развитию педагогики.

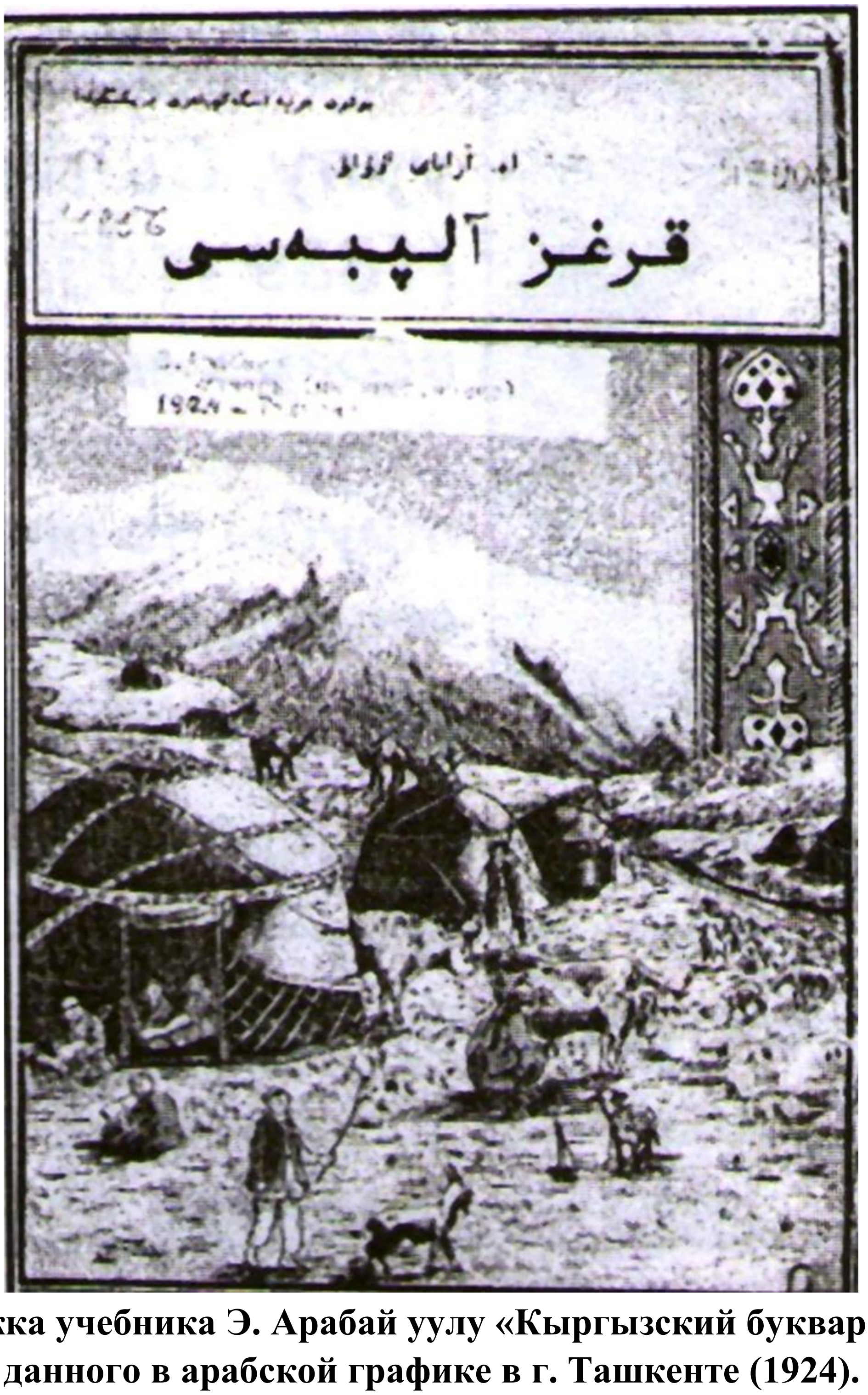

Обложка учебника Э. Арабай уулу «Кыргызский букварь», изданного в арабской графике в г. Ташкенте (1924).

Во многих работах отечественных педагогов и психологов начала XX века отмечается право простого народа на образование, построенное на прогрессивных народных воспитательных традициях.

Изучение научных работ русских педагогов конца XIX - начала XX века П.Ф. Каптерева, В.П. Вахтерева, В.Н. Сорока-Россинского позволило сделать вывод, что они привнесли в педагогическое знание

ряд прогрессивных научных положений: об обязательности построения народного образования на базе народной традиционной культуры; о необходимости возрождения национальных ценностей в воспитании при сохранении связей с общечеловеческими; о присутствии в воспитании трех начал: национального, межнационального и общемирового.

Вклад российских ученых в становлении и развитии науки в Киргизии неоценим. Во второй половине XIX века российские ученые-путешественники П.П. Семенов Тянь–Шанский, Н.М. Пржевальский, Н.А. Северцов, А.П. Федченко, И.В. Мушкетов, В.В. Радлов, Ч.Ч. Валиханов, Н.А. Аристов, В.В. Бартольд и многие другие заложили фундамент научного освоения основ Кыргызской культуры. Ведь, к тому времени на просторах кыргызских земель не было ни одной школы, ни одного высшего учебного заведения, тем более научно – исследовательского учреждения.

Существующие тогда мактаби (в современном произношении мектеп) или медресе имели только одну задачу – подготовить мулл, то есть грамотных людей, на базе арабской графики для отправления религиозных нужд. Они (муллы) не могли выполнять административные, военные или гражданские функции, типа: быть писарями, записывать хронологию событий, распоряжения своих беков и бийев, сказания акынов, решения судей и т.д. В конце XIX века с приходом русских и украинских переселенцев впервые появляются светские школы, так, в 1874 г. была организована первая русская начальная школа в Караколе, в 1876 г. – в Оше, в 1879 г. в Пишпеке [8, с. 265]. Затем начали открываться русско-туземные школы, где могли получить знания, приобщиться к русской и мировой культуре местное население: киргизы, дунгане, уйгуры, узбеки, татары и другие.

В начале XX века, в первые годы Советской власти была проделана огромная работа по ликвидации безграмотности. К 1923 году уже существовало 327 школ, из них киргизских 251, где учились более 20 тысяч учеников [8, с. 289]. Это был прорыв в образовании: нужен был учитель нового типа, нужны были научные разработки новых программ для школ. Не последнюю роль сыграла идеологическая пропаганда. Советская власть специальным декретом ввела обязательное бесплатное обучение письму и чтению всех граждан от 18 до 40 лет.

Сама жизнь диктовала необходимости обучать своих граждан: интенсивно развивалась промышленность, сельское хозяйства, инфраструктура, появилась электричество, расширилась сеть научных исследований – нужны были грамотные кадры.

В конце 1924 года был образован Академический центр, на базе которого в 1925 года была создана Кара – Киргизская научная комиссия. Эта комиссия многое сделала в области разработки алфавита на базе арабской графики, развития литературных норм, составлении терминологии по отраслям наук. В декабре 1926 года уже в городе Фрунзе, столице Киргизской АССР, был создан Центральный музей. Им организовывались экспедиции для проведения комплексных исследований отдельных районов Киргизии, при этом особое внимание уделялось сбору историко–этнографического материала. В эти же годы началась запись эпоса «Манас», подготовка к переходу к латинской графике, запись песен акынов, национальных наигрышей на комузе и т.д.

Дальнейшие истоки становления педагогики в Кыргызстане и её развитие тесно связаны с выходом в 1924 газеты на кыргызском языке «Эркин-Тоо». На страницах этой газеты стали публиковаться первые материалы учебно-воспитательного, теоретическо-практического и методологического значения. Газета «Эркин-Тоо» была не только информативным изданием, но и выполняла функции «газеты-школы», «газеты-педагога». В 1926 в Бишкеке было создано спец. издательство, где на кыргызском языке стали выпускаться учебники, методические пособия («Алиппе», «Книга для чтения», «Арифметика», «Начальная география»). В 1928—1929 был издан букварь для взрослых «Новости» Х. Карасаева. Выход в свет методических пособий: «Методика кыргызского языка», «Методика по арифметике», «Руководство по правописанию» стали основой педагогической науки. В этот период при подготовке и выпуске учебников и учебно-методических пособий огромный вклад внесли профессор К. Тыныстанов и российский учёный-лингвист Е.Д. Поливанов. Первоначально написанные учебники, научно-методические руководства стали особым явлением в развитии просвещения и культуры республики. Однако, развитие такого нововведения было недостаточным, без подготовки

учителей и повышения их образовательного уровня. Поэтому для учителей были организованы краткосрочные курсы, и на повестку дня был поставлен вопрос о привлечении кыргызских учителей к новой педагогике.

В распространении педагогических знаний среди кыргызских учителей большую роль сыграли научно-методический журнал «На пути к новой культуре», основанный в 1928г. и первое научное учреждение - Академический центр, организованный в 1924г. Журнал «На пути новой культуры» стал необходимым педагогическим, культурно-просветительным периодическим изданием, продолжая распространять педагогические знания и опыт работы учителей. Кроме того, в журнале публиковались материалы различного просветительного, общественно-политического характера. Позже он был переименован в журнал «Народное просвещение» и проводил систематическую работу по развитию кыргызской педагогики, пропагандируя и распространяя труды учёных и опытных педагогов. В настоящее время журнал все ещё существует и продолжает вносит свой вклад в популяризации педагогических идей на кыргызском языке.

С середины 20-х годов в решении» вопросов о всеобщем образовании и развитии педагогического образования в республиканском масштабе была поставлена проблема - подготовка квалифицированных педагогических кадров. Для школ Кыргызстана в 1925г. в Бишкеке был открыт Институт народного просвещения, где началась подготовка учителей для школ Кыргызстана, который в 1928г. был преобразован в Кыргызский педагогический техникум. Были открыты педагогические техникумы в 1925г. в Оше, в 1926г. в Жалал-Абаде.

Первое среднее специальное учебное заведение в Кыргызстане было открыто в 1925г. Это был Институт народного просвещения, преобразованный в 1928 г. в Центральный республиканский педагогический техникум.

Необходимость подготовки педагогических кадров было обусловлено развитие прежде всего школьного образования, так «В Киргизской СССР к 1932-1933 учебному году было создано 1500 школ и, а к 1950 году – 1700» [10]. В этом же году в республике было открыто первое высшее учебное заведение - Кыргызский государственный педагогический институт. Первенец высшего образования республики –

Кыргызский государственный педагогический институт был открыт в 1932 г., а через год был создан Зооветеринарный институт.

Все эти учебные заведения не могли подготовить требуемые кадры для просветительных учреждений, поэтому из Российской Федерации ежегодно стали прибывать десятки специалистов с высшим образованием. Прибытие русских педагогов имело значение не только в решении педагогических проблем, но и в формировании высших школ. Например, К.К. Юдахин сформировал педагогический коллектив для разработки учебно-методических рекомендаций и программ для местных школ. Русские учёные Кыргызского педагогического института - И.А. Батманов, Г.А. Сухомлинский, Ф.А. Турдаков и др. все свои знания посвятили кыргызской науке. Большим толчком послужила ускоренная подготовка научно-педагогической базы кадров учителей для укрепления общеобразовательных школ и учебно- методической базы.

В 1936г. были организованы Институт кыргызского языка и письменности, а в 1951г. Кыргызский педагогический научно-исследовательский институт. Эти учреждения разрабатывали книги для учебно-воспитательных работ, программ, необходимые для школ того времени. Первый директор Педагогического научно-исследовательского института, талантливый педагог Б.К. Кулдашев, привлекал в это учреждение известных учёных-педагогов, проводил большую работу по написанию и переводу учебников нового типа для школ.

Высшие учебные заведения страны и, прежде всего, вузы Российской Федерации принимали самое активное участие в становлении и развитии высшей школы республики. Москва, Ленинград и другие города РСФСР направляли во Фрунзе лабораторное оборудование, учебные приборы, научную литературу. Организаторами и преподавателями первых высших и средних специальных учебных заведений в Кыргызстане были представители русского народа и других народов СССР. По направлению Наркомата просвещения РСФСР в Кыргызстан приехали десятки педагогов, научных работников. В их числе были известные ученые-педагоги Б.М. Зима, А.Г. Зима, Г.Г. Куранов, И.И. Еникеев, Б.А. Лунин, В.В. Озаровский и др. Уже в 1936 г. Кыргызстан получил первых специалистов с высшим образованием, подготовленных непосредственно в республике.

В условиях нехватки кадров в системе образования Российская Федерация в 1930-е гг. усилила помощь Кыргызстану педагогическими кадрами. Наркомат просвещения РСФСР ежегодно направлял в Кыргызстан 100-150 выпускников педагогических учебных заведений.

В период 1920-1930-х гг. в Кыргызстане возникли первые научные учреждения. Начало им положили ученые Москвы, Ленинграда, Казани. В Кыргызстан часто приезжали такие видные ученые, как В.В. Бартольд, П.П. Иванов, А.Е. Ферсман, Д.И. Щербаков, К.И. Скрябин, К.К. Юдахин, М.Е. Массон и др. Они участвовали в различных научных экспедициях, вели сбор всевозможных коллекций, образцов и т.п. Собранный материал попадал в крупные научные центры страны, где под руководством этих ученых проводилась его обработка.

Начиная с 1922 г. в Кыргызстане ежегодно работали различные экспедиции Академии наук СССР и других научных учреждений страны. В 1924-1926 гг. под руководством академика А.Е. Ферсмана проводится исследование недр юга Кыргызстана. В 1925 г. экспедиция Института почвоведения АН СССР проводила геоботаническое и географическое изучение ряда скотоводческих районов. В это же время проф. Л.С. Бергом было положено начало исследованию организации рыбного хозяйства на озере Иссык-Куль. Организовываются также другие научные экспедиции, проводится фольклорное изучение республики, геохимическое исследование термальных источников. Наряду с организацией экспедиций центральных научных учреждений, закладываются основы для открытия собственных научных учреждений. Важное значение для всестороннего исследования Кыргызстана, развития его науки имела организованная в 1932 г. Киргизская комплексная экспедиция АН СССР по изучению производительных сил республики. Экспедицией изучалась гидрология озера Иссык-Куль, свинцовые, угольные и сурьмянортутные месторождения, проводилось сейсмическое изучение территории, а также изучались вопросы улучшения пород скота, велись археологические и антропологические исследования.

В 50-60-е годы в развитие кыргызской педагогической науки внесли свой вклад А.Я. Арет, А.Э. Измайлов, Т.К. Ташевская, А.Т. Новгородова и др.

В 60-80-е годы в педагогическую науку стали больше привлекать национальные кадры. Результат их научно-исследовательских работ был высоко оценён в союзном масштабе. В ряды таких исследователей входят такие учёные как: М.Р. Балтабаев, И. Бекбоев, М.Р. Рахимова, Ж. Аманалиев, Н.А. Асипова, К.М. Искаков, Н.И. Имаева, Т. Ормонов, Б. Апышев, Ж. Бешимов, А.И. Акулова, С.М. Саипбаев, Г. Токторов, М. Абдыкеримова и др.

Большое значение в развитии педагогики и других наук сыграло открытие большого специализированного учёного совета по гуманитарным наукам (1965). Многие учёные республики смогли на этом специализированном совете защитить свои кандидатские и докторские диссертации. В этот же период начались исследования по методике обучения, которая является неотъемлемой частью педагогики как науки. Этой проблеме были посвящены исследования по русскому языку и литературе — Ш. Мусина, П.И Харакоза, В.Г. Каменецкой, А.П. Селиверстовой, Л.А. Шеймана, М.Д. Тагаева, М.Е. Дарбанова; математике и физике — А. Исхакова, И. Бекбоева, С. Мусаева, М. Назарова, М. Жакыпбекова, О. Худайбердиева, Э. Мамбетакунова, П.М. Иманбекова; биологии и химии - А. Ысыкеева, Ж. Жоокаева, М. Субановой, Б.М. Кособаевой; истории и географии - М. Алтаева, И.Н. Шерстюка, кыргызскому языку и литературе - С. Турусбекова, Б. Алымова, К. Иманалиева, Н. Ишекеева, Б. Омуралиева, К. Сартбаева, С. Усеналиева, А. Осмонкулова, С. Шатманова и др.

Пути совершенствования педагогической науки и развития практики были тесно связаны с вопросами обращения к углубленному изучению прогрессивного народного педагогического наследия. Неиссякаемые источники народной педагогики, опыт, идеи, особенности духовного наследия кыргызов. Первыми исследователями народной педагогики были Б. Апышев, А Бешимов, Т. Ормонов, Н. Имаева, Ж. Койчуманов и др. труды которых посвящены изучению опыта народного воспитания, педагогических идей эпоса Манас, педагогических идей акынов демократов Токтогула Сатылганов, и Тоголок Молдо и др. Их последователями являются современные исследователи этнопедагогики А. Алимбекова, А. Анаркулов, С. Иптаров, А. Калдыбаева, Т. Кыдыралиев, М. Колдошев и др.

3. Видные ученые – педагоги Кыргызской Республики и их роль в развитии современной педагогической науки и образования

Педагогическая наука и образование в Кыргызской Республике развиваются с учетом реальных социально-экономических условий нашей страны и мирового опыта, достижений современной гуманитарной мысли и стратегических ориентиров в деле формирования человеческих ресурсов.

Становление научной педагогики в Кыргызской Республике принято условно датировать 1949 годом. Именно в тот год ученый-педагог Б.К. Кулдашев защитил свою кандидатскую диссертацию на тему «История развития советской школы в Киргизии (1917–1930 гг.)» в Казахском государственном педагогическом институте им. Абая в Алма-Ате. С этого момента начинается системные исследования научно-педагогических проблем, изучение передового опыта в области образования и воспитания, целенаправленная подготовка научно-педагогических кадров [3].

Развитие педагогической науки в Кыргызстане характеризуется тем, что ряды ученых пополнились новой плеядой исследователей, которые активно работали над решением проблемы разработки учебников для средних школ, программ, методических рекомендаций, концепций по образованию, государственных стандартов и их распространению, и разъяснению их среди педагогической общественности. Активная роль в формировании нового поколения ученых принадлежит Кыргызскому НИИ педагогики (ныне Кыргызская академия образования КАО (1951 г.), основной костяк которого составляли ученики академика А.Э. Измайлова и профессора И. Бекбоева - Н. Имаева, Н. Ибраева, А. Абдиев, С. Усеналиев, С. Рысбаев, О. Осмонов, А. Муратов Т.Н. Шарыгалова, Б.М. Кособаева, М. Субанова, Л.А. Шейман, В.Г. Каменецкая, К. Сейдекулова, А. Токтомамбетов, С. Иптаров и др., которые внесли большой вклад в развитие педагогической науки и совершенствование теории и методики обучения разным дисциплинам. Во главе всех достижений того времени стояли академик А.Э. Измайлов, профессора Л.А. Шейман, И. Бекбоев, М.Р. Балтабаев и др.

Азиз Эминович Измайлов
(1913-2004 гг.)
Доктор педагогических наук,
академик АПН СССР, АН КР

Азиз Эминович Измайлов - известен как крупный ученый, общественный деятель, педагог, специалист в области теории и истории педагогики, педагогической психологии, этнопедагогики, дидактики, истории культуры и просвещения народов Востока, ученый – кандидат педагогических наук (1953), доктор педагогических наук (1959), профессор (1959). В 1961 году избран членом-корреспондентом Академии наук Киргизской ССР, 1967 г. – Советом Министров СССР утвержден академиком-учредителем АПН СССР, в 1968 г. – избран академиком Академии наук Кыргызстана.

Путь жизни, учебы, труда и творческой деятельности А.Э. Измайлова большой и тернистый. В 1950 году А.Э. Измайлов переходит на научно-педагогическую работу, первые два года (1950-1951) он работает директором Республиканского института усовершенствования учителей, а с 1952 года переходит на работу в Киргизский научно-исследовательский институт педагогики, где до 1955 года работает зав. сектором, а с 1955 по 1980 года в течение 25 лет, т.е. до ухода на пенсию работает директором этого института.

А.Э. Измайлов по праву считается **основателем педагогической науки в Кыргызстане.** В 1967 году, будучи академиком АПН СССР, членом бюро отделения теории, истории педагогики АПН СССР, многие годы был членом экспертной комиссии ВАК СССР по педагогическим наукам. Все это дало ему возможность добиться открытия педагогической аспирантуры и создать при Киргизском НИИ педагогики Совет по защите кандидатских диссертаций по педагогике. В

этом совете под председательством А.Э. Измайлова защитили диссертации не только десятки преподавателей вузов и научных учреждений Киргизии, но и других республик Средней Азии и Казахстана.

В период работы в Киргизском научно-исследовательском институте педагогики у Азиз Эминовича проявился большой талант ученого и педагога. В 1953 году он в Институте теории и истории педагогики АПН СССР успешно защитил свою кандидатскую диссертацию на тему «Борьба за осуществление всеобщего обучения в Киргизии (1930-1940гг.)», а в 1959 году он защитил в том же институте докторскую диссертацию на тему «История советской школы и педагогики в Киргизии (1917-1957гг.)». В 1961 году его избрали членом-корреспондентом Академии наук Киргизской ССР. В 1967 году в числе двадцати двух первых академиков АПН Совет Министров СССР утвердил А.Э. Измайлова академиком учредителем АПН СССР, а в 1968 году его избрали академиком Академии наук Кыргызстана.

Научно-исследовательская деятельность А.Э. Измайлова характеризуется широким диапазоном. Сфера научных интересов академика представлена в трех направлениях: проблемы теории и истории советской школы и педагогики; вопросы профориентации и проблемы политехнического обучения; народная педагогика и этнокультура. Перу Азиза Эминовича принадлежат более трехсот научных трудов, в том числе 12 монографий, более 30 книг и брошюр, свыше 250 журнально-газетных статей. Выступал на международных научных конференциях и симпозиумах, читал лекции в университетах Лондона, Оксфорда, в университетах и колледжах Нью-Йорка, Вашингтона, Сан-Франциско, Лос-Анджелеса.

Научные интересы академика А.Э. Измайлова имеют несколько направлений. Во-первых, это проблемы теории и истории советской школы и педагогики. Во-вторых, это совершенно самостоятельная проблема: вопросы профориентации, психологических основ выбора профессии и проблемы политехнического обучения. В-третьих, это проблемы народной педагогики. В-четвертых, это творческие искания ученого, представленные многочисленными книгами, брошюрами, журнальными статьями, в которых нашли отражение педагогические воззрения автора на самые разнообразные проблемы истории, культуры, литературы и искусства[14].

Основные труды академика А.Э. Измайлова

- Воспитание сознательной дисциплины. – М., 1949.
- О выборе профессии. – М.,1960.
- К вопросу об изучении обобщения и распространения передового педагогического опыта. – М., 1952.
- Из опыта политехнического обучения в школах Киргизии. - М.,1955.
- Профориентация в школе. – М.,1965.
- Мектепте атеисттик тарбия берүү. – Ф., 1967.
- Кыргызстандагы советтик мектептердин тарыхы (1917—1957). – Ф., 1961.
- Мектепте кесип тандоого багыт берүү. – Ф., 1965.
- По ленинскому пути. – Ф., 1970.
- В. И. Ленин и проблемы воспитания и образования. – Ф., 1971.
- Просвещение в республиках советского Востока. – М., 1973.
- Изучение развития культуры народов Средней Азии и Казахстана в курсе истории СССР (в 8-10 классах). – М., 1986.
- О расширении границ педагогической психологии. – Ф., 1980.
- Этика и педагогика семейной жизни. Ф., 1986.
- «Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана (1991).

Награды академика А.Э. Измайлова

- Ордена Октябрьской Революции, Красной Звезды, Трудового Красного Знамени (3), медали СССР.
- Диплом и медаль академика С.И. Вавилова - за вклад в педагогическую науку.
- Почетное звание «Заслуженный деятель науки Киргизской ССР» - за активную пропаганду научных знаний присвоено.
- Награжден тремя Почетными Грамотами Верховного Совета Киргизской ССР.
- Награжден медалью Академии наук Грузинской ССР.
- Лауреат премии им. Н.К. Крупской.
- Золотая медаль ЮНЕСКО - за пропаганду гуманистических и прогрессивных идей кыргызской народной педагогики в зарубежных странах.
- Награды ГДР - за выступление на международных симпозиумах социалистических странах в Берлине был удостоен.

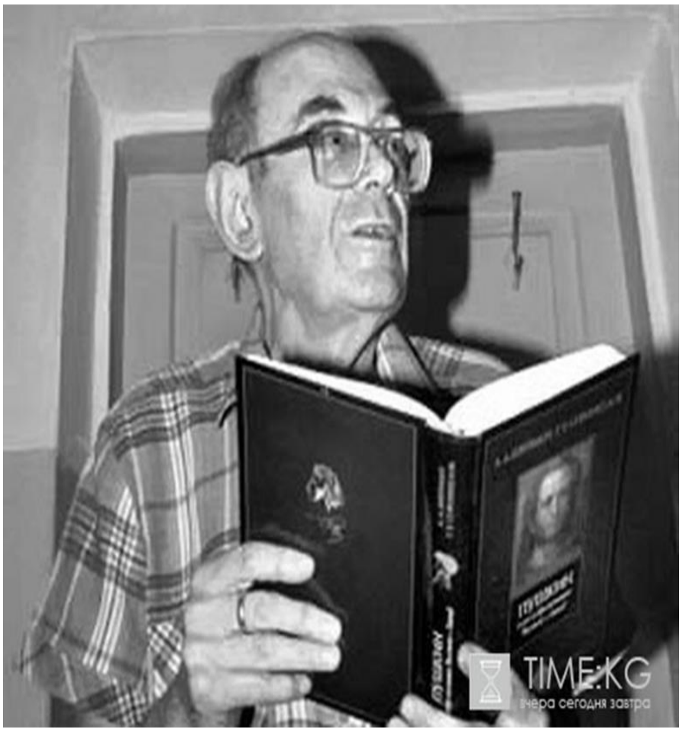

Лев Аврумович Шейман (1924-2005 гг). Доктор педагогических наук, профессор

Лев Аврумович Шейман – один из основоположников методики преподавания русской литературы в киргизской школе, пушкинист, доктор педагогических наук, профессор, академик Академии педагогических и социальных наук (Москва), заслуженный учитель Киргизской Республики, член СЖ СССР.

Педагогическая деятельность Л.А. Шеймана начинается с ноября 1951 года в Киргизском научно-исследовательском институте педагогики в городе Фрунзе; с 1956 г. заведовал сектором русского языка и литературы этого института. По совместительству с 1951 по 1952 г. - преподаватель (с 1955 г.- доцент) Киргизского заочного пединститута и заочного отделения Киргизуниверситета; с 1958 по 1977 - ответредактор журнала «Русский язык в киргизской школе» на общественных началах; с сентября 1977 г и до последних лет жизни (в течение 45 лет) - главный редактор указанного издания. Написал около 600 научных работ. Автор программ, учебников и пособий по литературе для киргизской школы.

Лев Аврумович был необычайно многосторонней личностью. Он стал фактически основателем этнолингвострановедения, провидчески связав его с языковым анализом художественных произведений русской классики в киргизской аудитории. По его учебникам, выдержавшим несколько переизданий, сегодня изучают русскую литературу во всех школах Киргизии.

В 50-е годы XX века в Киргизии началась систематическая работа по планомерному обеспечению лексической базы русскоязычного курса киргизской школы в учебниках и в учебно-методических посо-

биях по этому предмету. При участии Л. А. Шеймана в 1958 году выходит первый словарный минимум по русскому языку для киргизской неполной средней школы

Автором предлагались и конкретизировались некоторые методические приемы и формы работы, направленные на то, чтобы, опираясь на небольшие тексты, в первую очередь художественные, в том числе опорные фрагменты литературного произведения, сформировать у старшеклассников-киргизов общее, но достаточно корректное представление о творческом облике русского писателя-классика.

Владея энциклопедическими знаниями, Лев Аврумович умел органично сочетать теоретические изыскания с решением животрепещущих практических задач. В этом, в частности, заключается жизненность разработанных им научных проблем. Лучшее доказательство тому — неоднократно переиздававшиеся учебники и учебно-методические пособия, которые приобрели широкую известность, и его многочисленные последователи в странах СНГ. Созданная Львом Аврумовичем учебная литература по-прежнему остается эталоном в этой области.

Постепенно наращивая все новые и новые открытия в этой сфере, Л.А. Шейман стал признанным теоретиком в области подготовки учебников по русскому языку и русской литературе. Опубликованные в последующие годы многочисленные работы сделали Льва Аврумовича Шеймана авторитетом в вопросах преподавания предмета и в области новаторской разработки сложнейших педагогических, учебных и гуманитарных проблем.

Лев Аврумович - родоначальник такого направления, как учебное этнокультуроведение, основной принцип которого состоит в гармоничном сопряжении двух словесно-художественных культур. В применении к изучению русской литературы в киргизской школе это означает целенаправленное контактирование русской и родной для учащихся культур, достигаемое, прежде всего, посредством их образного языка. Шейман создает научную «школу» учебного этнокультуроведения.

Деятельность Льва Аврумовича Шеймана во многом способствовала распространению русского языка в Киргизской Республике и была высоко оценена как в России, так и в Киргизии[15].

Основные труды профессора Л.А. Шеймана:

- Белинский и проблемы исторического романа (30-е годы века). − Л. 1952.
- Из истории борьбы Белинского с идеалистической эстетикой (проблемы теории романа). − Фрунзе, 1954.
- Из наблюдений над художественной системой «Слова о полку Игореве». − Фрунзе 1957.
- А.Н. Островский в киргизской школе: Из очерков о препод. рус. лит. в VIII-X кл. кирг. школы. — Фрунзе, 1958. — 176 с. — (Кирг. НИИ педагогики).
- Пушкин и киргизы. - Фрунзе, 1963.
- Основы методики преподавания русской литературы в киргизской школе. В 2 ч. − Фрунзе, 1981−1982.
- Кыргызы, казахи и другие народы Востока в мире Пушкина. Очерки. − Бишкек, 1996 (1997, 2004) (в соавторстве с Г. У. Соронкуловым);
- Русская классическая литература (вторая половина века). − Бишкек, 1997.
- Пушкин и его современники: Восток -Запад. - Бишкек, 2000 (В соавт.: Соронкулов Г. У.).
- Русская литература (2-я половина XIX века). − Бишкек, 2006.
- Основы методики преподавания русской литературы в киргизской школе. - Ч. I.: Подходы. Цели. Принципы. Методы. - Фрунзе: Мектеп, 1981. - 240 с.
- Основы методики преподавания русской литературы в киргизской школе. - Ч. 2: Содержание курса. Языковая база. Этнокультурные аспекты. - Фрунзе: Мектеп, 1982. -216 с.
- Этнокультурное ориентированное развитие русскоязычной читательской зрелости учащихся. − Рус.яз. и лит. в кирг. Школе. - 1986. − № 5.
- Ассоциативный словарь русской этнокультуроведческой лексики / Под. ред. Л. А. Шеймана. - Фрунзе: Мектеп, 1989. 120 с. (В соавт.: Манликова М. Х.).

Награды профессора Л.А. Шеймана:

- Орден «Данакер» (26 января 2003) - за особые заслуги перед государством и народом Кыргызстана, вклад в укрепление дружбы и межнационального согласия в республике.
- Медаль «Данк» (21 сентября 1999) - за заслуги в области образования республики.
- Орден Дружбы (18 мая 2004, Россия) - за большой вклад в развитие русской культуры и русскоязычного образования в Киргизской Республике.
- Орден «Знак Почёта» (1986).
- Медаль А. С. Пушкина (1999, Международная ассоциация преподавателей русского языка и литературы).

Балтабаев Мукаш Руставлетович
(1921-2020)

Доктор педагогических наук, член-корр АПН СССР, профессор.

Мукаш Руставлетович Балтабаев - родился 5 мая в 1921 году в селе Кочкорка Нарынской области. После окончания школы в 1939 году поступил в педагогический институт в г. Фрунзе, но война помешала ее завершить и в 1940 году, студента 2-го курса Фрунзенского педагогического института, призвали в ряды Красной Армии. Грамотного, толкового парня-кыргыза командиры заметили и отправили на боевую выучку в Алма-Атинское стрелково-пулеметное училище, а в августе 1941 года в звании лейтенанта он отправился на передовую. И так начались трудные военные дни. На войне был ранен, Указом Верховного Совета СССР за мужество и героизм, проявленные в боях за город-герой Севастополь он награжден

медалью «За оборону Севастополя». Потом был орден Отечественной войны I степени и другие боевые награды. Но на войне он продолжал по существу заниматься педагогической деятельностью, так в 1943 году лейтенанта М.Р. Балтабаева направляют в прифронтовой Тбилиси, где он обучал пулеметному мастерству новобранцев, многие из которых по возрасту годились в отцы своему командиру.

После приезда в 1951 году во Фрунзе Мукаш Балтабаев продолжил учебу в педагогическом институте, а после его окончания был назначен директором школы в селе Константиновка Чуйской области и так начались сугубо мирная педагогическая деятельность.

С того времени у нашего героя началась новая, только уже мирная стезя - на педагогическом поприще. В 1976 году - защитил докторскую диссертацию, в 1977 году - присвоено учёное звание профессора. В 1968 году – избран членом-корреспондентом Академии педагогических наук СССР, в 1993 году - избран членом-корреспондентом НАН КР, был избран иностранным членом РАО.

Его пригласили на работу в ЦК Компартии Киргизии. Мукаш Руставлетович курировал народное образование, а потом ему поручили возглавить самостоятельный участок образовательной сферы — Фрунзенское облоно. Позднее руководил управлением школ Министерства образования, заведовал кафедрой педагогики Кыргызского государственного университета, а позднее стал первым проректором этого вуза, без отрыва от работы защитил кандидатскую, а потом докторскую диссертации. Удостоен звания члена-корреспондента НАН. Монографии и научные труды академика М.Р. Балтабаева и сегодня востребованы высшей школой КР.

Ему принадлежит фундаментальный труд «Развитие всеобщего среднего образования в Киргизской ССР. Фрунзе, «Мектеп», 1978, где он раскрывает социально-экономические, научно-теоретические и практические пути перехода на всеобщие средние образование в республике. В этом труде по существу раскрывается история становления советской школы и образования в КР, рассматриваются пути реализации женского образования в стране, проблема успеваемости детей и второгодничества, вопросы повышения квалификации учителей и

обеспечения республики высококвалифицированными педагогическими кадрами. Он также является автором множества статей, связанных с совершенствованием и подготовкой педагогических кадров.

Рассказывая о себе, 97-летний ветеран Великой Отечественной войны с улыбкой говорит: «Я старый пулеметчик, не раз бывал в бою и хорошо знаю, какое значение имеют для пулеметчика отличное знание своего оружия и умение самостоятельно решать трудные боевые задачи». (https://slovo.kg/?p=34177). Это характеризует истинного героя и подлинного педагога, который стоял у истоков становления и развития педагогической науки и образования в КР, отличника народного образования страны, известного ученого, члена-корреспондента НАН, доктора педагогических наук, профессора Мукаша Руставлетовича Балтабаева. Специалист в области теории и истории педагогики. Автор более 130 научных работ, в том числе 5 монографий. Под его руководством защищены 15 кандидатских диссертаций. [16]

Основные труды профессора М.Р. Балтабаева:

- Развитие всеобщего среднего образования в Киргизской ССР. - Фрунзе, «Мектеп», 1978.
- Кыргызстанда элге билим беруу иши 60 жылда. - Фрунзе, «Мектеп», 1983.
- Совершенствование работы сельской общеобразовательной школы. - Фрунзе, «Мектеп», 1987.
- Антология педагогической мысли Киргизской ССР (в соавторстве). - Москва, «Педагогика», 1988.

Награды профессора М.Р. Балтабаева:

- Орден Отечественной войны I степени (1985).
- Медаль «За боевые заслуги» (1983).
- Медаль «За оборону Севастополя» (1985).
- Орден «Знак Почёта».
- Заслуженный учитель Киргизской ССР (1981).
- Почётная грамота ВС Киргизской ССР (1973).

Бекбоев Исак Бекбоевич
(1930-2021 гг.)
Доктор педагогических наук,
член-корр НАН КР, профессор

Исак Бекбоевич Бекбоев родился в селе Кара-Суу Ат-Башинского района Нарынской области 10 января 1930 года. В 1948 году, окончив школу с медалью в селе Джаны-Алыш Кеминского района, поступил на физико-математический факультет Киргизского педагогического института.

Трудовой путь И. Бекбоев начинает в 1952 году школьным учителем математики. Затем в Киргизском научно-исследовательском институте работает сначала младшим, затем старшим научным сотрудником, заведующим сектором физики и математики, заместителем директора по научной работе. Почти девять лет Бекбоев работает в Кыргызском государственном университете деканом факультета повышения квалификации директоров средних школ и проректором по учебно-воспитательной работе. С 1984 года И. Бекбоев возглавляет Киргизский НИИ педагогики, с 1992 года – директор Киргизского института образования (КИО), а с 2003 года – директор Центра образования и науки Кыргызской академии образования.

И. Бекбоев прошел достойный путь настоящего педагога, ученого. Он внес большой вклад в развитие педагогической науки в Кыргызской Республике. Является основателем кыргызской школы ученых - исследователей методики преподавания математики, подготовил 23 кандидата и 7 докторов педагогических наук. Труды ученого стали настольными пособиями для педагогов Кыргызстана. в истории педагогической науки и образования Кыргызстана Исак Бекбович известен как основатель теории и методики обучения математике.

Профессором И. Бекбоевым и его учениками были созданы оригинальные учебники по математике для 1-11 классов кыргызской

школы, которые в 2002 году были удостоены Государственной премии Кыргызской Республики по науке и технике. Профессор И. Б. Бекбоев является автором более 200 публикаций, в том числе 11 монографий, 11 учебников для Кыргызстана, 47 учебных и учебно-методических пособий. Все его труды отличаются высокой актуальностью, фундаментальной обоснованностью, поисками оптимальных решений крупных педагогических проблем методики преподавания математики с практической направленностью.

И. Бекбоев награжден Орденом "Знак Почета" (1971), медалью "Даңк" (2009), орденом "Манас" 3 степени. За заслуги перед государством ему присвоено звание Заслуженного учителя Кыргызской Республики (1983), звание "Народного учителя Кыргызской Республики (2005).

Народный учитель Кыргызской Республики, лауреат Государственной премии Кыргызской Республики по науке и технике, член-корреспондент Национальной академии наук Кыргызской Республики, академик Кыргызской академии образования, академик Международной Академии педагогических и социальных наук (г. Москва), доктор педагогических наук, профессор Исак Бекбоевич Бекбоев ушел из жизни в 91 году[17].

Основные труды профессора И. Бекбоева

- Математиканы турмушка байланыштырып окутуу. - Ф., 1964.
- Практикалык мазмундагы маселелер. Ф., 1967.
- Элементардык математика боюнча маселелерди чыгаруунун ыкмалары. – Ф., 1988.
- Программалаштырып окутуунун принциптерин математика сабактарында пайдалануу. – Ф., 1970.
- Окуучулардын математикалык билимин тереңдетүү маселелери. – Ф., 1974.
- Сабактын оптималдуу вариантын даярдап өткөрүүнүн методикасы. – Ф., 1988.
- Общий курс высшей математики для не физико-математических специальностей (учебное пособие для студентов вузов на киргизском языке). - Фрунзе: Мектеп, 1984, 2000 гг.

- Педагогический процесс: старые привычки и новые взгляды (на кыргызском языке). – Бишкек, 2005.
- Теоретические и практические вопросы технологии личностно- ориентированного обучения (на кыргызском языке). – Бишкек, 2003, 2004, 2012.

Награды профессора И. Бекбоева.

- Кыргыз Республикасынын эл агартуусунун отличниги (1960).
- СССРдин эл агартуусунун отличниги (1980).
- Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген мугалими (1983).
- «Н.К. Крупская» медалы (1990).
- Эл аралык «Руханият» сыйлыгынын лауреаты (2000).
- Кыргыз Республикасынын илим жана техника боюнча Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты (2002).
- Кыргыз Республикасынын Эл мугалими (2005).
- «Даңк» медалы (2009).
- Үчүнчү даражадагы «Манас» ордени (2010).

Рахимова Магрифа Рахимовна (1928-2008гг).
Доктор педагогических наук, профессор

Видный ученый педагог Магрифа Рахимовна Рахимова родилась в1928 году в селе «Челпек» Иссыкк-Кульской области. С ранних лет тянулась к образованию, после окончания педагогического института занималась педагогической деятельностью. 1954 год является стартом деятельности в педагогическом вузе, новым этапом удивительного жизненного Пути Магрифы Рахимовны. Основные вехи её жизни оказался связанным с Кыргызским государственным университетом им. И.Арабаева – педагогическим университетом. В процессе своей практической деятельности в вузе она защитила кандидатскую и докторскую диссертации, посвященные решению ряд фундаментальных вопросов в области обучения и воспитания молодежи. Она была первой среди кыргызских женщин, кто защитила докторскую диссертацию по педагогике в 1980 году.

Ею написаны и опубликованы более 250 научных работ, в том числе 8 монографий, 2 хрестоматии и 6 учебников по общей педагогике и дошкольному воспитанию.

Под ее руководством защищены более 20 кандидатских диссертаций и не менее десятка докторских.

Окончила Киргоспединститут (1951). Рахимова М.Р. с 1954 года работала в КГУ им. И. Арабаева, где с 1981г. по 1999 г. Рахимова М.Р. являлась бессменным руководителем кафедры педагогики и психологии. Под ее руководством большой и дружный коллектив кафедры, сочетая педагогическую и научно-исследовательскую деятельность, ведет творческий поиск путей и методов подготовки и совершенствования профессиональной подготовки будущих учителей - кадров XXI века.

Она хорошо известна в республике как видный ученый педагог, внесший значительный вклад в историю дошкольного образования, а

также как методист-исследователь, разработавший ряд фундаментальных вопросов в области обучения и воспитания детей-дошкольников. Ее основные труды посвящены проблеме воспитания детей в национальных детских садах. Проводила большую работу по связям с детскими садами. Также проводила большую работу по связям со школами, была создателем Учебно-научно-методического комплекса «Педвузшкола», организовала «Факультет будущего учителя», педклассы и малые кафедры педагогики при ряде школ республики.

Профессор М.Р Рахимова сделала огромный вклад для продвижения и развития педагогической науки на кыргызском языке, особенно в системе дошкольного образования. Она организовала методическую, просветительскую работу в этой сфере на кыргызском языке. И здесь она показала себя не только как видный ученый, но и талантливый организатор. Она не только создатель института повышения квалификации и переподготовки, но и педагогической научной школы. Тем самым и свою жизнь, и жизнь своих учеников и последователей подняла на достойный научный уровень.

Научной школа профессора М.Р. Рахимовой свойственна широкая эрудиция, отличное владение теорией и практикой дошкольного образования, глубокая научная интуиция.

В 60-80-е годы XX века в педагогическую науку вошли такие кыргызские исследователи-ученые как: М.Р. Балтабаев, И. Бекбоев, Ж. Аманалиев, Э. Мамбетакунов, Н. Асипова, А.Э. Измаилов, Н.М. Имаева, Т. Ормонов, Б. Апышев и др., которые с достоинством представляли кыргызскую педагогическую науку на международном уровне. Среди них, безусловно, выделяется Магрифа Рахимовна, которая является автором ряда монографий, учебных и методических пособий, используемых в практической работе вузами, школами и дошкольными учреждениями республики, написанных на кыргызском языке.

Она является примером редкого сочетания в одном человеке ученого и талантливого руководителя. Это руководитель новой формации, она не просто управляет, а открывает простор для других. Последнее было для нее характерно – заботиться о том, что будет «после нас».

Магрифа Рахимовна не только выдающийся организатор, но и крупный общественный деятель. Ее волновали различные аспекты формирования и развития нашего общества. Главная ее черта – она жила впереди своего времени. Вот почему она оставила за собой своих последователей, учеников, которым она передала свои знания, опыт, но и сумела вывести на новую дорогу, указав новые ориентиры, в том числе в системе образования.

Опубликовано более 250 научных работ, в том числе 8 монографий, 2 хрестоматии и 6 учебников. [18]

Основные труды профессора М.Р. Рахимовой:

- Дошкольное воспитание в Киргизии за годы Советской власти. - Фрунзе, «Кыргызстан», 1967.
- Антология педагогической мысли Киргизской ССР (в соавторстве). Москва, «Педагогика», 1988.
- Балдарды адептүүлүккө тарбиялоо (Ионова Л. П. менен авторлош). - Ф.: 1978.
- Кыргыз Республикасындагы мектепке чейинки тарбия системасынын өнүгүшү (1917-1992-ж.) - Б.: 1993.
- Очерки по истории педагогики. Учебное пособие (в соавторстве). Б.: «Эмгек», 1998.
- Детский сад. Пособие для воспитателя. Бишкек, «Мектеп», 1999.
- Мол булак. Тарбиячылар жана башталгыч класстын мугалимдери үчүн колдонмо. Бишкек, «Эмгек», 2000.

Награды профессора М.Р. Рахимовой

- Отличник народного просвещения Кыргызской Республики (1974).
- Академик академии педагогических и социальных наук РФ (АПСН РФ) (1995).
- Награждена медалями СССР и КР.
- Заслуженный деятель науки КР.
- Лауреат премии им. И.Арабаева.

Имаева Нурила Имаевна
(1936-2012 гг.)
Кандидат педагогических наук, профессор

Нуриля Имаевна Имаева родилась 17декабря 1936 года в селе Тамчы Иссык-Кульской области. В 1958 году окончила Кыргызский женский педагогический университет по специальности «Русский язык и литература»

Трудовую деятельность начала в 1958 году в селе «Тамчы» учительницей русского языка и литературы, затем работала в СШ им Токтогула г. Нарын. В 1970 году окончила аспирантуру Кыргызского научно-исследовательского института педагогики и защитила кандидатскую диссертацию на тему: «Педагогические идеи в творчестве Токтогула Сатылганова».

Многие годы (1975-1985; 1991-1994 гг.) возглавляла кафедру педагогики и психологии Киргосуниверситета (впоследствии Кыргызского национального университета). С 1994 по 2000 гг. была замдиректором Института повышения квалификации и переподготовки кадров при КНУ им. Ж. Баласагына.

Профессор Имаева была автором более 70 научных трудов: монографии, учебников, учебных пособий и множества научных статей. Под ее руководством было защищено 6 кандидатских диссертаций. Она является автором монографии «Идеи воспитания в творчестве Токтогула Сатылганова (1974), а также учебников: «Тарбиялык иштердин педагогикасы жана методикасы», «Кыргыздардын этнопедагогикасы», «Жогорку окуу жайларынын педагогикасынын негиздери».

С 1991 по 2001 годы была членом экспертной комиссии ВАК КР.

С 2003 года она была профессором-консультантом кафедры философии и социально-гуманитарных наук Юридической Академии КР.

Вклад профессора Н.И. Имаевой в развитие педагогической науки состоит в том, что ею разработаны научно-теоретические и практические предложения по общим вопросам педагогики, воспитания молодежи на основах этнопедагогики, написаны первые учебные пособия по общей педагогике на кыргызском языке, по воспитанию и образованию в высшей школе. Она автор более 70 научных трудов, в числе которых монография, учебники, учебные пособия и множество научных статей.

Под руководством Имаевой Н.И. было защищено 6 кандидатских диссертаций, ее ученики профессора Н.А. Асипова, А.С. Раимкулова достойно продолжают дела начатое своим наставником. [19]

Основные научные труды профессора Н.И. Имаевой:

- Идеи воспитания в творчестве Токтогула Сатылганова. - Ф.,1974.
- Анталогия педагогической мысли КР. – М.,1988.
- Педагогика. Учебн. пособие. - Бишкек: КГНУ, 1998. (в соавторстве)
- Тарбиялык иштердин педагогикасы жана методикасы. Б., 1998.
- Кыргыздардын этнопедагогикасы. – Б.,1999.

Награды профессора Н.И. Имаевой:

- «Почетная грамота» Министерства высшего и средне-специального образования Кыргызской ССР.
- Медаль «Отличник образования Кыргызской Республики».
- Звание «Заслуженный деятель Кыргызской Республики».
- Звание «Отличник высшего образования СССР».
- Академик международной Турецкой академии.

Мамбетакунов Эсенбек Мамбетакунович
Доктор педагогических наук, член-корр НАН КР, профессор

Мамбетакунов Э.М. - родился 15 февраля 1944 года в селе Жаны-куч Ат-Башинского района Нарынской области Кыргызской Республики. Отец Шайылда уулу Мамбетакун умер в 1948 году, работая управляющим колхоза в этом селе. В 1950 году Эсенбек поступил в первый класс Жаңы-Кучинской начальной школы, которую окончил в 1954 году. Затем окончил 7 классов школы имени Калинина, 8 классов Кара-Суйской средней школы, 10 классов Пограничной средней школы с хорошими оценками в 1960 году. В том же году поступил на физическое отделение физико-математического факультета Кыргызского государственного университета, который окончил в 1965 году, получив специальность физика, учителя физики.

Трудовую деятельность начал в 1965 году учителем физики в средней школе №2 имени Ленина села Ат-Башы. Преподавал математику в 5 классе, физику и астрономию на русском языке в 6-11 классах, а также на вечернем и заочном отделениях той же школы.

18 декабря 1973 года на конкурсной основе принят в аспирантуру Кыргызского научно-исследовательского педагогического института по очной форме обучения по методике преподавания физики. Научным руководителем назначена доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой методики преподавания физики Челябинского государственного педагогического института, академик Российской академии образования А.В. Усова. 11 июня 1992 года Высшей аттестационной комиссией СССР Э. Мамбетакунову присуждена ученая степень доктора педагогических наук по специальности 13.00.01- об-

щая педагогика. А 9 июня 1994 года Высшей аттестационной комиссией Кыргызской Республики присвоено ученое звание профессора по кафедре методики преподавания физики.

В 2000 году – избран членом-корреспондентом Кыргызской национальной академии наук. За заслуги в области развития гуманитарных наук награжден премией имени Жусупа Баласагына.

В 1992-1997 годах Э. Мамбетакунов занимал должность заместителя директора Кыргызского института образования по научной работе, в 1998-2010 годах - заведующего научным центром "Исследования новых технологий обучения" Института интеграции международных образовательных программ Национального университета, с 1994 года занимает должность заведующего кафедрой технологии преподавания физики университета.

В эти же годы внес заметный вклад в проведение организационной работы по подготовке научно-педагогических кадров в Кыргызской Республике. В 1993-1995 гг. председатель Экспертного совета по педагогике докторской диссертационной комиссии, организованной в Кыргызском институте образования, в 2003, 2011-2013 гг. являлся членом докторского диссертационного совета в Кыргызском государственном университете имени И. Арабаева, в 1997-2010 годах - членом диссертационного совета в Казахском национальном педагогическом университете имени Абая. Известен своим плодотворным вкладом в становление ученых-исследователей по специальности педагогика в республике.

Под научным руководством защищены 6 докторских диссертаций: В.Л. Ким, Т.Э. Уметов, М. Сияев, Н.О. Мааткеримов, А.С. Раимкулова; 18 кандидатских диссертаций: А.Н. Фатеева, Р.Р. Чыныбаев, А.В. Андюшечкин, Ж. Садыкова, С. Касенова, Л.Х. Фаизова, Е. Курманбаев, К. Колбаев, А. Токтогулов, Т. Алиев, А. Байсеркеев, Б. Мурзаибраимова, К. Абдывалиева, Г. Абакирова, Г.Д. Исмаилова, В. Бугубаева, Н.К. Карашева и др.

Он является автором около 400 научных трудов, среди которых 160 научно-методических изданий, 5 монографий, 2 учебных пособий, 9 учебно-методических разработок и др.

Заслуга профессора Э. Мамбетакунова в развитии педагогической науки в КР состоит в том, что им разработаны научно-методические и

психолого-дидактические основы обучения физике в национальной школе, в частности, он разработал:

- разработал психофизиологические основы анализа физических понятий с учащимися;

- дидактические основы межпредметных связей в преподавании естественных наук;

- логику анализа и оценки результатов обучения физике и учебных достижений физических знаний и компетенций учащихся и др. основополагающие принципы и требования совершенствования изучения и обучения естественным дисциплинам. [21]

Основные научные труды профессора Э. Мамбетакунова

- Формирование естественнонаучных понятий у школьников на основе межпредметных связей. - Б.: 1991. - 240 с.
- Физика: 7-8-9-класстар үчүн окуу китеби. - Бишкек, 2003, 2008, 2009. - 1078 б.
- Физиканы окутуу теориясы жана практикасы. - Бишкек, 2004. - 490 б.
- Педагогиканын негиздери. - Б.: 2008. - 304 б.
- Методология и качество педагогических исследований. - Бишкек, 2010. - 102 с.
- Естествознание. – Бишкек, Кыргызстан, 1998, 2002, 2003, 2012 (на русском, кыргызском, узбекском языках). – 160 с.
- Физика: учебник для 7 класса. – Бишкек, 2000. – 170 с.
- Физика: учебник для 7 класса. – Бишкек-Стамбул, 2009. – 176 с. (на кыргызском, русском, таджикском, узбекском языках).
- Физика: учебник для 8 класса. – Бишкек, Билим-компьютер, 2003, 2008. – 160 с.
- Физика: учебник для 9 класса. – Бишкек, Инсанат, 2008. – 240 б.
- Основы концепции современного естествознания. – Бишкек, ИИМОП КНУ им.Ж.Баласагына, 2005. – 312 с.
- Основы концепции современного естествознания (на кыргызском языке). – Бишкек, 2010. – 323 с.
- Развитие астрономической науки. – Бишкек, Университет, 2014. – 240 с.

• Физика: понятия, законы, задачи. – Бишкек, Техник, 2012. – 160 с.

Награды профессора Э. Мамбетакунова:

• Билим берүүнү гумандаштыруу боюнча эл аралык академиянын анык мүчөсү (1995, Бийск).

• Член-корреспондент НАН КР (1998).

• Кыргыз ССРинин жана СССРдин эл агартуусунун отличниги төш белгилери (1998).

• Американын автобиографиялык институт Э.Мамбетакуновду "2002-жылдын Адамы" деп тааныган.

• Кыргыз Республикасынын "Ардак грамотасы" (2008-жылы).

• Почетное звание «Заслуженный деятель науки и образования» Российской академии образования (2015).

• Почетное звание «Педагогиканын каарманы» под №002. Кыргызстан педагогдор коому (2019).

• Кыргыз Республикасынын билим берүү тармагына эмгек сиңирген кызматкер (2021).

Асипова Нурбубу Асаналиевна
Доктор педагогических наук, профессор

Асипова Нурбубу Асаналиевна - родилась 3 февраля 1946 года в с. Кочкорка, Кочкорского района, Нарынской области. После окончания школы в городе Фрунзе в 1964 году поступила на факультет иностранных языков Киргизского государственного университета, которую закончила в 1969 году.

Трудовую деятельность начала в 1970 году учительницей английского языка в СШ №4 г. Балыкчы, и всю свою трудовую деятельность посвятила образованию, воспитанию и подготовке научно-педагогических кадров для системы образования Кыргызской Республики.

В 1971 году начала работать на кафедре педагогики и психологии КГУ в начале лаборантом, затем преподавателем. В 1976 году Н.А. Асипова поступила в аспирантуру Киргиз НИИ педагогики и в 1980 году успешно защитила кандидатскую диссертацию по общей педагогике. После окончания аспирантуры продолжила преподавательскую деятельность на кафедре педагогики и психологии КГУ, где проработала 30 лет в качестве преподавателя, ст. преподавателя, доцента, профессора и зав. кафедрой.

С 1885 года по 1991год, затем с 1996 по 2001год заведовала кафедрой педагогики КНУ, под ее руководством в 1997 году кафедра педагогики была преобразована, и открылась как кафедра педагогики высшей школы.

В 1998 году в Казпи им. Абая, Алматы защитила докторскую диссертацию на тему: «Научно-педагогические основы формирования культуры межнационального общения школьников». Она является автором более 210 научных трудов, посвященных актуальным проблемам теории воспитания, социального формирования молодежи, образования и обучения студентов и учащихся общеобразовательных школ. Среди ее научных трудов имеется 2 монография, 4 учебника, 6 учебно-методических изданий, 1 учебная программа, более 150 статей, материалов научных конференций республиканского и международного уровней.

На протяжении более 50 летней трудовой деятельности проф. Н.А. Асипова показала себя как высококвалифицированный специалист в области теории и истории педагогики. Лекционные и семинарские занятия, проводимые ею, отличаются глубиной научно-теоретической интерпретации, доступностью изложения и практической направленностью на конечный результат.

Заслуга проф. Н.А. Асиповой в развитии педагогичесой науки в КР и за ее пределами состоит в том, что она еще при СССР в условиях идеологического диктата, сумела по-новому раскрыть нравственную сущность интернационализма и предложила рассматиравть его как нравственно-социальную категорию, характерное для взаимодействия людей (молодежи) разных национальнойстей в условиях многокультурного общества. Это является концептуально новым решением

проблем поликультурного образования и воспитания в условиях многонациональной среды. Это говорит о том, что она создала свою научную школу по разработке проблем, формирования культуры межнацонального общения учащихся и молодежи.

Проф. Н.А. Асипова свою преподавательскую деятельность успешно сочетает с подготовкой научно-педагогических кадров. Под ее научным руководством защитили кандидатские диссертации 28 кандидатов и 3 доктора наук, руководить научной работой более 20 аспирантов, докторов по педагогике, докторов философии (PhD)и магистров педагогики.

Она усердно работает над популяризацией достижений ученых-педагогов КР за рубежом, с этой целью она многократно участвовала с докладами на международных научных конференциях и конгрессах в Канаде, Венгрии, Словении, Австрии, Польше, Казахстане, России и Турции. В этих же странах опубликованы ее труды по педагогике.

С марта 2007 по октябрь 2009 года она была отобрана в качестве Международного независимого эксперта НАТО по программе человеческого развития, мира и безопасности, где достойна представляла КР и страны содружества в принятии решений по отбору международных проектов по борьбе с терроризмом и утверждении гуманизма и демократии в современном мире.

В 2012 году она выиграла грант международной программы Фулбрайт, что позволила ей заниматься исследованием проблемы подготовки магистров по управлению образованием в Кентском университете США. С 2001г. по 2017г работала в Кыргызско-Турецком университете «Манас», где возглавляла кафедру педагогики до 2013 года, а затем работала профессором кафедры.

С 2017 года профессор Н.А. Асипова работает в КНУ им. Ж. Баласагына, где работает над проблемами перехода вузов республики на двухуровневое образование. В 2019 году в целях ускорения интеграции системы высшего образования КР в мировое образовательное пространство, а также в соответствии с требованиями Болонского процесса, организовала международную научно-практическую конференцию «О состоянии и перспективах постградуального образования в контексте глобализации», где принимали участие представители из 7 стран дальнего и ближнего зарубежья.

Свою научно-педагогическую деятельность она успешно сочетает с общественной работой, как в университете, так и за ее пределами. Она является членом диссертационного совета при КГУ им Арабаева и Кыргызской академии образования, членом ученого совета ИСГН, где участвует в принятии решении по реализации образовательных программ и оптимизации процесса обучения.

Студенты и коллеги, работающие с ней, отмечают свойственные ей высокий профессионализм и компетентность, что позволяет оказывать квалифицированную помощь всем тем, кто нуждается в этом. Ей присущи такие качества, как глубокая компетентность и творческий подход в решении профессиональных задач, инициативность и ответственность в исполнении порученных дел[22].

Основные научные труды профессора Н.А. Асиповой:

- Межнациональное общение школьников в многонациональной среде. - Советская педагогика, № 12, 1991. С. 21-24.
- Научно-педагогические основы формирования культуры межнационального общения школьников. - Бишкек: Илим, 1994. – 110 с.
- Педагогиканын кээ бир жалпы маселелери. – Сб. текстов лекций по педагогике. Часть 2. Бишкек: КГНУ, 1998. (в соавторстве).
- Основы вузовской педагогики. - Бишкек: КГНУ, 2001 (отв. ред.).
- Актуализация кросс культурных процессов и этнопедагогическое образование. - Известия АПСН. Вып. 7. М., 2003.
- Социалдык тарбия. Окуу китеби. - Бишкек: КТУМ, 2004.
- Creation of e-courses on life security education as a part of e-Social Sciences. - E-Learn 2005- World Conference on E-Learning. Canada, 24-28 Oct. 2005.
- The ways of using information and communication technologies in life security education. - Poland, 2006
- Билим философиясы жана тарыхы. Бишкек: КТУМ, 2010. -234 с. 10.
- Социально-педагогическая компетентность будущих учителей. // Высшее образование КР. 2011, №13. С. 28-33.

- Experience of Higher Education institutions of USA in preparation the Masters in Educational Management. // Vestnik MUK. № 2 (26). - B., 2014. – 22 -25 p.
- Kırgız Cocuk Oyunlarının Egıtım Acısından Incelenmesi. 1. Intrenational Congress of the Turkic world Children’s games and toys. – 14-17 May 2015, Eskishehir / Tyrkiye. – p. 255.
- Transformation Processes in Contemporary Kyrgyzstan and their Impact on the Socio-Psychological Formation of Youth. I International Congress on Asia. –Torun, Poland. 15-16 May, 2015. – 241 C.
- Межкультурные коммуникации и поликультурное образование. – Б., 2015. – 233 с. (монография).
- Заманбап билим берүү парадигмалары. – Учебное пособие на кырг. языке. Б.: 2019 – 362 б.
- Көп маданияттуу билим берүү. – Окуу китеби.Б.: 2022. – 2022.- 293 б.
- Педагогикалык психология. – Окуу китеби. Б.: 2023.- 362 б.
- Окутуу жана Өнүгүү. Практика багытталган монография. - Б.: 2024.- 230 б.

Награды профессора Н.А. Асиповой:

- Почетная Грамота Министерства образования и вузов КР (1987).
- «Отличник Образования Кыргызской Республики» (1995).
- Почетное звание «Заслуженный деятель науки и образования» Российской академии образования (2015).
- Почетное звание «Основатель научной школы» Российской академии образования. (2015).
- Медаль “Кыргыз тили” Госкомитета по гос языку КР (2019).
- Почетное звание «Педагогиканын каарманы» под №003. Кыргызстан педагогдор коому (2020).
- Почетная грамота мэрии города Бишкек. За плодотворный и добросоветсный труд в честь праздновнования Дня работников образования КР (2020).
- Почетная грамота Жогорку Кенеше КР За многолетний труд в области науки и образования (2020).

• Почетная грамота кабмина КР. За особые заслуги перед Кыргызской Республикой (2021).

• Кыргыз Респуликасынын Билим берүүсүнө эмгек сиңирген кызматкер. Ардактуу наам (2022).

• Баткен мамлекеттик университетинин Ардактуу профессору диплому (2023).

Ишекеев Назаркул Ишекеевич

Доктор педагогических наук, член-корреспондент НАН КР, профессор.

Ишекеев Назаркул Ишекеев родился 18 февраля 1955 года в Кум-Добинском айыл окмоту Кочкорского района Нарынской области Кыргызстана (село Кум-Добо, бывшее село Турт-Куль, принадлежало бывшему Кочкор-Атинскому совхозу). Национальность – кыргыз.

В 1971 году после окончания средней школы имени Ленина в родном селе в том же году поступил на филологический факультет Кыргызского государственного университета, который окончил в 1976 году.

В 1984 г.стал кандидатом педагогических наук. Тема: “Методика изучения прозаических произведений киргизских писателей в общеобразовательных школах республики”.

В 1994 г. стал доктором педагогических наук. Тема: “История изучения кыргызской литературы в школах республики и ее актуальные проблемы на современном этапе”.

2015-2017 гг. Проректор по государственному языку Кыргызского национального университета им. Баласагына.

2017 г. Почетный профессор Казахского национального педагогического университета имени К. бая.

2019 г. Почетный профессор Иссык-Кульского государственного университета им. К. Тыныстанова.

2017 г. Председатель Национальной комиссии по государственному языку при президенте КР.

С сентября 2022 года работает проректором по научной работе КНУ им.Баласагына.

Научная деятельность: профессором Н. Ишекеевым подготовлено шесть докторов и шестнадцать кандидатов педагогических наук, опубликовано более 200 научных работ. В том числе монографии, учебники и учебно-методические пособия для вузов. Один из авторов учебников VI и XI классов средней школы по кыргызской литературе.

С 2008 года по настоящее время - заведующий секцией кыргызского языка и литературы Республиканского научно-методического совета Министерства образования и науки.

С 2015 года член рабочей группы по контролю за реализацией национальной программы развития государственного языка и совершенствования языковой политики в Кыргызской Республике на 2014-2020 годы.

Член президиума Высшей аттестационной комиссии (ВАК) Кыргызской Республики с 2015 года.

Вклад в педагогическую науку КР. Возглавляет Научно-методические работы по содержанию и формам преподавания художественных произведений в средних школах; истории и современным актуальным проблемам преподавания литературы в школах; содержательному, структурному характеру учебных планов, учебных программ и учебников; теории и инновационным технологиям обучения и воспитания. [24]

Основные научные труды профессора Н.И. Ишекеева:

- Жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринде эпикалык чыгармаларды окутуу боюнча методикалык колдонмо. - Фрунзе, 1987.
- Жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринде прозалык чыгармаларды окутуунун кээ бир маселелери. - Фрунзе, 1989.
- Мектептерде кыргыз адабиятын окутуунун тарыхынан. - Фрунзе, 1991.
- Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы. - Бишкек, 1994.
- Мектептерде прозалык чыгармаларды окутуу. - Бишкек, 1997.

- Кыргыз адабиятынын окуу программаларынын мазмуну жана проблемалары. - Бишкек, 2010.
- Кыргыз адабиятынын окуу китептери: өткөнү, бүгүнкүсү жана келечеги. -Бишкек, 2011.
- Кыргыз адабияты: 6-класс үчүн окуу китеби. - Бишкек, 2000 (1-чыгарылышы), 2004 (2- чыгарылышы), 2007 (3-чыгарылышы). - А.Сманбаев менен авторлош.
- Кыргыз адабияты:11-класс үчүн окуу китеби. - Бишкек, 2000. (1-чыгарылышы), 2004-ж (2-чыгарылышы), 2007-ж (3-чыгарылышы). К.Асаналиев, К.Иманалиев, К.Артыкбаев, С. Байгазиев, А.Муратов менен авторлош.
- Адабият: Өзбек мектептеринин 11-классы үчүн. - Ташкент, 2005, (авторлош).
- Көркөм чыгармаларды окутуунун методикасы. – Бишкек, 2014.
- Чыгармаларды жанрдык өзгөчөлүгүнө ылайык окутуу. – Бишкек, 2015.
- Адабиятты окутуунун мазмуну жана проблемалары. – Бишкек, 2017.

Награды профессора Н.И. Ишекеева:

- «Отличник Образования Кыргызской Республики» (1993).
- Лауреат премии имени Ж. Баласагына (1999).
- Нагрудной значок "Кыргызский язык" Национальной комиссии по государственному языку при президенте Кыргызской Республики (2005).
- Награжден Почетной грамотой Президента Кыргызской Республики (2011).
- Заслуженный работник образования КР (2017).

Сулайман Казыбаевич Рысбаев
Доктор педагогических наук, профессор

Рысбаев Сулайман Казыбаевич родился 17 февраля 1956 года в городе Ош в семье учителя. В 1973 году окончил среднюю школу "Бирлик" села Сары-Камыш Токтогульского района. В 1978 году окончил филологический факультет Кыргызского государственного университета. После окончания учебы работал учителем кыргызского языка и литературы в сельских школах. С 1987 года работает в Кыргызской академии образования сначала научным сотрудником, заведующим сектором и отделом, в настоящее время-заведующим лабораторией.

Деятельность научно-методического направления. 10 учебников за авторством С. Рысбаева читаются в школе как основной учебник с 1992 года. В частности, учебный комплекс «Алиппе» 1-х классов кыргызских школ, «кыргызский язык», «Адеп алиппе» 2-3-х классов, «Кыргызский язык» 1-4-х классов русских школ и «Кыргызский язык» 1-3-х классов узбекских школ. Он первым в республике создал учебно-методический комплекс «Алиппе» для 1-х классов. В его состав входят: «Кесме тамгалар», «Шайыр тамгалар», «Боемо тамгалар», «Алиппе дептери», «Дил ачар» (хрестоматия для внеклассного чтения) и комплекс «Методическое пособие". Сегодня этот комплекс постоянно используется в школьной практике уже 10 лет. Этот «Алиппе» был выставлен в Музее букварей более 300 языков и диалектов по всему миру в Вильнюсе в 2000 году. Стоит отметить, что учебно - методический комплекс "Алиппе" С. Рысбаева впервые в нашей республике имеет этнопедагогическую направленность и оценивается как "Национальный алфавит".

С. Рысбаев - известный специалист по методике преподавания кыргызского языка, в 1995 году защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата педагогических наук, в 2000 году получил ученое звание доцента. Он получил докторскую степень в 2006 году.

В настоящее время возглавляет лабораторию государственного языка и лингводидактики Кыргызской академии образования, работает профессором кафедры кыргызского языка и литературы.

С. Рысбаев начал научно-исследовательскую работу по современному состоянию, содержанию, структуре учебников по кыргызскому языку и литературе, направлениям совершенствования научно-методического аппарата. Завершив эту работу, в 1992 году выпустил монографию «Пути совершенствования содержания и структуры учебников по кыргызскому языку и литературе». Отметим, что впервые в Кыргызстане защитил кандидатскую диссертацию по методике преподавания кыргызского языка в русской школе на тему «Развитие диалога учащихся через организацию процесса преподавания кыргызского языка в русской школе на тематико-ситуационном принципе».

С 1995 года в связи с требованиями совершенствования преподавания государственного языка в школах республики, опираясь на мировую практику изучения языков, разработали ранее поддерживаемую учебную программу, направленную на создание учебников коммуникативной направленности и концепцию образования кыргызского языка в русских школах (1997) и Госстандарта (1999). С методической книгой в этом направлении «Проблемы методики преподавания кыргызского языка в русских школах» он занял 1 место в республиканском конкурсе Национальной комиссии по государственному языку при президенте КР "Лучшая методика" (2006). В 2011 году как сборник многолетних трудов в этой области был опубликован методический учебник «Теоретико-практические проблемы преподавания кыргызского языка как второго» объемом 270 страниц.

Педагогическая деятельность С. Рысбаева многогранна. Он совместно с методикой преподавания кыргызского языка и литературы, проводит исследования по проблемам развития, современному состоянию кыргызской детской литературы. В связи с этим опубликованы монографические работы «Современная кыргызская детская литература: проблемы, портрет» (1998), «Педагогика кыргызского детского фольклора» (2006) в настоящее время используется в качестве учебного пособия студентами и преподавателями педагогических ву-

зов. С. Рысбаев также активно работает над воспитанием научно-педагогических кадров. Под его руководством защищено 8 кандидатских работ. [26]

Основные научные труды профессора С.К. Рысбаева

- Азыркы кыргыз балдар адабияты: проблемалар жана портреттер. Б.: - 1998.
- Кыргыз тили, адабияты окуу китептеринин мазмунун жана түзүлүшүн өркүндөтүү жолдору. – Б.: «Мектеп», 1999.
- Кеп маданиятын өзбек мектептеринде окутуу. - Ош, 2002.
- Орус мектептеринде кыргыз тилин окутуунун проблемалары. - Б., - 2002
- Из истории развитие педагогической науки в Кыргызстане» (к 50-летию Кыргызского институт образования) 1951, 2001, - Б.: «Педагогика», 2003 (коллект, монография)
- Башталгыч класстарда кыргыз тилинен жат жазуу жумуштарын жүргүзүү технологияларын өркүндөтүү (авторлош). - Б., 2004, 2008.
- Улуттук мазмундагы эне тили окуу китептерин түзүүнүн проблемалары. - Б.: «Кут билим», 2005
- Файл: Кыргыздын фольклорунун педагогикасы. - Б.: «Билим куту», 2005.
- Кыргыздын элдик таалим-тарбия методдору жана принциптери “(авторлош). - Б., 2007.
- Орто мектептерде кыргыз тили, адабиятын окутуунун технологиялары. Монография (авторлош). - Б., 2008. - 280 б.
- Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жана практикалык маселелери. - Б.: «Мега-Принт» басмасы, 2011.

Награды профессора С.К. Рысбаева:

- Почетная грамота КР (2006).
- Медаль Национальной комиссии государственного языка «Кыргыз тили» (2006).
- Почетный профессор КГУ им. И. Арабаева (2006).
- Медаль «Маданияттын мыктысы» Министерства культуры КР (2008).

• Академик международной академии педагогических и социальных наук в Москве (2007).

• Лауреат премии правительства КР по детской литературе (2009).

• Академик Международной академии Манаса (2011).

Мамытов Абакир Мамытович
Доктор педагогических наук, профессор

Мамытов Абакир Мамытович родился 18 июня 1954 года в селе Кара-Кочкор Советского района Ошской области. Среднее образование получил в школе № 19 имени Фрунзе (1970 г.).

Окончил Кыргызский государственный институт физической культуры в 1976 году с отличием. Был ленинским стипендиатом. Очную аспирантуру прошел в Москве при Всесоюзном научно-исследовательском институте физической культуры в 1976-1979 гг. Защитил кандидатскую диссертацию по специальности 13.00.04 – «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» (г. Москва в 1982 г.). Докторскую диссертацию - в Алматы, Республика Казахстан, в 1998-м году. Ученые звания доцента присвоены в 1986-м году, профессора - в 1993-м году.

На руководящей работе более 20 лет. Занимал должности проректора по учебной работе, ректора Кыргызского государственного института физической культуры, Чуйского университета, начальника управления профессионального образования министерства образования, с ноября 2007 года назначен президентом Кыргызской академии образования.

Занимается педагогической деятельностью. Читал курсы лекций по теории и методике физической культуры и теории спорта в Казахской академии спорта и туризма (2006-2007гг). В последние годы вел

курс лекций по педагогике в Чуйском университета, в Кыргызском национальном университете имени Баласагына в настоящее время читает курс педагогики высшей школы и спорта в Кыргызско-Турецком университете "Манас" и Кыргызской академии физической культуры и спорта.

Активно занимается законотворческой деятельностью. Является разработчиком и докладчиком закона Кыргызской Республики «Об образовании», принятого Жогорку Кенешом в 1992-г. Принимал активное участие в подготовке закона «Об образовании», принятого в 2003г., закона «О физической культуре и спорте» (1999г). Под его руководством подготовлен проект закона Кыргызской Республики «О высшем и послевузовском профессиональном образовании» (2007г).

В качестве эксперта представлял Кыргызстан на заседаниях рабочих групп Совета по образованию ЕврАзЭс, ШОС и СНГ, проведенных в Москве, Пекине, Алматы, члена официальной делегации страны - на Олимпийских играх в Атланте, Азиатских играх в Хиросиме, Бангкоке, Западно-Азиатских играх - в Тегеране.

Является членом диссертационного совета по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора (кандидата) педагогических наук и кандидата психологических наук при Кыргызском государственном университете имени И.Арабаева и Кыргызской академии образования, а также членом диссертационного совета по защите докторских диссертаций при Казахской академии спорта и туризма. Абакир Мамытов является членом-корреспондентом Петровской академии наук и искусства (г. Санкт-Петербург), почетным профессором Узбекского государственного института физической культуры, Казахской академии спорта и туризма, членом президиума Олимпийской Академии Кыргызской Республики, членом коллегии Министерства образования и науки Кыргызской Республики.

Объектом научных исследований являются вопросы физического воспитания и спортивной тренировки, а с 1994-года вопросы по проблемам совершенствования системы образования Кыргызстана. В настоящее время выполняет госзаказную научную тему: «Особенности физической подготовленности и девиантного поведения учащейся молодежи Кыргызстана».

Под руководством А. Мамытова защищены кандидатские, докторские диссертации (например, в 1994-м году в Омске, 2002-г - Бишкеке и 2006-г – Алматы и др.).

Является автором 130 научных и научно-методических трудов, опубликованных в Кыргызстане и России, а также в Казахстане, Узбекистане, Польше, Англии, Японии, Иране и Германии. [23]

Основные научные труды профессора А.М. Мамытова:

- Теория спорта. – Б., 2002,2005.
- Высшее физкультурное образование Кыргызстана: современное состояние и перспективы на будущее. – Б., 1998.
- Физкультура жана спорт. / энциклопедиясынын түзүүчүсү жана жооптуу редактору. – Б., 2000.
- «Саламаттыгынды сактай бил. – Ф., 1994г.
- Сымбаттуу болуу озундон. - Фрунзе, 1988. переиздано в 1993г.
- Высшее физкультурное образование в Кыргызстане: современное состояние и перспективы на будущее. (монография) – Б., 1998г.
- Ден соолук (энциклопедия) – Ф., 1990. (соавтор)
- Основы здорового образа жизни. /учебное пособие. – Б., 2007.
- Педагогический контроль за уроками физической культуры. / Методическое пособие. – Ф., 1988.
- Основы здорового образа жизни . – Б., 2007.
- Дене маданияты теориясы. – Б., 2011.

Награды профессора А.М. Мамытова:

- Заслуженный работник образования КР (1995).
- Почетный работник образования Республики Казахстан (2008).
- Почетная грамота Кыргызской Республики (1991).
- Медаль «1000-летие эпоса «Манас» (1995).
- Медаль «10 лет Кыргызской Республике» (2001).
- Отличник образования Кыргызской Республики.
- Отличник физического воспитания.
- Награжден нагрудным значком «Адистик кошундар мыктысы».

Алимбеков Акматали
Доктор педагогических наук, профессор

Один ведущих ученых-педагогов КР - Алимбеков Акматали доктор педагогических наук, профессор КТУ «Манас». Родился 1957 году в селе Кандава Узгенского района Ошской области.

Алимбеков Акматали в 1980 году окончил Ошский государственный педагогический институт, педагогический факультет, после окончания присвоена квалификация «учитель начальных классов». А Алимбеков в 1990 году защитил кандидатскую, а в 2010 году стал доктором педагогическим наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования. Ученое звание доцента по кафедре педагогики присвоено в 1995 году, ученое звание профессора в 2009 году.

С 2012 года по настоящее время работает заведующим кафедрой педагогики гуманитарного факультета Кыргызско-Турецкого университета «Манас», принимает активное участие в процессе подготовки научных кадров. Он создал свою научную школу.

С 1986 по 2017гг. А. Алимбеков опубликовал более 150 научных работ, из них 7 учебно-методических пособия, 3 типовых программ, 2 монографии. А. Алимбеков является членом Комитета по присуждению государственных премий в области науки и техники Кыргызской Республики. С 2011 года является членом диссертационного совета по защите кандидатских и докторских диссертаций при диссертационном совете Д 13.15.522 при Кыргызском государственном университете им. И. Арабаева и Кыргызской академии образования.

Вклад профессора А. Алимбекова в развитие педагогической науки в КР состоит в том, что он является одним верных учеников и последователей Г.Н Волкова – основателя этнопеадгогики как науки в СССР и в постсоветском пространстве. Он множество трудов по этнопедагогике кыргызов и активно внедряет ее в образовательный процесс высшей школы, принимает активное участие в международных

конференциях и семинарах в Австрии, Венгрии, Словакии, Турции. Его научные доклады посвящены проблемам этнопедагогики, педагогической терминологии, теории и практики подготовки педагогических кадров.

Общее количество научных трудов 250. В их состав входят 8 монографии, 2 терминологических словаря, 14 учебников и учебных пособий, и статьи.Труды опубликованы на русском, узбекском, казахском, татарском, чувашском, турецком, английском языках.Организатор и участник ряда международных научно-практических конференций. Читал научные доклады в городах: Москва, Стамбул, Алматы, Ташкент, Вена, Будапешт, Братислава.

Под его руководством защищено более 10 кандидатских диссертаций.

Член редколлегий зарубежных и отечественных научных журналов КР, а также член кандидатского (докторского) диссертационного совета по педагогике в республике; член комитета по государственным премиям КР в области науки и техники; член президиума «Общества педагогов Кыргызстана»; член Международной ассоциации «Программирование учебной работы»[25].

Основные научные труды профессораА. Алимбекова:

- Организация этнопедагогических экспедиций в педвузе. – Ф.,1987.
- Эстетическое воспитание в кыргызской народной педагогике. – Ф., 1988.
- Кыргыз этнопедагогикасы (окуу программасы). - Б., 1993.
- Кыргыз этнопедагогикасы: Окуу куралы. – Б., 1996.
- Педагогиканын кээ бир айрым маселелери. - Б., 1998.
- Кыргыз элинин билим берүү салттары. - Б., 2001.
- Мугалимдик кесипке киришүү. - Б., 2002.
- Таалим-тарбия терминдеринин чечмелеме сөздүгү (кыргызча-түркчө-орусча-англисче) - Б., 2002.
- Окутуунун жалпы методдору. - Б., 2004.
- Кыргызстандын билим берүү системасы жана анын проблемалары. - Б., 2007.

- Теория и практика этнопедагогической подготовки учителя в системе высшего педагогического образования - Б., 2009.
- Азыркы сабак жана аны өткөрүүнүн технологиясы - Б., 2011.
- Иновациялык педагогикалык терминдер сөздүгү- Б., 2012.
- Кыргыз этнопедагогикасы (методикалык колдонмо). - Б., 2012.
- Окутууда формативдик баалоону колдонуу. Колдонмо. (А. Мамытов, С. Иптаровдор менен бирдикте) – Бишкек, 2014.
- Жаран кантип иденттешет? – Б.: Mahprint. 2016. (Автордук коллектитв)
- Түрк дүйнөсүнүн ойчулдарынын мурастарындагы педагогикалык идеялар. Жогорку окуу жайларынын студ. үчүн окуу куралы. - Б.; «Улуу тоолор», 2017.
- Kırgızistan'da Eğitim ve Tarihî Gelişimi http://www.yeniturkiye.com/ Yenı Türkıye. Temmuz-Avgustos 2013 Yıl. 9. Sayı 53.s 1127 -1144
- Кыргыз эл педагогикасындагы адеп тарбиясы. Жалпы билим берүүчү мектеп-дин муг-дери, жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн / А. Алимбеков. – Б.; «Улуу Тоолор», 2018.
- Орто мектепте окутуунун методдору. Орто мектептин мугалимдери жана жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу куралы / А. Алимбеков. - Б.; 2019.
- Алимбеков, А. Желалиддин Руми Мевлананын таалим-тарбия тууралуу көз караштары / А. Алимбеков / Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу куралы. – Б.; «Улуу Тоолор», 2020.
- Алимбеков А. Кыргыз Республикасынын билим берүү системасы (тарыхы, азыркысы, көйгөйлөрү) Б.; 2020.
- Alimbekov, A. The Education System of the Kyrgyz Republic (Its history, present, issues) Bishkek. 2021.

Награды профессора А. Алимбекова:

- Отличник просвещения. Министерства образования и науки КР (2001).
- Почетная грамота Жогорку Кенеша Кыргызской Республики (2020).
- Нагрудной знак «Кыргыз тили» Национальной комиссии по государственному языку при президенте КР (2019).

- Медаль Коркута великого отца тюркского мира (Тюрксой 2014).
- Диплом Международной Ассоциации образовательных программ и обучения (Анкара, 2015 г.).
- Заслуженный деятель науки и образования (РАЕ 2018).
- Медаль имени К.Д Ушинского. Российской академии естественных наук
- Диплом Международной Академии высшего педагогического образования (2007).
- Заслуженный деятель ОшГУ (2012).
- Педагогиканын каарманы (Общество педагогов Кыргызстана,2020).
- Юбилейная медаль БатМУ (2013).

Калдыбаева Айчурок Токтополотовна
Доктор педагогических наук, профессор

Калдыбаева Айчурок Токтополотовна родилась 5 февраля в 1958 году в Алайском районе Ошской области. В 1980 году окончила с отличием филологический факультет Кыргызского женского педагогического института имени В.В. Маяковского по специальности русский язык и литература, методист по воспитательной работе.

1983-1986 гг. училась в аспирантуре кыргызского научно-исследовательского института педагогики. В Кыргызском государственном университете имени И. Арабаева с 1980 года работала преподавателем, доцентом, заместителем директора заочного института, деканом факультета. В настоящее время заведует кафедрой педагогики этого же университета.

Доктор педагогических наук, профессор А.Т. Калдыбаева является автором более 180 научных работ по общей педагогике, этнопедагогике и вузовской педагогике, среди которых 5 монографий, более 20 учебно-методических пособий и 160 научных статей. Ею подготовлены 25 кандидатов педагогических наук.

Профессор А.Т. Калдыбаева многие годы была ученым секретарем специализированного диссертационнго совета по педагогике, в настоящее время является членом диссертационного совет при КГУ им. И. Арабаева и Кыргызской академии образования. Этим самым вносит большой вклад в организацию и осуществление подготовки научно-педагогических кадров в кыргызской Республике. С научными докладами участвовала в международных конференциях в Ирландии, Турции, России и Казахстане[27].

Основные труды профессора А.Т. Калдыбаева:

- Калык Акиевдин чыгармаларынын тарбиялык мааниси. – Б., 1994.
- Педагогика тарыхынын очерки / Окуу куралы. – Б., 1995.
- Очерки по истории педагогики / Учебное пособие. – Б., 1998.
- Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы / Окуу куралы. – Б., 2002.
- История образования и педагогической мысли / Учебное пособие. – Б., 2002.
- Эл акындарынын чыгармачылыгындагы этнопедагогикалык идеялар. Монография. – Б., 2005.
- Адеп (Мурас) 5-класс үчүн окуу китеби. – Б., 2005.
- Адеп (Мурас) Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. – Б., 2005.
- Этнопедагогика. Учебное пособие. – Б., 2011
- Современные проблемы науки и образования. Учебное пособие для магистрантов. – Б., 2005.
- Педагогикалык чеберчилик. Окуу куралы. – Б., 2019.
- Педагогика, Окуу китеби. – Б., 2020.
- Фольклордук чыгармалардын мектеп окуучуларын патриоттуулукка тарбиялоонун булагы катары изилдениш тарыхы. – Б., 2023.

- «АКЕ» даражасына жетүүнүн элдик чен-өлчөмдөрү жана Ысык-Көлдөгү акелердин педагогикалык мурастары. – Б., 2023.
- Ааламдашуу доорунда фольклордук мурастарды окуучуларды патриоттук тарбиялоо процессинде пайдалануу. – Б., 2023.
- Кыргызстандагы заманбап билим берүүнүн тенденциялары жана көйгөйлөрү. – Б., 2024.
- Педагогические условия формирования культуры толерантности в образовательном процессе. – Б., 2024.
- Ааламдашуу доорунда фольклордук мурастарды окуучуларды патриоттук тарбиялоо процессинде пайдалануу. – Б., 2024.

Награды профессора А.Т. Калдыбаева:

- Почетная грамота ЦК Всесоюзного Ленинского Коммунистического союза молодежи (1980)
- Почетная грамота ЦК Ленинского Коммунистического союза молодежи Кыргызстана (1980).
- Почетная Грамота Киргизской ССР (1982).
- Отличник образования Кыргызской Республики (1995)
- Почетная грамота Кыргызского государственного педагогического университета им. И Арабаева (2002).
- Почетная Грамота Президента Кыргызской Республики (2011).
- Золотая медаль Конгресса женщин Кыргызской Республики (2017).
- Почетная грамота Высшей аттестационной комиссии Кыргызской Республики (2017).
- Медаль имени К. Д. Ушинского. Российской академии естественных наук (2018).
- Член-корреспондент Российской академии естественных наук (Москва).

Доктор педагогических наук, профессор Панкова Татьяна Витальевна

Панкова Татьяна Витальевна родилась 8 мая 1948г. в г. Белая Церковь, Киевской области, Украина.

Окончила КЖПИ им. В.В. Маяковского по специальности «Немецкий язык» в 1971г. В разное время работала в КГУ им. И. Арабаева - преподаватель, старший преподаватель, заместитель директора Института переподготовки кадров и повышения квалификации, директор Заочного педагогического института, проректор по внебюджетному обучению, заведующая кафедрой педагогики, декан ОМК, профессор кафедры педагогики.

В своих работах Т.В. Панкова исследует повышение качества этнопедагогической подготовки учительских кадров с учетом их будущей работы в школах с многонациональным составом учащихся. Автор подчеркивает, что этнопедагогика подразумевает сравнительное изучение этнокультурного опыта и наследия разных народов, выделение рационального воспитательного зерна в этнической жизнедеятельности, выявление наиболее объективного и ценного для педагогической теории и практики. В 2006 г. успешно защитила докторскую диссертацию на тему «Научно-педагогические основы сравнительной этнопедагогики».

Член-корреспондент Академии педагогических и социальных наук (г. Москва). Имеет более 151 научных работ, из них – 2 монографии, 26 учебно-методических пособия. [20]

Основные научные труды профессора Т.В. Панковой:

- Кыргызская народная педагогика: учебно-методическое пособие (на кырг. И русс. Языках) - Б.,1983 -80с. (соавтор Рахимова М.Р.)
- Лекции по этнопедагогике (учебное пособие для студентов педагогических вузов). Выпуск 2. – Б., 1994 -21 с (соавтор Акиева Г.С)

- Лекции по этнопедагогике (учебное пособие для студентов педагогических вузов) Выпуск 3. - Б.,1995-38с.
- Очерки по истории педагогики (учебное пособие: на кырг и русс языках)-Б.,1998- 388с.(соавторы Рахимова М.Р., Калдыбаева А.Т.)
- Психолого-педагогические основы сравнительной этнопедагогики (монография) –Б.,1001-296с.
- Научно-педагогические основы сравнительной этнопедагогики (монография) - Б, 2005. - 236с.
- Педагогика высшей школы (учебное пособие для магистрантов) –Б., 2014 - 162с.
- Особенности инновационной учебной деятельности студентов вузов. Сб материалов Международной конференции. Москва – Иркутск. - 28 февраля - 2020г.
- Активизация учебной деятельности как педагогическая проблема- Вестник Кыргызско-Российского Славянского универсистета, №10-т.21-2021.

Награды профессора Т.В. Панковой:

- Почетная грамота Министерства образования и науки Кыргызской Республики (1999).
- Значок «Отличник образования КР» Министерства образования и науки Кыргызской Республики (2001).

Доктор педагогических наук, профессор Дюшеева Назира Кубанычбековна

Дюшеева Назира Кубанычбековна родилась 29 ноября 1972г. в городе Фрунзе. В 1995 году она окончила Иссык-Кульский государственный университет имени Касыма Тыныстанова с присвоением квалификации "учитель начальных

классов, учитель русского языка в начальных национальных классах". Доктор педагогических наук. Профессор. Член-корр. МАНПО

Дополнительное образование:

- Кыргызская государственная юридическая академия, *специальность*: юриспруденция, *квалификация:* юрист (2005);
- Московский городской педагогический университет (МГПУ, г. Москва);
- Более 50-ти курсов повышения квалификации/семинаров/тренингов и научно-методических стажировок.

Основные этапы профессиональной трудовой деятельности:

- 1995 г. – преподаватель кафедры “Педагогика и психология” ИГУ им. К. Тыныстанова;
- 1997 г. – старший преподаватель кафедры “Педагогика и психология” ИГУ
- 1998-2016 гг. – заведующая кафедрой “Педагогика и психология” ИГУ
- 2003-2004 гг. – декан историко-педагогического факультета ИГУ, *а также по внутреннему совместительству:* заведующая кафедрой “Педагогика и психология”;
- 2004-2005 гг. – начальник отдела контроля качества образования ИГУ, *а также по внутреннему совместительству:* заведующая кафедрой “Педагогика и психология”;
- 2005 г.-2010 гг. – заведующая кафедрой “Педагогика и психология”;
- 2010 г. – проректор по науке, инновациям и международным связям ИГУ им. К. Тыныстанова, *а также по внутреннему совместительству:* заведующая кафедрой “Педагогика и психология”;
- 2010-2016 гг. – заведующая кафедрой “Педагогика и психология” ИГУ им. К. Тыныстанова.
- 2016-2021 гг. – директор Республиканского института повышения квалификации и переподготовки педагогических работников при МОН КР.
- 4.02.2021 – по настоящее время - президент Кыргызской академии образования при Министерстве образования и науки КР.

Научный руководитель 2-х докторских диссертаций и 8-ми кандидатских диссертаций по педагогике (специальность 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования). защитились под научным руководством Дюшеевой Н.К. 3 диссертанта. Оппонент диссертаций за период 2012-2020 гг.: докторских – более 13-ти и кандидатских – более 30.

Имеет более 85 научных работ, из них: 1 монография, 16 учебно-методических пособий, 68 научных статей. [20]

Основные научные труды профессора Дюшеевой Н.К.:

- Альтернативные подходы к аттестации учителей// Известия РАО. - № 1-2. – 2021. – 20 с.
- Подготовка вузовского преподавателя к формированию функциональной грамотности у студентов вуза // СибАК, 2016. – Инновации в науке: сб. ст. по матер. LXIVмеждунар. науч.-практ. конф. – №12. – (61), Ч. I.– С. 101-106.
- Функциональная грамотность будущего педагога: сущность и содержание // СибАК, 2016. – Инновации в науке: сб. ст. по матер. LXIVмеждунар. науч.-практ. конф. – №12 (61), Ч. I. – С. 107-115.

Награды профессора Дюшеевой Н.К.:

- Мактоо Барагы ИГУ им. К. Тыныстанова ко Дню Учителя и работников образования (2004).
- Ардак грамота ко Дню Учителя и работников образования (2005).
- Почетная грамота МОН КР (2007 г.).
- Значок «Отличник образования Кыргызской Республики» (2010 г.).
- Памятные наручные часы от ЦК Профсоюза работников образования и науки КР/Кыргыз Республикасынын билим жана илим кызматкерлеринин кесиптик бирлигинин Борбордук комитетинин торагасынын эстелик кол сааты (Распоряжение № 132 от 18 декабря 2019 г.).

В целом, педагогическая наука в Кыргызстане развивается успешно и с учетом современных мировых тендеций и в соответствии с

потребностями респбулики в научно-педагогических кадрах. Это находит отражение в научно-методологических основаниях исследований, проводимых учеными Кыргызстана, в разрабатываемых ими идеях, подходах, концепциях, методиках и рекомендациях. В то же время научные силы страны концентрируют свои усилия на решении тех задач, которые определяют развитие системы образования Кыргызской Рес публики.

Исходя из общих представлений о специализации научных исследований, в педагогической науке Кыргызской Республики можно выделить несколько крупных направлений. Это исследования, связанные с изучением: а) социально-гуманитарных аспектов образования – с философией, культурологией, историей, этнопедагогикой, языковой ситуацией в республике; б) основ преподавания естественных наук (физика, химия, биология, география, математика и информатика); в) методов и методик обучения языкам; г) научных основ физической культуры и спорта; д) проблем профессионального образования и подготовки кадров; е) теории и практики воспитания.

Большая часть научно-педагогических исследований в Кыргызстане выполнена по специальностям 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования»; 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания»; 13.00.03 «Специальная педагогика»; 13.00.04 «Теория и методика обучения физической культуре»; 13.00.08 «Профессиональная педагогика».

Современная наука в Кыргызской Респбулике сегодня представлено 1179 докторами, 5323 кандидатами наук [28]. Сегодня кыргызскую педагогическую науку представляют более 50 докторов и более 600 кандидатов педагогических наук разных специальностей, преимущественно по общей педагогике, методике преподавания кыргызского языка и русского языка в кыргызской школе, а также естественных наук в кыргызских школах.

Следует отметить, что до обретения Кыргызской Республикой суверенитета, то есть до 1991 года, в стране было всего восемь докторов педагогических наук. В настоящее время их число возросло почти в 7 раз, что свидетельствует о благоприятных условиях для развития педагогической науки в нашей стране, а также о потребностях системы образования в новых научных данных.

4. Вклад кафедры педагогики высшей школы (ПВШ) КНУ им. Ж. Баласагына в развитии педагогической науки и образования в Кыргызской Республике

Приобретение республикой независимости, установившиеся в обществе новые социально-экономические отношения перед наукой ставят новые задачи. Важной проблемой педагогической науки и практики продолжает оставатся подготовка и переподготовка педагогических кадров в соотвествии с вызовами современного глобализированного, информационного, технологизированного общества, которая предъявляет все больше требований к человеческим ресурсам, в особенности к педагогическим кадрам, от которых во многом зависит качество образования и интеллетуальный потенциал страны.

В решении указанных задач важная роль принадлежит системе высшего образования страны. Будучи классическим вузом, которая открыралась на базе педагогического института, Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына всегда стояла у истоков подготовки научно-педагогических кадров для системы образования республики.

Кафедра педагогики высшей школы (ПВШ) КНУ им Ж. Баласагына является одним старейших учебно-методических, научных подразделений КНУ, которая существует со дня основания университета с 1932 года. Известно, что первым заведующим кафедрой педагогики и психологии в то время был кандидат педагогических наук Б.К. Кулдашев.

В разные периоды (с 1932 по настоящее время) кафедру педагогики и психологии возглавляли: кандидат педагогических наук Б.К. Кулдашев, доктор педагогических наук, профессор А.Я. Арет, кандидат педагогических наук, доц. С.И. Гершун, доктор педагогических наук, профессор, член - корреспондент АПН СССР, М.Р. Балтабаев, кандидат педагогических наук, профессор Н.И. Имаева, доктор педагогических наук, профессор Н.А. Асипова, кандидат педагогичесих наук, доцент Т.С. Сатыбекова, доктор педагогоических наук, проф. Р.И. Курманходжаева, доктор педагогичесих наук, профессор А.С. Раимкулова, доктор педагогических наук, проф. Г.Т. Карабалаева.

Кафедра всегда славилась своим качественным составом, здесь работали основатели педагогической науки в КР. Например, Б.К. Кулдашев - первый кандидат педагогических наук в Кыргызстане (1949); д.п.н., профессор А.Я. Арет - был одним из основателей теории самовоспитания в СССР, д.п.н., проф. М.Р. Балтабаев был первым член-корреспондентом АПН СССР из Кыргызстана и обосоновал научно-практические пути перехода на всеобщее среднее образование в КР (1974); Рахимова М.Р. – первая женщина доктор педагогичсеких наук в Средней Азии (1980); к.п.н., проф Н. Имаева была одним из первых женщин, защитивших кандидатскую диссертацию по педагогике (1974).

Долгое время кафедру возглавляла д.п.н., действительный член Академии социально-педагогических наук (Москва), профессор Н.А. Асипова, которая является основателем научной школы по сследованию проблем межультурной коммуниации и поликультурного образования, которая выпустила 3 доктора наук и 28 кандидатов наук.

В настоящее время кафедру возглавляет д.п.н., профессор Г.Т. Карабалаева, которая занимается исследованием по семейному воспитанию, проблеме инклюзивного образования в высшей школе.

Все это говорит о том, кафедра педагогики всегда была ведущим научным центром, куда для научной экспертизы поступают научные работы из разных диссертационных советов, в настоящее время кафедра педагогики высшей школы считается одной из научных центров педагогичсекой науки.

Основной профессионально-педагогический состав (ППС) кафедры представляет 4 доктора педагогических наук - проф. Н.А. Асипова, проф. А.С. Раимкулова, проф. Г.Т. Карабалаева, доц. Сатыбекова М.А.; 4 кандидата педагогических наук (доц. Т.С. Сатыбекова, доц. В.А. Нужный, доц. А.С. Байтокова, доц. А.С. Баялиева); 5 старших преподавателя (Д.Т. Калибекова, Т.К. Темиралиева, Т.М. Мусакулов, Д.А. Айтымбетова, С.Н. Нурбекова) и 1преподаватель (А.С. Аркабаева).

В настоящее время кафедра педагогики высшей школы КНУ им. Ж. Баласагына представляет образовательное, учебно-методическое и научное подразделение, в структуре Института социально-гуманитарных наук (ИСГН), которая имеет свое особое место и миссию.

Свою **миссию кафедра** ПВШ КНУ им. Ж. Баласагына видит в подготовке высоковалифцированных педагогических кадров для системы образования КР, в особенности для системы высшего образования. Именно стратегическими целями подготовки научно-педагогических кадров для высшей школы было обусловлено перепрофилизация кафедры педагогики и психологии на кафедру педагогики высшей школы в 1996 году, а с 1997 года кафедра начинает подготовку магистров педагогики.

Более чем за 50 лет на кафедре подготовлены 10 докторов педагогических и более 50 кандидатов педагогических наук. Создана научная школа в под руководством д.п.н., профессором Н.А. Асиповой, откуда вышли 3 доктора педагогических наук и 27 кандидатов педагогических наук, которые работают над совершенствованием подготовки научно-педагогических кадров для КР, исследуют проблемы воспитания поликультурной и многоязычной личности, проблемы вузовской педагогики и социального формирования подрастающего поколения, этнопедагогические аспекты воспитания в условиях глобализации и др. Кафедра гордится докторами педагогических наук: М.Р. Балтабаев, К.Д. Эмих, В.А. Степанов, Н.А. Асипова, Р.И. Курманходжаева, А. Алимбеков, А.С. Раимкулова, Г.Т. Карабалаева, Р.Т. Сулайманова, которые вышли из этой кафедры.

Кафедра поддерживает научные связи со многими вузами дальнего и ближнего зарубежья. Среди них Евразийский национальный университете им. Л.Н. Гуимлева (Респулика Казахстан), Казахский национальный университет им. Аль – Фараби (Алматы), Башкыртский государственный университет им. М. Акмуллы (Уфа, Россия), Казахсий национальный педагогический университет им Абая (Алматы), Дортмундский технический университет (Германия), Кент Стейт университет

(США), Уиверситет им. Желал Баяр (Турция), унивеситет им Коперника (г. Торун, Польша), Международная академия Естественных наук (Россия), Ярославский госуниверситет им. К.Д. Ушинского (г. Ярославль, Россия), международная академия социально-педагогическких наук (Москва, Россия) и др.

Кафедра обслуживает 12 факультетов, 9 институтов университета, на уровне бакалавриата, магистратуры, докторантуры, аспирантуры по преподаванию педагогических дисциплин и осуществляет руководство разными видами педагогической практики.

Научно-методическая деятельность кафедры направлена на разработку образовательных программ разного уровня, начиная от бакалавров, магистров кончая традиционными докторами педагогических наук и докторов PhD западной модели. По существу, кафедра ПВШ является научно-исследовательским и методическим центром по реализации многоуровнего высшего образования в КР, обеспечивающая подготовку по 4 профилям: «Педагогика и психология» (бакалавр), «Педагогика высшей школы», «Педагогика и психология» и «Администрирование и управление образовательными системами» (магистратура), традиционная аспирантура/докторантура по подготовке научно-педагогических кадров с учеными степенями по спец.13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования, 13.00.08 – Теория и методика профессионального образования. С 2021г. кафедра осуществляет подготовку доктор PhD по направлению «Педагогика».

Профессиональные задачи и усилия членов кафедры ПВШ направлены на решение стратегических задач КНУ в процессе трансформации его как научно-исследовательского вуза с особым статусом (2022). Члены кафедры постоянно принимают участие в начуных проектах, например, «Научно-методическое обеспечение подготовки докторов PhD по педагогическим направлениям» (2019-2021гг.), реализация которой завершился получением лицензии на открытие докторантуры западного образца при кафедре; «Научно-педагогические основы инновационно-проектировочной компетентности преподавателей и пути их формирования в образовательном процессе» (2019г.); в настоящее время кафедра работает над реализацией проекта «Научно-методологические основы обеспечения реализации инклюзивного высшего образования в КР». (2023-2025гг.)

Результаты внедрения научных исследований представлены на международных научно-практических конференциях, семинарах, тренингах. В них также принимают активное участие как молодые исследователи из Кыргызстана, так и их зарубежные коллеги из Казахстана, Турции, Германии и России.

Из вышеизложенного следует, что кафедра педагогики является научно-исследовательским центром, который обладает высоким научным потенциалом, благодаря чему вносит существенный вклад в развитие педагогической науки в и подготовку научно-педагогических кадров для республики, она славится своей научной школой, откуда вышли многие передовые представители педагогической науки Кыргызстана.

Заключение

Таким образом, несмотря на серьезные трудности переходного периода, развитие педагогической науки в нашей стране не замедлялось, а наобоорт набирает высокие темпы. За эти годы выросли объемы педагогических исследований, обогатилась их тематика, исследуются проблемы, адекватные современным требованиям подготовки научно-педагогических кадров высшей квалификации.

Показателем развития педагогичсекой науки в республике является то, что преодолена ее относительная обособленность и она влилась в мировой мейнстрим педагогической мысли. В трудах ученых Кыргызстана сегодня представлены идеи, разработанные в рамках основных направлений мировой педагогической науки, они, как правило, разрабатываются не в виде заимствований, а в качестве творчески освоенного интеллектуального материала. Это говорит о том, что становление педагогической науки в нашей стране кардинально отличается от прежней плоскостной модели и соответсвует инновационным и технологическим вызовам современной гуманитарной науки.

Несомненным достижением педагогической науки Кыргызстана стало увеличение вклада ученых-педагогов Кыргызстана в решение актуальных задач образования, обучения, воспитания нового поколения граждан КР, профессиональной подготовки подрастающих поколений страны к новым условиям жизни в глобализированном поликультурном мире и быть готовым к вызовам инновационным технологичсеким вызовам соврменности.

Литература:

1. Абдырахманов, Т.А. Кыргызстандын жана дүйнөнүн билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, тенденциялар, проблемалар. – Бишкек: Maxprint, 2013. – 320 б.

2. Асанканов, А. Кузница педагогических кадров. История КГПУ им. И. Арабаева. – Б., 2002. – 80 с.

3. Асипова, Н.А. Смадиярова З.А. Научная педагогика в современном Кыргызстане: динамика развития и концептуальные аспекты. Высшее образование сегодня. 2019, №9. С. – 8 //https://cyberleninka.ru/article/n/nauchnaya-pedagogika-v-sovremennom-kyrgyzstane-dinamika-razvitiya-i-kontseptualnye-aspekty/viewer

4. Антология педагогической мысли в Кыргызстане. Педагогика, 1988. - 363 с.

5. Бактыгулов, Дж.С. Культурно-просветительные учреждения Киргизии в условиях развитого социализма. – Фрунзе: Илим, 1985. – 61 с.

6. Измайлов, А.Э. Кыргызстандагы советтик билим берүүнүн тарыхы (1917-1957). – Фрунзе, 1961. –384-б.

7. Измайлов, А.Э. Просвещение в республиках Советского Востока. – М.: Педагогика, 1973. – 368 с.

8.Кыргызстан. Энциклопедия. / Центр Государственного языка и энциклопедии. Бишкек, 2001. 7. Уалиханов Шокан. Тандамалы. 2-бас,- Алматы: Жазушы, 1985. С 259-314.

9. Ногойбаева, С.Б. Становление и развитие образования в Кыргызстане: особенности отечественнных лингвистических исследований в советский период //Аксиологические аспекты современных филологических исследований: тезисы докладов Международной научной конференции

(УрФУ, 15–17 октября 2019 г.). – Екатеринбург: Издательский дом «Ажур», 2019. – С. 96-97 //https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-nauki-i-obrazovaniya-v-tsentralnoy-azii-v-20-50-e-gody-xx-veka/viewer

10. Серикпа, Г.Г. Гардинг Развитие науки и образования в центральной Азии в 20-50 годы XX века. // Journal «Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research», № 12 (14), 2021. С. - 54-69. e-ISSN 26585561 //https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-nauki-i-obrazovaniya-v-tsentralnoy-azii-v-20-50-e-gody-xx-veka/viewer

Интернет источники:

11. http://www.welcome.kg/ru/kyrgyzstan/science/juxlq/

12. http://cslnaskr.krena.kg/collections/uploads/enclpdia_pedagogy.pdf

13.https://open.kg/about-kyrgyzstan/history/kyrgyzstan-as-part-of-russia/532-pervye-prosvetiteli.html https://open.kg/about-kyrgyzstan/history/kyrgyzstan-as-part-of-russia/532-pervye-prosvetiteli.html (Первые кыргызские просветители) (дата просмотра: 06.08.2024)

14. https://ru.wikipedia.org/wiki/Измайлов,_Азиз_Эминович

15. https://ru.wikipedia.org/wiki/Шейман,_Лев_Аврумович

16.https://ru.wikipedia.org/wiki/Балтабаев,_Мукаш_Руставлетович]

17. https://ru.wikipedia.org/wiki/Исак_Бекбоев

18. https://ru.wikipedia.org/wiki/Рахимова,_Магрифа

19.https://ru.wikipedia.org/wiki/Имаева,_Нуриля

20. http://arabaev.kg/dp.kg/?option=chl

21.https://ru.wikipedia.org/wiki/Мамбетакунов,_Эсенбек

22. https://ru.wikipedia.org/wiki/Асипова_Нурбүбү_Асаналиевна

23. https://ru.wikipedia.org/wiki/Мамытов,_Абакир

24.https://ru.wikipedia.org/wiki/Назаркул_Ишекеев

25.https://ru.wikipedia.org/wiki//Акматали_Алимбеков

26. https://ky.wikipedia.org/wiki/ Рысбаев_Сулайман_Казыбаевич

27.https://ky.wikipedia.org/wiki/ Калдыбаев_айчүрөк_токтополотовна

28.https://www.oshsu.kg/ru/news/1411

Осмонова Динара Аскарбековна
Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин
дин таануу жана теология кафедрасынын башчысы,
философия илимдеринин доктору, профессор

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДАГЫ «ДИН ТААНУУ» БОЮНЧА БИЛИМ БЕРҮҮ: ТАРЫХЫ ЖАНА АЗЫРКЫ АБАЛЫ

Советтер Союзу кулагандан кийин 1991-жылдын 31-августунда Кыргыз Республикасы эгемендигин жарыялап, андан кийин өлкөдө мамлекеттик курулуш башталган, ал коомдук турмуштун бардык тармактарына, анын ичинде билим берүүгө да таасирин тийгизген.

Кыргызстандын жогорку билим берүү системасы советтик жогорку билим берүү системасынын салтын мурастап, илим менен билим берүүнүн негизги маселелери боюнча Россия мамлекетинин билим берүүсү менен шайкеш өнүгүүдө. Бул нерсе “дин таануу” илимий адистигине да тиешелүү. Мисалы, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын Президиумунун 2023-жылдын 30-мартындагы № 126 токтому менен бекитилген «Дин философиясы жана дин таануу» илимий адистигинин паспорту (шифри 09.00.14) Орусиянын Билим берүү жана илим министрлигинин 2021-ж. 24-февралындагы №118 буйругу менен бекитилген 5.7.9 - дин философиясы жана дин таануу шифри боюнча илимий адистигинин паспорту менен дээрлик бирдей. Ошол эле учурда Кыргызстанда илим жана билим өлкөнүн социалдык-экономикалык тармагында жетишкен ийгиликтерине жараша өнүгүп жатканын, бардык жердегидей эле постсоветтик мейкиндикте да өзүнүн өнүгүү тенденциялары жана көйгөйлөрү бар экенин белгилей кетүү керек.

Кыргызстанда дин таануу илиминин тарыхы Кыргыз мамлекеттик университетинде 1964-жылы университеттер аралык илимий атеизм кафедрасы уюшулгандан башталат. Ошол эле мезгилде Кыргыз ССР илимдер академиясында болгон диний маселелер боюнча илимий-изилдөө иштери жүргүзүлө башталган» [1]. Ушундан тартып дин таануу илими СССРдеги бардык жердеги коомдук илимдер сыяктуу эле

илимий атеизмди жайылтуу үчүн мамлекеттик саясатка багытталган [2].

1995-жылы Кыргыз Республикасынын Билим берүү, илим жана жаштар саясаты министрлиги тарабынан мамлекеттик билим берүү стандарты бекитилип, анын натыйжасында дин таануу жана маданият таануу бир предметке бириктирилип, натыйжада дин таануу маданият таануунун курамында окутула баштаган [3].

Бул жерде дин таануу менен теология илимдеринин айырмачылыктарына токтолуп кетүүбүз зарыл. Дин таануу - светтик дисциплина болуп саналат жана конфессияга багытталган эмес. «Дин таануу динге социалдык-маданий феномен катары басым жасап, анын келип чыгышын, өнүгүшүн, иштешин жана белгилүү бир диний көз карашка таянбастан, маданияттын башка аспектилери менен байланышын изилдейт… Дин таануу логика, акыл-эс жана тарыхый анализ, аналогия, салыштырма изилдөө ж.б. сыяктуу илимий ыкмалар менен иштейт… Дин таануу диндер, алардын тарыхы, маданияты жана коом менен болгон байланышы жөнүндө билимдерди жеткирүүгө умтулат… Дин таануу бардык диний салттарды бирдей карап, алардын көп түрдүүлүгүн жана өзгөрүп тураарын эске алат» [4].

Кесипкөй дин таануучуларга болгон чукул муктаждык «дүйнөдөгү баардык диндерди терең түшүнгөн адистердин болуусун талап кылат, алардын билимин бир диний салт менен чектеп коюу идеологиялык бейтараптуулуктун жана кандайдыр бир идеологиядан жана динден бирдей алыстыктын принциптерине карама-каршы келет». Ушуга байланыштуу жогорку окуу жайлардын алкагында дин таануучуларды даярдоо «толеранттуулуктун жана диний толеранттуулуктун, башка маданияттын жана конфессиялардын өкүлдөрүнө урматсый менен мамиле кылуунун жана алардын ортосунда диалог түзө билүүнүн духунда» болушу керек [5].

1998-жылы эгемендүү Кыргызстанда биринчи дин таануу кафедрасы Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин социалдык-гуманитардык илимдер факультетинде түзүлүп, ал бүгүнкү күнгө чейин ийгиликтүү иштеп келет. Негиздөөчүсү жана кафедра башчысы (1998-2023-жылдары) философия илимдеринин кандидаты, профессор Толкун Омуровна Омурова болгон. Аталган кафедра 2006-

жылдан бери дин таануу боюнча адистерди даярдап чыгаруучу кафедра болуп саналат. Студенттер дин таанууну бекитилген билим берүү программасына ылайык окутулат жана дин академиялык светтик өңүттө окутулат.

Ошол эле учурда динди изилдөөдө дисциплиналар аралык мамиле колдонулат, анын натыйжасында дин философиясы, тарых, социология, психология, антропология ж.б. аспектилеринен каралат. Мамлекеттик билим берүү стандартында мындай предмет жок болгондуктан, 2009-жылы «Кыргызстандын университеттеринин (ошондой эле башка светтик окуу жайларынын) практикасында «дин таануу» Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде гана окулат. Ал өз алдынча курс болгондуктан, жарым-жартылай “маданият таанууга” кирет, анда дин жөнүндө жалпы маалымат гана берилет” [3]. 2017-жылдан баштап кафедра «Дин таануу жана теология» деп аталат. Дин таануу курстарынан тышкары студенттер араб тилин үйрөнүшөт, бул аларга ислам дүйнөсүн тереңирээк изилдөөгө мүмкүнчүлүк берет.

1990-жылы билим, илим жана маданият боюнча Бириккен улуттар уюмунун көмөгү менен Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия славян университетинде ЮНЕСКОнун дүйнөлүк маданият жана диндерди изилдөө” кафедрасы түзүлгөн. 2023-жылдын сентябрь айынан баштап аталган кафедра философия кафедрасы менен бириктирилип, академик А.Ч. Какеев атындагы «Философия жана дин таануу» кафедрасы деп аталып калган. Кафедра дин таануу багытында адистерди даярдап чыгаруучу бүтүрүүчү кафедра болуп саналат, 531400- дин таануу негизги билим берүү программасынын алкагында «дин таануу» адистиги боюнча бакалаврларды жана «саясат жана дин» профили боюнча магистрлерди даярдайт.

ОшМУнун Арашан гуманитардык институтунда дин таануу жана жалпы билим берүү дисциплиналары кафедрасын камтыган дин таануу факультети «теология» адистиги боюнча (орто кесиптик; бакалавр даражасы) даярдоо жүргүзөт.

Келечектеги дин таануучуларды даярдоону баштоону чечкен дагы бир жогорку окуу жай – Кыргыз-Түрк “Манас” университети (Бишкек ш.). Дин таануу кафедрасы теология факультетинин курамында 2011-2012-окуу жылында түзүлгөн, ал эми 2015-2016-ж. дин таануу боюнча

бакалаврларды биринчи ирет бүтүрүү аземи болуп өттү. Окутуу кыргыз жана түрк тилдеринде жүргүзүлөт жана жалпысынан Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бекитилген стандарттарга ылайык, ошондой эле Кыргыз-Түрк "Манас" университетинин уставына ылайык жүргүзүлөт". Бул университетте дин таануу адистиги боюнча окутуу «диндердин тарыхы, дин жана маданият, дин философиясы, дин психологиясы, дин феноменологиясы, адеп-ахлак жана баалуулуктар, дин антропологиясы сыяктуу дин таануу илимине байланыштуу; ошондой эле тафсир, хадис, калам, мазхабдар тарыхы, ислам фикх, ислам тарыхы сыяктуу ислам дисциплиналары окутулат. Мындан тышкары, кафедрада билим берүү психологиясы, өлчөө жана баалоо, билим берүү социологиясы, билимге киришүү, атайын окутуу усулдары, диний таалим-тарбия, диний чечендик сыяктуу жалпы жана педагогикалык билим берүүчү курстар, ошондой эле түрк, кыргыз, араб, орус тилдери окутулат».

Дин таануу программасы исламга багытталган окуу дисциплиналары тереңирээк изилдөө менен окутулат. Бүтүрүүчүлөр Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигине караштуу мамлекеттик жалпы билим берүү окуу жайларына, ошондой эле Түркия Республикасынын мамлекеттик мектептеринде дин таануу мугалими катары ишке орношуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Мындан тышкары, бүтүрүүчүлөр мамлекеттик жана башка уюмдарда, анын ичинде муфтиятта адис болуп иштей алышат.

2017-жылы «дин таануу» адистиги боюнча окутуу Бишкек жана Ош шаарларында уюштурулган, так айтканда, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде, Кыргыз-Түрк «Манас» университетинде, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинде жан ОшМУнун «Арашан» гуманитардык институтунда ишке ашырылат.

Кыргыз Республикасынын Президенти С.Жапаровдун жарлыгына ылайык, 2022-2023-окуу жылынан баштап Кыргызстандын жалпы билим берүүчү мектептеринин окуу планына «Диндердин өнүгүү тарыхы» предмети киргизилгенден бери Кыргызстанда дин таануучуларга болгон суроо-талап туулгандыгы айгинеленип калды [6]. Буга чейин да 2016-жылдан тарта мектептерде 9-класста эксперимента-

дык дисциплинада «Диндердин маданиятынын тарыхы» алгач 10 мектепте, 2018-жылдан баштап республиканын 56 мектебинде окутула баштаган [7].

2024-жылдын биринчи жарым жылдыгынын абалы боюнча “Кыргызстанда дин таануу жана теология боюнча адистер республиканын 9 мамлекеттик университетинде 2021-жылы бекитилген Мамлекеттик билим берүү стандарттарына ылайык “Дин таануу” жана “Теология” багыттары боюнча даярдалууда. Бул стандарттардын негизги приоритеттери болуп окуучулардын руханий-адептик өнүгүүсү жана тарбиясы саналат» [4].

Тилекке каршы, Кыргыз Республикасында “дин таануу” адистиги боюнча диссертациялык кеңеш жок, бул илимий дисциплина катары өнүгүү темпин олуттуу төмөндөтүп, дин таануу илимий жана илимий-билим берүү уюмдарынын муктаждыктары үчүн жогорку илимий-педагогикалык аттестациялоонун кесипкөй кадрларын даярдоо мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат [8]. Кыргызстанда «теология» багыты боюнча Phd-докторлук илимий даражаны коргоонун айрым учурлары бул көйгөйдү чечпестен, тескерисинче, «профессионалдуулук, жасалмачылык, илимди каралоо жана дискредитациялоо» деген жүйөлүү айыптоолорду жаратууда [2].

Жогорудагыны жыйынтыктап айтканда, Кыргызстанда дин таануу билим берүү Кыргыз Республикасы эгемендүүлүк алгандан кийинки учурдагы мамлекеттик мыйзамдардын алкагында өзүнүн уникалдуу жолун басып өткөнүн белгилей кетүү керек. Ошол эле учурда көйгөйгө макулдашылган жана комплекстүү мамилени камсыз кылуу процессине мамлекеттик мыйзам чыгаруучу машина гана эмес, коомдун кеңири катмары – дин таануучулар жана коомдук ишмерлер да тартылган. Мындан тышкары, диний уюмдардын радикалдашуу коркунучу жана коомдук-саясий системага да, жарандык коомдун өнүгүшүнө да шексиз коркунуч туудурган ислам фундаментализминин жайылуусу жогорку окуу жайлардын алкагында дин таанууну окутуу программаларын ишке ашырууда чоң роль ойногон.

Көрүнүп тургандай, көптөгөн практикалык кадамдарга карабастан, Кыргызстандын жогорку билим берүү системасы өзүнүн илимий мектебин өнүктүрүүгө, дин таануу боюнча заманбап окуу китептерин

жана окуу куралдарын басып чыгарууга, эл аралык дин таануу байланыштарын тереңдетүүгө, өзүнүн диссертациялык кеңешин түзүүгө жана «дин таануу» илимий адистигине паспорт алууга өтө муктаж. Кыргызстанда потенциалдуу, таланттуу кесипкөй илимпоздор жана жөндөмдүү жаш изилдөөчүлөр жашап жана иштешет жана тиешелүү мамлекеттик колдоо менен дин таануу зарыл жана ырааттуу өнүгүүгө ээ болот.

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде дин таануу багыттындагы билим берүү: тажрыйбалар, көйгөйлөр, өнүгүү перспективасы

1998-жылы постсоветтик мейкиндиктеги мамлекеттердин диний абалынын жана диний саясатынын өзгөрүшүнө байланыштуу дүйнөлүк тажрыйбаны эске алуу менен Россияда, Казакстанда, Өзбекстанда жана башка өлкөлөрдө дин таануу багытынын калыптанышынын мисалдарын изилдөө менен постсоветтик мейкиндик, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде дин таануу кафедрасы – коомдун баардык чөйрөлөрүндө, анын ичинде дин чөйрөсүндө трансформация процесстерин башынан өткөрүп жаткан эгемен Кыргызстанда биринчи болуп ачылган дин жөнүндөгү билимди заманбап светик билим берүү системасына киргизүү зарылчылыгы келип чыкты. 2006-жылдан баштап дин таануу кафедрасы диний изилдөөлөр тармагында бюджеттик жана бюджеттен тышкаркы негизде адистик, аспирантура, докторантура, 2012-жылдан баштап – бакалавриат, 2016-жылдан баштап – магистратура деңгээлинде фундаменталдык жана тереңдетилген атайын даярдыктарды көрүп жана ишке ашырып келе жатат.

Кафедранын миссиясы Ж.Баласагын атындагы КУУнун миссиясын ишке ашырууга багытталып жана илимий изилдөө чөйрөсүндө инновациялык кесиптик ишмердүүлүктү ишке ашыруу үчүн Кыргыз Республикасында дин таануучуларды даярдоо аркылуу заманбап коомдун илимий потенциалын сактоого жана өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүүгө багытталган.

Кафедранын максаты - дин таануу жаатында терең билими бар, дин таануу жана коомдук-гуманитардык билимдер жаатындагы булактар менен иштөөнүн конкреттүү илимий ыкмаларын кесипкөй билген

жана өз алдынча илимий-изилдөө жана илимий-педагогикалык ишмердүүлүк, жоопкерчилик сезимин, патриоттуулукту өнүктүрүүнүн, жарандык жана жогорку маданий сапаттарды тарбиялоонун негизинде студенттин жогорку руханий жана адеп-ахлактык сапаттарын калыптандыруу болуп эсептелет.

Кесипкөй дин таануучуларды даярдоо программасы дисциплиналар аралык билим берүү программаларын иштеп чыгууну камтыйт, мында жалпы илимий (жалпы философиялык) методология менен катар дисциплиналарды билимдин ар кандай тармактары боюнча дифференциялоо гана эмес, аларды интеграциялоо да маанилүү болуп калат, анткени – дин көп кырдуу (социалдык, философиялык, психологиялык, антропологиялык, саясий, тарыхый ж.б.) феномен. Бул, динди билимдин аркыл тармактарынын адистери тарабынан аркыл методикалык өңүттө комплекстүү үйрөнүүгө шарт түзөт. Ошентип, ар кайсы мезгилде: философтор - проф. Омурова Т.О. (учурда иштейт), проф. Осмонова Д.А. (учурда кафедра башчысы), проф. Ажыбекова К.А., доценттер - Лукашов В.А., Абдуллаев С.А., Умралина Г.Р., Сартбаева М.К., Усупова Ч.С., Мааткеримов Б.А., Шаршебаева Т.А., Шаршеналиев У.А. (учурда иштейт), Козубаева А.О. (учурда иштейт), социологдор - проф. Нурова С.С., доц. Малтабаров Б.А., саясат таануучулар - доц. Иманбеков У.Т., проф. Канаев А.Б., тарыхчылар - Мурзахалилов К.С., Муратов И.К. жана башкалар иштеп келишкен.

Ж.Баласагын атындагы КУУда дин таануучуларды даярдоо боюнча билим берүү программасын өзгөчө белгилей кетүү керек. Өзгөчө светтик багытка ээ жана светик мамилелерге негизделген заманбап дин таануунун принциптерине негизделген (дүйнөлүк көз караштын калыстыгы, руханий маданияттын өнүгүү контекстинде динди өзгөчө тарыхый изилдөө, диндерге карата бейтараптуулук, системалуулук, сабырдуулук, полиметодизм позициясынан суроолорду берүү), ошол эле учурда, динди таануу методологиясында илимий жана диний мамиленин өз ара аракеттенүүсүнүн жол берилиши жокко чыгарылган эмес тарыхый практика көрсөткөндөй, илимди динден обочолонтуу, алардын ортосундагы диалогдун жана кызматташтыктын жоктугу катастрофалык кесепеттерге алып келет. Дин таануучуларды даярдоо процесинде жеке бир конфессияга артыкчылык берилбегендиги маанилүү болуп эсептелет. Кыргызстан көп конфессиялуу жана

көп улуттуу мамлекет жана кандайдыр бир диний салтты эксклюзивизм позициясынан изилдөө, анын абсолюттук артыкчылыктуулугун коргоо практикалык эмес жана негизсиз. Дин таануучу дүйнөдөгү баардык диндерди жетиштүү деңгээлде түшүнүшү керек жана аны бир диний салт боюнча билим менен чектөө идеологиялык бейтараптуулуктун жана тигил же бул идеологиядан жана динден бирдей алыстыктын принциптерине карама-каршы келет жана аны түзө албайт. Бул контекстте студенттерди толеранттуулука, башка маданияттардын жана конфессиялардын өкүлдөрүнө сый мамиле кылуу, алардын ортосунда диалог түзө билүү рухунда тарбиялоого өзгөчө көңүл бурулат. Көрүнүп тургандай, дин таануу билим берүү, руханий, адеп-ахлактык жана тарбиялык милдеттерди ишке ашырууну камсыз кылат. Орусиянын дин таануучусу Г.А.Геранина [9] өзүнүн диссертациялык изилдөөсүндө аныктаган - окуу программасында дин таануу курсу камтылган студенттерде бул дисциплинасы жок студенттерге салыштырмалуу толеранттуулук бар. Тилекке каршы, заманбап жогорку билим берүүнү реформалоо, андан кийин эки баскычтуу окутуу системасына өтүү билим берүү блогунда социалдык-гуманитардык циклдин дисциплиналарынын кыскарышына жана аларды вариативтүүлөрдүн катарына которууга алып келди. Азыркы шарттарда факультеттердин жана түзүмдүк бөлүмдөрдүн жетекчилиги жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн «Дин таануу» курсун окутуунун актуалдуулугу, маанилүүлүгү жана зарылчылыгы жөнүндө жетиштүү маалымат бериши керек. Мындан тышкары, азыркы реалдуулуктар көрсөткөндөй, дин таануунун компетентсиздиги (салттуу диндердин негиздерин билүүнүн жана адекваттуу түшүнүүнүн жоктугу) студенттердин диний экстремизмге, терроризмге жана алардын ар кандай секталык кыймылдарга аралашуусуна түздөн-түз байланыштуу.

Дин тануучуларды кесиптик даярдоонун маанилүү учуру болуп олуттуу лингвистикалык даярдоо көндүмдөрүн алуу саналат, бул биринчи кезекте «Дин таануу» адистигинин универсалдуу мүнөзү менен түшүндүрүлөт, анткени дин таануучу, жогоруда белгиленгендей, ар кандай диний салттарды билиши керек. Мисалы, ал православдык христианчылык жөнүндө түшүнүккө ээ болушу жана грек тилин билиши, католицизм жөнүндө билимге ээ болушу керек, ошондуктан латын жана ислам, демек, араб тилин билиши керек.

Араб тилине келсек, «Дин таануу» багыты боюнча бакалавриат окуу планында ал 30 кредитти ээлейт жана окуунун баардык төрт жылын окутат, магистратурада - 7 кредит. Билим берүү программасындагы кредиттердин жетишээрлик чоң көлөмү биздин студенттерге окуу мөөнөтүнүн акырына чейин араб тилинен булактарды өз алдынча которууга жана биринчи кезекте Куран тексттерин семантикалык которууга мүмкүнчүлүк берет. Куранда бир эле аяттын семантикалык жүктөрү көп болушу мүмкүн экени жалпыга маалым, ошондуктан сөзмө-сөз котормо негизсиз. Дин таануучуларды даярдоо системасында ар кандай формада класстан тышкаркы иштерди уюштуруу маанилүү: өз алдынча иштердин ар кандай түрлөрүн – курстук иштерди, эсселерди, билдирүүлөрдү, рефераттарды, презентацияларды жазуу, студенттердин илимий-практикалык семинарларына катышуу, конференциялар, тегерек столдор, тренингдер ж.б. Бирок ошондой эле өз алдынча иш жүргүзүү ыкмалары, анын окуу программасын өздөштүрүүнүн эң жемиштүү каражаты болгон өз алдынча билим алууга жана илимий-изилдөө иштерине кызыгуусун калыптандыруу эсептелет. Мындан тышкары, орус изилдөөчүлөрү В.И.Казаренков ж.б.[10], класстан тышкаркы иштердин ар кандай формалары студенттин инсанынын эмоционалдык, эрктүү жана интеллектуалдык жактарынын өнүгүшүнө жана анын башкаруу потенциалын ачууга өбөлгө түзөт дешет.

Педагогикалык корпусту, педагогикалык ишмердүүлүктүн деңгээлин жана анын натыйжалуулугун жогорулатууну окуу процессин методикалык камсыздоону уюштуруу, жана өз убагында алуусуна мугалимдердин методикалык жардамды маңыздуу, ошондой эле окуучулардын билим берүүнүн зарыл каражаттары менен камсыз болушуна түздөн-түз көз каранды экендигин баса белгилей кетүүбүз керек. Окуу процессин методикалык жактан камсыз кылуу билим берүүнүн сапатын жогорулатуунун маанилүү фактору болуп саналат жана окуу процессинин тартибин, анын структурасын жана негизги элементтерин аныктайт.

Окуу процессин окуу-методикалык, илимий-методикалык жана маалыматтык-методикалык жактан камсыз кылуу маселесин чечүүдө, кафедранын мугалимдери тарабынан окуу китептери, окуу-методика-

лык колдонмолор, сөздүктөр, дин таануунун жана дин таануу дисциплиналарынын жалпы курсу боюнча конспекттер, басма сөз басылмалары, электрондук түрдө да басылып чыкты. Бул окуу куралдары: проф. Т.О. Омурова «Дин таанунун негиздери: лекциялардын курсу» Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин грифи менен; Т.О. Омурова, В.А. Лукашов «Дин таануу боюнча лекциялардын курсу»; Т.О. Омурова, В.А.Лукашов, З.П. Трофимова «Дин таануу: окутуу методикасы» Орусия Федерациясынын Билим берүү жана илим министрлигинин грифи менен; проф. Д.А. Осмонова: «Кыргыздардын мусулманчылыкка чейинки диний ишенимдери», «Дин жана аял», «Дүйнөлүк диндер», «Дин психологиясы: лекциялардын курсу», «Дин таануу тарыхы» аттуу окуу куралдары Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин грифи менен жарык көргөн. Кыргыз тилинде Т.О. Омурованын «Дин жана саясат», «Дин таанунун негиздери» окуу куралдары жарыяланган.

Кафедранын окутуучулары университеттин AVN билим берүү порталында: окуу-методикалык комплекстерди, семинардык сабактарды өткөрүү боюнча методикалык сунуштарды жана кесиптик циклдин дисциплиналары боюнча тесттик суроолорду, «Дин таануу» курсунун типтүү программасын иштеп чыгышкан жана жайгаштырышкан. Кыргыз Республикасынын ЖОЖдору үчүн дин таануу жана дин тарыхы боюнча типтүү программалар. Окуу-методикалык адабияттардан тышкары окуу процессин кафедралык методикалык камсыздоо комплекси, окуу куралдары, тапшырмалары бар ар кандай карточкалар, слайд-презентациялар жана башка техникалык окуу куралдары менен көрсөтүлгөн. Дин таануу жана теология кафедрасынын мүчөлөрү, базалык болгон Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде 531400-дин таануу жана 531500, 531600-теология багыттарында билим берүү боюнча окуу-методикалык бирикменин (ОМБ) курамында проф. Т.О. Омурованын жетекчилиги астында иштеп ОМБнин башка мүчөлөрү менен бирге, бул багыттар боюнча бакалавриат жана магистратура үчүн акыркы муундагы Кыргыз Республикасынын Жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарттарын орус жана кыргыз тилдеринде иштелип чыкты.

2024-2025-окуу жылында кафедра 531400 «Дин таануу» багыты боюнча ишке ашырылып жаткан негизги билим берүү программасынын негизинде «Дин тарыхы жана психологиясы» жаңы профилин ачты, квалификациясы: бакалавр. Жаңы профилдин ачылышы «Дин тарыхы жана психологиясы» төмөнкү максат менен шартталган:

1. Кыргыз Республикасынын Президенти С.Жапаровдун 2022-жылдын 7-июнундагы № 177 «Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарына «Диндердин өнүгүү тарыхы предметин киргизүү жөнүндө» Жарлыгын ишке ашыруу[6].

2. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 20-январындагы №19-р буйругу менен бекитилген «Кыргыз Республикасынын 2022-2026-жылдарга диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планына» 3 пунктуна ылайык «Диний жана дин таануу билим берүү системасын өркүндөтүү» [11];

Ошол эле окуу жылында Дин таануу жана теология кафедрасы лицензия алып, 531400 - дин таануу (багытын өзгөртүү менен) багыты боюнча магистрлерди даярдоо боюнча билим берүү иштерин жүргүзө баштаган. Мунун негизи «Дин таануу» багыты боюнча магистратурага кабыл алуу тажрыйбасы болуп саналат, бул багыт боюнча магистратурада окуусун улантууну каалаган бакалавриат жана адистик бүтүрүүчүлөрүнүн саны жыл сайын көбөйүп жатканын көрсөтүп турат. Буга, динге байланышы жок башка багыттардан: «Тарых», «Юриспруденция», «Экономика», «Лингвистика», «Саясат таануу», «Мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу», «Маалымат технологиялар», техникалык багыттар жана башкалар тарабынан кызыгуусунун күч алышы түрткү болду. Бул светик көп конфессиялуу Кыргызстандагы азыркы оор социалдык-диний кырдаал, коомдун коомдук-саясий турмушунда диндин ролунун жогорулашы, диний фактор менен байланышкан улуттук коопсуздук көйгөйлөрүнүн актуалдашуусу, жалпы диний жана руханий сабатсыздык менен түшүндүрүлөт. Бул жагдай коомдук турмуштун дин менен байланышкан ар кандай чөйрөлөрүндө суроо-талапка ээ болгон дин аалымдарынын квалификациялуу кадрларын даярдоонун кечиктирилгис зарылдыгын, мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин корпусунун жана өз ишмердүүлүгү менен

байланышта болгон башка адистердин дин таануу билимин жогорулатуу зарылдыгын аныктайт. Мындай татаал маселени чечүү мамлекеттик кызматкерлердин да, жарандык коомдун өкүлдөрүнүн да дин таануу билимин жогорулатуунун эффективдүү системасы болмоюнча мүмкүн эмес. Демек, бул багыт мамлекеттик саясатта артыкчылыктуу болууга тийиш жана Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 20-январындагы 19-р буйругу менен бекитилген «Кыргыз Республикасынын 2022-2026-жылдарга диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планында» чагылдырылган [11].

Жогорудагы жагдайларды эске алып, бул боштукту толтуруу аракетин көрүп, башка кесиптин ээлери «Дин таануу» багыты боюнча магистратурага тапшырышат. Дин таануу жана теология кафедрасынын максаттарынын бири - дин таануу багытында окууга аркыл тармактын студенттерин жана адистерин тартуу. Жогоруда айтылгандардан тышкары, кафедра ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентинин С. Жапаровдун жогоруда аталган № 177 2022-жылдын 7-июнунда Жарлыгын ишке ашыруу менен өлкөнүн орто мектептеринде дин таануучу квалификациясы бар «Диндердин өнүгүү тарыхы» предметиндеги мугалимдердин кескин жетишсиздиги көйгөйүн чечүүгө салым кошот. [6]. Албетте, билим берүү программасы жана колдо болгон окуу-методикалык адабияттар канчалык кемчиликсиз болбосун, алар – мугалимин окуу процессинин негизги адамы жана негизги ресурсу менен алмаштыра албайт жана анын окуучуларды окутууда да, тарбиялоодо да аныктоочу ролун азайта албайт. Практика көрсөткөндөй, мугалимдин даярдыгынын деңгээли окутуунун сапаты жана дин таануу боюнча окуу программаларын натыйжалуу өздөштүрүү менен байланышта болот. Көбүнчө кафедра тигил же бул дисциплинаны тандоодо (өзгөрмө бөлүгүнөн) тиешелүү кесиптик компетенцияга, окутулуп жаткан дисциплинаны түшүнүүгө жана аны окууга жөндөмдүү мугалимге артыкчылык берет. Ушуга байланыштуу кафедранын профессордук-окутуучулар курамын даярдоо, кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу жана кесиптик өнүктүрүү маселеси олуттуу жана маанилүү.

Бул маселени чечип, кафедранын профессорлору Т.О. Омурова жана Д.А. Осмонова квалификациясын жогорулатуу программасы

боюнча Москва ш. «Ислам тарыхы жана маданияты боюнча терең билими бар адистер үчүн кошумча кесиптик билим берүүнү уюштурууметодикалык негиздери» деген 72 саат өлчөмүндө; Рига ш. «Заманбап илимдин глобалдык өнүгүүсү басма чөйрөсүнүн контекстинде: тарыхый, геосаясий жана салыштырма аспектилери» программасы боюнча Балтика эл аралык академиясында 40 күн бою дин таануу боюнча онлайн-стажировка өтүштү; кесиптик жана лингвистикалык программасы боюнча «Дин негиздери жана англис, араб жана түрк тилдери» темадагы стажировканы Имам Хатип Фатих Султан атындагы Анадолу Эл аралык лицейинде, Түркиянын Стамбул ш. бир айдын ичинде өтүштү, ошондой эле проф. Осмонова Д.А. Москва ш. дин таануу боюнча 10 күндүк стажировкадан өттү.

Кафедранын баардык окутуучулары өздөрүнүн педагогикалык чеберчилигин жогорулатуу максатында ар кандай билим берүү программалары боюнча квалификациясын жогорулатуу курстарында пландуу жана пландан тышкаркы негизде окутулат, окуу жана илимий семинарларга, окуу тренингдерине, мастер-класстарга, вебинарларга, чакырылган адистердин катышуусу менен Ж.Баласагын атындагы КУУда жана республиканын башка жогорку окуу жайларында болгон лекцияларга катышышат. Кафедранын алкагында ай сайын заманбап дин таануу илиминин актуалдуу темалары боюнча методикалык семинарлар, ошондой эле республиканын диний чөйрөсүндөгү көйгөйлөргө тиешелүү темалар боюнча жаш мугалимдер менен сабактар - жаш адистерге тажрыйбасы бар мугалимдер тарабынан өткөрүлүп турат. Окуу процессин уюштуруу жана методикалык жактан камсыз кылуу маселеси кафедранын профессордук-окутуучулук курамынын сапаттык курамы аркылуу ийгиликтүү чечилет, аны кафедранын базасында бар аспирантура жана докторантура аркылуу бекемдөө үчүн жетиштүү потенциалга ээ.

Белгилей кетсек, кубанычтуу көрүнүш болуп проф. Д.А.Осмонова кафедранын базасында докторантураны бүтүп, 2020-жылы Кыргызстанда дин таануу боюнча биринчи докторлук диссертацияны «Диний дүйнө көз караш системасындагы гендердик карым-катнаштар» темасында ийгиликтүү коргогон (адистик шифри: 09.00.13 – дин таануу, философиялык антропология жана маданият философиясы). Кыргыз

Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын алдындагы диссертациялык кеңештин ишине жакынкы чет өлкөлөрдөн келген белгилүү дин таануучулар кошумча мүчөлөрү болуп катышкан.

Кафедранын профессордук-окутуучулар курамынын илимий ишмердүүлүгүнүн маанилүү көрсөткүчү болуп тажрыйба жана билим алмашуу жүрүп жаткан ар кандай деңгээлдеги илимий семинарларга жана конференцияларга катышуу саналат. Кафедранын окутуучулары Орусияда, Казакстанда, Өзбекстанда, Тажикстанда, Түркияда ж.б. уюштурулган илимий-теориялык жана илимий-практикалык конференцияларга катышты.

Эл аралык стандарттарга жооп берген билим берүүнүн сапатын камсыз кылуунун, илимий изилдөөлөрдө тажрыйба алмашуунун, инновациялык чечимдерди жана идеяларды колдонуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуунун маанилүү каражаты болуп ички жана тышкы байланыштарды камтыган ЖОЖдор аралык кызматташуу саналат. Кафедра Аль Фараби атындагы Казак улуттук университетинин дин таануу жана маданият таануу кафедрасы, Абу Али ибн Сина атындагы мамлекеттик медициналык университетинин коомдук дисциплиналар кафедрасы, Орусия ислам университетинин регион таануу кафедрасы, Москва мамлекеттик лингвистикалык университетинин теология кафедрасы, Мирзо Улугбек атындагы Өзбек улуттук университетинин руханият жана дин таануу негиздери кафедрасы, В.Г.Шухов атындагы Белгород мамлекеттик технологиялык университетинин илим теориясы жана методологиясы кафедрасы, Беларусь мамлекеттик университетинин теология институтунун дин таануу кафедралары менен өнөктөштүк мамиледе. Биз башка ЖОЖдор менен өз ара пайдалуу кызматташтыкты мындан ары да кеңейтүүнү улантмакчыбыз, педагогикалык процессти уюштурууда, окуу, окуу-методикалык жана илимий адабияттарды даярдоодо окууга жана тажрыйба алмашууга да аракетибиз бар жана жогорку квалификациялуу адистерди даярдоодо да биздин максатыбыз магистрлерди, PhD докторлорду, илимдин кандидаттарын жана докторлорун ж.б. бүтүрүүчүлөрдүн кесиптик суроо-талаптары жогорку окуу жайынын кадыр-баркынын эң маанилүү көрсөткүчү болуп саналат. Университеттин ишинин артыкчылыктуу багыты болуп бүтүрүүчүлөрдү ишке орноштуруу жана кесиптик адапта-

циялоо маселесин чечүүдө колдоо көрсөтүү болуп эсептелет. Ошентип, Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандартында (МББС) 531400 - дин таануу багытында «бакалавр» жана «магистр» квалификациялары үчүн 3.7 п. «Бүтүрүүчүлөрдүн кесиптик ишинин түрлөрү» ишке орноштуруунун баардык мүмкүн болгон багыттарын кеңири аспектиде эске алууда педагогикалык гана эмес, илимий-изилдөө, уюштуруу-башкаруу, ошондой эле эксперттик иштерди камтыйт жана МББСтин негизинде билим берүү программаларынын мазмуну жана иш окуу пландары иштелип чыгат. Мунун негизинде кесиптик өтүнмөнүн төмөнкү варианттары мүмкүн: педагогикалык – бүтүрүүчү мектепте же университетте окутуучулук ишмердүүлүк менен алектенүүгө ниеттенүүдө; академиялык – бүтүрүүчү илимий-изилдөө иштерине жайгаштырылган; мамлекеттик – келечектеги адис алган билимин менеджмент жана башкаруу, маданият, укук коргоо органдары, массалык маалымат каражаттары ж.б.

Дин таануу билим берүүнүн калыптанышында жана өнүгүшүндө теориялык, уюштуруучулук-методикалык мүнөздөгү көптөгөн көйгөйлөр жоюлуп, чечилип жатканына карабастан, белгилүү бир кемчиликтер жана кыйынчылыктар бар, алар аркылуу дин таануу кафедрасы гана эмес Ж.Баласагын атындагы КУУнун ошондой эле Кыргызстандын дин таануу боюнча билим берүү программаларын ишке ашыруу маселелери төмөнкү жетишпестиктерди камтыйт:

- дин таануу адистиги боюнча диссертацияларды коргоо боюнча кеңештин, мугалимдер үчүн окуутуу жана квалификацияны жогорулатуу институттарынын жоктугу;
- республикада дин таануу боюнча окуу-методикалык, илимий, илимий-методикалык адабияттардын жетишсиздиги, колдо болгон адабияттар негизинен орус тилинде жана чет өлкөлөрдө басылып чыккандыктан, тигил же бул диндин аймактык өзгөчөлүктөрүн, азыркы диний кырдаалды чагылдыра албайт;
- диндердин тарыхы жана диний салттарды өнүктүрүүнүн тарыхый аспектилерине арналган окуу китептери жана окуу куралдары жеткиликтүү, ошол эле учурда диндин социологиялык, психологиялык, философиялык жана башка тармактарынан жетишсиз;

• түздөн-түз бөлүштүрүү жана адистер үчүн жумуш орундарын түзүүнүн системасынын жоктугунан улам ишке орноштуруу жаатындагы кыйынчылыктар;

• дин тармагындагы актуалдуу жана практикалык көйгөйлөрдү чечүүдө адистерди, окумуштууларды, эксперттерди, изилдөөчүлөрдү бириктирген дин таануучулардын коомунун жоктугу;

• Кыргызстанда динди жана динди изилдөө маселелерин камтыган, ушул тармакта илимди өнүктүрүүгө колдоосун көрсөткөн илимий-теориялык журналдын жоктугу.

Жогоруда айтылгандардын негизинде дин таануу билимин берүүнү жакшыртуу максатында төмөнкү сунуштар бар:

1. Кыргызстанда «Дин таануу» адистигинин шифри боюнча диссертацияларды коргоо боюнча кеңешти түзүү, анткени илимий изилдөөлөрсүз дин таануу билим берүүнү өнүктүрүү мүмкүн эмес;

2. бүткүл дүйнөдө жана биздин өлкөдө динге болгон кызыгуунун жогорулашын жана фундаменталдык, диний-экстремисттик агымдардын активдүүлүгүнүн жогорулашын эске алуу менен кесиптик ишмердүүлүгү дин чөйрөсүнө тиешелүү адистерди даярдоо жана кайра даярдоо курстарын уюштуруу зарыл. Ошондой эле, өлкөнүн баардык жалпы билим берүү мекемелерине «Диндердин өнүгүү тарыхы» жаңы предметинин киргизилишине байланыштуу дин таануу боюнча мугалимдерди даярдоо жана өлкөнүн жогорку окуу жайларына «Дин таануу» предметин киргизүүнү чечүү;

3. дин таануунун негизги багыттары боюнча (дин тарыхы, дин философиясы, дин социологиясы, дин психологиясы, дин антропологиясы, дин феноменологиясы) орус жана кыргыз тилдеринде дин таануу боюнча окуу, окуу-методикалык, илимий, илимий-методикалык адабияттарды басып чыгаруу;

4. мамлекет «Дин таануу» дисциплинасынын өлкө үчүн, анын улуттук коопсуздугу үчүн стратегиялык мааниге ээ экендигине жана «Дин таануу» багыты боюнча билим берүү гранттарынын санын көбөйтүүгө көмөктөшүү, ошондой эле дин таануучу адистер үчүн жумуш орундарын түзүүгө көмөктөшүү маселелери. Ошентип, дин таануу билим берүүдөгү жогорудагы кадамдар көп конфессиялуу жана көп улуттуу Кыргызстандын шарттарында жыл сайын муктаждыгы

өсүп жаткан окутуучулук, мамлекеттик кызмат, илимий-изилдөө жана эксперттик ишмердүүлүккө даяр дин таануучулардын жогорку кесипкөй кадрларын даярдоого мүмкүндүк берет.

Адабияттар:

1. Иванова, И.И. Кыргызстандагы дин таануу билими: келип чыгышы, өнүгүүсү, келечеги [Текст] / И.И. Иванова // Дин жана тарых: V эл аралык илим.-практ. конф. матер. жыйн. – Минск: Беларусь мамлекеттик университети, 20-22-апрель, 2017. - 177-178-б., 182-б.
2. Иванова, И.И. Кыргызстандын теологиялык университеттери дин аалымдарын даярдоо системасында: диний-светтик билим берүү интеграциясынын тажрыйбасынан [Текст] / И.И. Иванова // Россиядагы абийир эркиндиги: тарыхый жана заманбап аспектилери: макал. жыйн. - Владивосток: Орусия илимдер академиясынын Чыгыш бөлүмү, 2018. – 82-б., 92-93-бб.
3. Лукашов, В.А., Омурова, Т.О. Дин таанууну окутуунун методологиясын өркүндөтүү [Текст] / В.А. Лукашов, Т.О. Омурова // Кыргыз-Орус Славян университетинин жарчысы. – 2009. - Т. 9. - № 3. – 13-б.
4. Маматкулов, Ш.И., Ниязов, Б.А. Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайларында дин таануу жана теология багыттарынын окшоштуктары жана айырмачылыктары [Текст] / Ш.И. Маматкулов, Б.А. Ниязов // Азыркы илим: теориядан практикага: эл аралык илим.-практ. конф. макал. жыйн. - Пенза: Илим жана билим, 25-март, 2024-ж. – 118-б., 117-б.
5. Осмонова, Д.А. Дин менен билим берүүнүн өз ара байланышы: Жусуп Баласагын атындагы КУУда дин таануучуларын даярдоо тажрыйбасы [Текст] / Д.А. Осмонова // Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жарчысы. - 2022. - № 1 (109). – 155-б., 158-бб.
6. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарына «Диндердин өнүгүү тарыхы» предметин киргизүү жөнүндө [Текст]: Кыргыз Республикасынын Президенти С.Жапаровдун 2022-жылдын 7-июнундагы № 177 Жарлыгы // Эркин Тоо. – 2022. – 10 июнь.
7. Базаркулов, С.О. Кыргызстандын мектептеринде диний билим берүүнү издөө [Текст] / С.О. Базаркулов // Илим, маданият, билим дүйнөсү. - 2021. № 2 (87). - 184-186-бб.

8. Осмонова, Д.А. Дин таануу билим берүүнүн маңызы, өзгөчөлүгү жана көйгөйлөрү (Ж. Баласагын атындагы КУУнун мисалында) [Текст] / Д.А. Осмонова //Билим жана руханий коопсуздук. – Уфа: 2017. - № 1 (1). – 47 б.

9. Геранина, Г.А. Заманбап дин таануу билим берүүдө диний иденттүүлүктүн калыптануу проблемаларына социалдык-философиялык талдоо [Текст]: филос. илим. канд… дисс.: 09.00. 11 / Г.А. Геранина. – Архангельск: ПМУ, 2011. – 160 б.

10. Казаренков, В.И. Студенттердин өз алдынча билим алууга болгон кызыгуусун калыптандыруунун фактору катары класстан тышкаркы иштер [Текст] / В.И. Казаренков, Т.Б. Казаренкова, А.В. Литвинов //Акмеология. – 2016. - №4. – 227 б.

11. 2022-2026-жылдарга Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планы. //http://religion.gov.kg/storage/link/ky/14/165909001262e3b45c68c0b.pdf . – 11-б.

Жусубалиев Абдикаим Рысбаевич
- Ж. Баласагын атындагы КУУнун социалдык-гуманитардык илимдер институтунун директору, соц.и.к., доцент;
Малтабаров Бакытбек Амирович
– Кыргызстандагы социологиялык ассоциациясынын (КСА) Вице президенти, Ж. Баласагын атындагы КУУнун СГИИнин директорунун социалдык иштер жана мамлекеттик тил боюнча орунбасары, соц.и.к., доцент.

СОЦИОЛОГИЯ ЖАНА СОЦИАЛДЫК ИШТЕР КАФЕДРАСЫ: АЗЫРКЫ АБАЛЫ ЖАНА КЕЛЕЧЕКТЕГИ ӨНҮГҮШҮ

Жусубалиев Абдикайым Рысбаевич
- Ж. Баласагын атындагы КУУнун социалдык-гуманитардык илимдер институтунун директору, соц.и.к., доцент;
Малтабаров Бакытбек Амирович
– Кыргызстандагы социологиялык ассоциациясынын (КСА) Вице президенти, Ж. Баласагын атындагы КУУнун СГИИнин директорунун социалдык иштер жана мамлекеттик тил боюнча орун басары, соц.и.к., доцент.

СОЦИОЛОГИЯ ЖАНА СОЦИАЛДЫК ИШТЕР КАФЕДРАСЫ: АЗЫРКЫ АБАЛЫ ЖАНА КЕЛЕЧЕКТЕГИ ӨНҮГҮШҮ

Социология илиминин Кыргызстандагы калыптанышы, биринчи кезекте, өткөн кылымдын 60-жылдарында Кыргыз мамлекеттик университетинде (КМУ) социологиялык лабораторияны түзгөн талантту окумуштуу жана уюштуруучу Асанбек Табалдиевдин ысымы менен байланыштуу. Бул социологиялык лаборатория Кыргызстандагы алгачкы социологиялык борбор болгон, анын негиздөөчүсү – Табалдиев Асанбек Табалдиевич (1935-1975-жж.), философия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз ССРинин Илимдер Академиясынын мүчө-корреспонденти, Кыргыз ССРинин Мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты. 60-70-жылдары Табалдиев Асанбек Табалдиевич Улуттук университеттин философия кафедрасынын башчысы болгон. А.Т. Табалдиев 1973-жылы Кыргыз Совет Энциклопедиясынын

башкы редакторунун биринчи орун басары, ал эми 1975-жылдан Кыргыз Совет Энциклопедиясынын башкы редактору болуп иштеген. Социологиялык лабораториянын алгачкы жетекчиси кылып Асанбек Таабалдиев өзүнүн окуучусу Рахат Ачылованы дайындаган, кийинки илимдин доктору, профессор, кооомдук ишмер.

Социологиялык лабораторияда А.Т. Табалдиев жаш тарыхчылар менен филологдорду, экономисттер жана математиктерди бириктирди: А. Карыпкулов, С. Нурова, Ч. Айтбаева, М. Артыкбаев, Р. Ачылова, А. Иваков, А. Тишина, В. Сиротин, М. Эркебаев, Ч. Айтбаева, К. Токтогулов ошондой эле К. Бектурганов жана башкалар "конкреттүү – социологиялык изилдөөлөр" ийриминин мүчө студенттери. Биринчи социологиялык изилдөөлөр, албетте, республикалык коомдук илимдин казынасына кирген. А. Табалдиевдин ысымы Кыргыз Республикасынын энциклопедиясына, улуттук жана улуттар аралык мамилелердин, бош убакыттын, шаардын жана айылдын социологиясынын, жашоо образынын жана нике, үй-бүлөлүк мамилелеринин проблемаларын иштеп чыккан, социология боюнча окуу куралдарына, окуу китептерине татыктуу кирген.

Бул КР УИАнын корреспондент-мүчөсү, профессор А.Т. Табалдиев жетектеген окуучуларынан анын социология мектебин түзүлгөн, өзүнүн илимий социологиялык ишмердигин менен өлкөбүздө белгилүү окумуштуулар: академик А. Карыпкулов, КР УИАнын корреспондент-мүчөсү, профессор М.Т. Артыкбаев, профессорлор Р.Ачылова, С.С. Нурова, К.Б. Бектурганов, А. Н. Иваков, А.И. Тишин, Ш. Шакитов, Ш. Эгембердиев, Т. Эсенгелдиев, М.А.Эркебаев сыяктуу көптөгөн КР ЖОЖдорунун алдыңкы профессорлору, доценттери жана окутуучулары чыгышкан.

1983-жылы КМУнун социологиялык лабораториясынын базасында Кыргызстан Коммунисттик партиясынын Борбордук комитетинин алдында республикалык коомдук пикирди изилдөө борбору (РК-ПИБ) уюштурулган, аны М.В. Ломоносов атындагы Москва мамлекеттик университетинде прикладдык социология боюнча жактаган биринчи социолог (шифр 09.00.09) Кубанбек Бектурганов жетектеген.

Социология кафедрасынын алгачкы башчысы, социология илиминин доктору, профессор **Кубанбек Бектурганов**

1985-87-жылдары РКПИБтин кызматкерлери тарабынан ар кандай типтеги ондон ашык социологиялык изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Чүй өрөөнүнүн эмгек ресурстарынын жаштар контингентин сарамжалдуу пайдалануу маселелери, жаңы ырым-жырымдарды турмушка киргизүү тажрыйбасы, Ош облусунун калкынын бир бөлүгүнүн аң-сезиминде жана жүрүм-турумунда диний калдыктардан арылуунун жолдору, социалдык жана саясий чөйрөнү өнүктүрүү проблемалары иликтенди. Изилдөөлөрдүн натыйжалары жана жөнөтүлгөн эскертүүлөрдө баяндалган практикалык сунуштар республиканын директивалык жана башкаруу органдарынын башкаруучулук чечимдерине негиз болгон.

Кыргызстанда социологияны өнүктүрүүдөгү жаңы этап КМШ мүчө башка өлкөлөрдөй эле, XX кылымдын 90-жылдарында башталган, анда илимий изилдөөлөр жана кесипкөй-социологдорду даярдоо үчүн жагымдуу шарттар түзүлгөн.

Кыргыз мамлекеттик улуттук университетинин социология кафедрасы ф.и.к., доцент Кубанбек Бектурганов тарабынан 1992-жылы түзүлгөн. Алгачкы жылдары кафедра университеттин дээрлик бардык адистиктери боюнча социологиялык жактан билим берүүнү камсыздоо ролун аткарган. 1993-жылдан тартып социология адистиги (багыты) боюнча өлкөдө биринчи жолу бүтүрүүчү кафедра болуп калды.

Кафедрага башчы болуп ф.и.к., доцент Бектурганов К. Б. көптөгөн жылдар бою жетекчилик кылган, андан кийин кафедра башчысы болуп философия илимдеринин доктору, доцент А.Х. Бугазов, философия илимдеринин доктору, профессор А.И. Тишиндер эмгектенишкен. 2000-2015-жылдары кафедраны кайрадан социология илимдеринин доктору, профессор К.Б. Бектурганов жетектеген. Бүгүнкү күндө

кафедра “социология жана социалдык иштер” деп аталып, аны 2015-жылдын сентябрынан тартып социология илимдеринин кандидаты, доцент Жусубалиев Абдикайым Рысбаевич жетектеп келген. Азыр социология илимдеринин кандидаты, доцент Малтабаров Бакытбек Амирович жетектейт.

Социология жана социалдык иштер кафедрасынын башчысы, социология илимдеринин кандидаты, доцент
Абдикайым Жусубалиев

Бүгүнкү күндөгү бүт дүйнөнү кучагына алган ааламдашуу алкагында коомдун өнүгүшү, анын туруктуулугу, социалдык-демографиялык топтордун ортосундагы мамилелер, жалпы эле социалдык маселелердин өтө курчушуна алып келди. Булардын баары демократиялаштыруу, мамлекеттин эгемендүү мезгилинде жана ааламдашуу процессинде өлкөнүн коомдук-саясий жана социалдык-экономикалык турмушун реформалоого өбөлгө түзүүчү социологиялык изилдөөлөрдү жүргүзүүгө коомдук муктаждык бар экендигин көрсөтүп турат.

Социологиянын бир нече тармактары боюнча аспиранттарды даярдоо башталды, 2008-жылы Магистратура программалары боюнча окууга биринчи кабыл алуу ишке ашырылды. Социологияны окуу предмети жана социология адистиги катары киргизүүнүн баштапкы этабында мугалимдердин, кадрлардын кыйла бөлүгүн социологиялык лабораторияларда, кызматтарда жана бөлүмдөрдө иштеген тажрыйбасы бар социолог-практиктер түзүшкөн, ошондой эле социологиялык изилдөө материалдары боюнча диссертацияларды жакташкан.

Кафедранын докторлордон, социология илимдеринин кандидаттарынан, профессорлордон жана доценттерден, ага окутуучулардан жана окутуучулардан турган профессордук-окутуучулук курамы жогорку квалификациялуу адистерди, кесипкөй-социологдорду жана социалдык кызматкерлерди чыгарууну камсыз кылат. Кафедранын кызматкерлери көптөгөн эл аралык жана Республикалык илимий конференцияларга активдүү катышып, монографияларды, окуу китептерин жана окуу куралдарын басып чыгарышты.

Кафедранын алдында магистратура, аспирантура жана докторантура (күндүзгү жана сырттан окуу формалары) бар. Бул жерде «социалдык иш» (академиялык деңгээл – бакалавр) багыты боюнча студенттерди даярдоо ачык, анда социалдык иштерди жүргүзүүнүн методологиялары жана методикалары, калктын муктаж болгон категорияларын коргоо жана колдоо багыттары боюнча ар кандай атайын курстар өткөрүлүп келе жатат.

Социология илимдеринин кандидаты жана доктору окумуштуулук даражалары бар жогорку квалификациялуу кадрларды даярдоого XX кылымдын 90-жылдарынын аягында түзүлгөн Жусуп Баласагын атындагы КУУнун алдындагы саясий жана социология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча диссертациялык кеңеш түрткү берди, анда социология кафедрасы база болуп эсептелген. Диссертациялык Кеңештин иштеп жаткан жылдарында бир катар социология илиминин докторлору (К.Бектурганов, Б. Мотукеев, Н. Омуралиев, М. Мадалиев, Н. Мендибаев), ар кандай мекемелердин окутуучуларынан жана илимий кызматкерлеринен ондогон кандидаттык диссертациялар корголуп (А.Алдашева, М. Мадалиев, Н. Мендибаев, Б.Малтабаров, А.Жусубалиев, Ж.Асангулова, А.Усубалиева, А.Шайылдаева, Б.Кошбакова, А.Бедельбаева, А.Жолдошева), социологдордун жогорку квалификациялуу жаш муундарынын калыптанышына жана эң негизгиси социология илимине салым кошушкан.

Билим берүү ишмердүүлүгү

Кафедрада билим берүү процессин уюштуруунун инновациялык формаларын, окутуунун жаңы ыкмаларын окуу процессине киргизүүгө, ошондой эле студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүүгө олуттуу көңүл бурулууда.

Окутулуп жаткан дисциплиналарга кызыгууну арттыруу жана студенттердин чыгармачылык жигердүүлүгүн арттыруу үчүн кафедранын профессордук-окутуучулук курамы көйгөйлүү сабактар, иштиктүү оюндар, маалыматтык технологияларды колдонуу, ж.б. сыяктуу активдүү окутуу ыкмаларын колдонушууда. Окуу процессинде заманбап маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу студенттердин жана окутуучулардын окуу дисциплиналарынын алкагында биргелешкен чыгармачылык иш-аракеттерин уюштурууга чоң мүмкүнчүлүк берүүдө.

Социология жана социалдык иштер кафедрасынын азыркы курамы:

Жусубалиев Абдикайым Рысбаевич - 1993-жылы В.И.Ульянов-Ленин атындагы Казань мамлекеттик университетинин «Социология» бөлүмүн аяктап, «Социолог. Социалдык-саясий тартиптер боюнча окутуучу» адистигине ээ болгон.

Жогорку окуу жайын аяктагандан кийин 1993-2002-жылдардын аралыгында М.Адышев атындагы ОшТУнун “Философия жана коомдук илимдер” кафедрасында окутуучу, ага окутуучу болуп эмгектенген.

2000-2012-жылдардын ОшМУнун “социология жана политология”, “Социалдык иштер жана башкаруу”, “Мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу” кафедраларында окутуучусу, ага окутуучусу, доценти кызматтарда жана “Мамлекеттик башкаруу жана эл аралык мамилелер” факультетинде декандын орун басары болуп эмгектенген.

2012-2015-жылдарда Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университеттинин «Социология жана социалдык иштер» кафедрасынын доценти, ал эми 2015-жылдан ушул күнгө чейин Ж.Баласагын

атындагы Кыргыз улуттук университеттинин социалдык-гуманитардык илимдер институтунун “Социология жана социалдык иштер” кафедрасынын башчысы болуп эмгектенип келди.

“Социология” жана “Социалдык иштер” багыттарында атайын курстарды - «Социалдык иштердин методикасы жана технологиясы», «Социалдык камсыздандыруу жана пенсиялык камсыздоо», «Социалдык иштердин деонтологиясы», “Социалдык стратификация и социалдык мобилдүүлүк” ж.б. сабактары боюнча лекция, семинардык сабактарды кыргыз жана орус тилдеринде жогорку илимий-методикалык деңгээлде өткөрүп, өлкөбүздүн социалдык чөйрөсү үчүн жогорку квалификациялуу адистерди даярдоого зор салымын кошуп келүүдө. Окуу-методикалык, илимий багыттарда курстук жана бүтүрүүчү квалификациялык иштерге, магистердик диссертацияларга жетекчилик кылууда, өндүрүштүк, квалификация алдындагы практикаларда студенттерди жетектөөдө тажрыйбасы жогору. Ал 540100 - “Социология” жана 540200 - “Социалдык иштер” багыттары боюнча КР Билим берүү жана илим министрлигинин Жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарттарын иштеп чыгуу боюнча Окуу-усулдук бирикмелеринин мүчөсү катары социалдык иштер боюнча адистерди даярдоонун сапатын жакшыртуу багытында үзүрлүү эмгектенип келүүдө.

А. Жусубалиев Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университеттинин окуу процессинде, коомдук ишмердүүлүгүндө активдүү катышат жана азыркы учурдун талабына ылайык жаңы окуу технологияларын пайдалануу менен студенттерге, магистранттарга жогорку илимий-педагогикалык деңгээлде сабак берет.

Ал илимий изилдөөлөргө жигердүү катышып, ийгиликтерди жаратып келүүдө. КР социалдык маселелерине багытталган жалпы 40дан ашык илимий макалалардын жана 1 илимий монографиянын автору жана 3 илимий монографиялардын авторлошу. Ошондой эле анын жетекчилиги менен түздөн-түз “социалдык иш” адистигинде билим алуучулар үчүн 2 окуу-усулдук китеп даярдалып, студент магистранттарга сунушталган. Анын бирөө эки: кыргыз жана орус тилдеринде жарык көрдү. А.Жусубалдиев Кыргызстандагы эле эмес чет өлкөлөрдөгү илимий-практикалык конференцияларга, симпозиумдарга ж.б. илимий форумдарга жигердүү катышып, жогорку илимий деңгээлдеги

докладдары менен өлкөбүздү татыктуу көрсөтүп келүүдө. Билим берүүнүн “Социалдык иш” багытын өнүктүрүү, жогорку квалификациялуу адистерди даярдоодо чет элдик алдыңкы тажрыйбаларды колдонуу боюнча Б.Ельцин атындагы Урал Федералдык университети, Алтай мамлекеттик университети, Приволжск (Казань) федералдык университети, Мирзо Улукбек атындагы Өзбекстан улуттук университети сыяктуу бир катар алдыңкы ЖОЖдор менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин ортосунда социология жана социалдык иштер багыттары боюнча адистерди окутуу, даярдоо багытында кызматташуу боюнча келишимдердин түзүлүшүндө анын салымы бар.

Терең билими жана жөнөкөйлүгү менен А. Жусубалиев студенттер арасында жана жалпы профессордук-окутуучулар жамаатында татыктуу сый-урматка, кадыр-баркка ээ. Анын жалпы эмгек стажы 42 жыл, ал эми жогорку окуу жайдагы илимий-педагогикалык үзгүлтүксүз эмгек стажы 32 жылды түздү.

Көп жылдык үзүрлүү эмгегин, жогорку кесипкөйлүгүн жана социалдык кызмат багытында студент жаштарды даярдоодо, окутууда жана тарбиялоодо зор салымын эске алуу менен Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин социалдык-гуманитардык илимдер институтунун “Социология жана социалдык иштер” кафедрасынын башчысы, социология илимдеринин кандидаты, доцент Жусубалиев Абдикайым Рысбаевич университеттин, КР Билим берүү жана илим, КР Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрликтеринин “Ардак грамоталары” менен сыйланган. Азыркы мезгилде илимий-педагогикалык иштерди натыйжалуу алып барууда.

Матиев Болот Тилебалдыевич - 1961-жылы туулган, улуту – кыргыз, билими жогорку, ага окутуучу, 1984-жылы Новосибирск шаарындагы жогорку аскердик-саясий окуу жайынын, «саясий аскер кызматчысы» адистиги жана жарандык адистиги - “тарых жана коом таануу окутуучусу” кесиптери боюнча жогорку билимге ээ болгон.

Жогорку окуу жайын аяктагандан кийин 1992-жылга чейин Советтик, кийин Кыргызстан куралдуу күчтөрүнүн катарында кызмат өтөгөн. Күжүрмөн эмгеги үчүн мамлекеттик медалдар жана башка сыйлыктар менен сыйланган. Андан кийин Ички иштер органдарында иштеп, ал эми 1994-жылдан тартып Ж.Баласагын атындагы Кыргыз мамлекеттик улуттук университетинде педагог болуп эмгектене баштаган. Ал университетте стажер-окутуучу, окутуучу, ага окутуучу, декандын тарбия иштери боюнча орун басары, окуу имараттары жана студенттик жатаканалар башкармалыгынын директору кызмат орундарында жигердүү эмгектенген. Азыркы учурда ал Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин социалдык-гуманитардык илимдер факультетинин социология жана социалдык иштер кафедрасынын ага окутуучусу катары социалдык иштер багыттарындагы базалык, элективдик предметтерден жогорку илимий-методикалык деңгээлде сабактарды берип келүүдө.

Матиев Б.Т. өзүнүн билимин өркүндөтүүнүн үстүнөн талыкпастан иштеп, 2012-2016-жылдары Шифр: 22.00.04. «Социалдык түзүлүш, социалдык институттар жана процесстер” багыты боюнча социология адистигинен аспирантураны окуп аяктаган. Учурда «Корпоративдик башкаруу социалдык процесс катары» деген илимий изилдөө теманын үстүндө иштеп жатат, илимий жетекчиси – полит.и.д., профессору М.М. Мадалиев. Анын 10дан ашык социологиялык изилдөөлөрдү уюштурууга, өткөрүүгө катышкан, анын ичинен экөө жеке өздүк изилдөөлөрү болуп саналат. Матиев Болот Тилебалдыевич кыргыз

коомунун актуалдуу, олуттуу көйгөйлөрүнө багышталган илимий-изилдөө иштерин ийгиликтүү жүргүзүп, анын негизинде илимий макалаларды жарыялап келүүдө. Анын 1 окуу китеби КР Билим берүү жана илим министрлигинин грифи менен жарык көргөн. Жалпысынан 20дан ашык илимий, публицистикалык жана окуу-усулдук мүнөздөгү макалалары Кыргызстанда, Орусияда жана Казахстанда чыккан журналдарда, жыйнактарда басылган.

Матиев Болот Тилебалдыевич педагогикалык ишмердиги жогору бааланып, илимий-педагогикалык иштериндеги жемиштүү эмгеги үчүн Кыргызстандын социологиялык ассоциациясынын, Ж.Баласагын атындагы КУУнун, социалдык-гуманитардык илимдер факультетинин Ардак грамоталарына жана бир нече баалуу сыйлыктарга, алкыштарга татыктуу болгон. 2015-жылы 20-майда Болот Тилебалдыевич "Ж.Баласагын атындагы КУУнун эмгек сиңирген кызматкери" деген наамды алган. Анын жалпы эмгек стажы 47 жылды, ал эми жогорку окуу жайдагы илимий-педагогикалык үзгүлтүксүз эмгек стажы 31 жылды түздү.

Жунушова Сайкал Орозовна, 1961-жылы туулган, улуту – кыргыз, билими жогорку, социология илимдеринин кандидаты, доцент, Ж.Баласагын атындагы КУУнун социалдык-гуманитардык институтунун социология жана социалдык иштер кафедрасынын доценти. 1989-жылы Лениград шаарындагы А.А. Жданов атындагы университетинини философия факультетин аяктаган.

С.О. Жунушова 1993-1997-жылдары Кусеин Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин "Башкаруу жана социология" факультетинин социология кафедрасынын күндүзгү бөлүмүндө социология кесиби боюнча аспирантурада окуган. 1998-жылы Аль-Фараби атындагы Казак улуттук университетинде "Жаштар жана ишкердик: мамилелер, багыт алуу

жана күтүүлөр” аттуу темада диссертациялык ишин жактап, ага социология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасы ыйгарылган.

Ал 1998-2005-жылдары Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура институтунда ага окутуучу, доцент, кафедра башчысы болуп иштеген.

С.О. Жунушова 2007-жылы Ж.Баласагын атындагы КУУнун философия жана мамлекеттик башкаруу факультетинде окуу бөлүмүнүн башчысы, социология жана социалдык иштер кафедрасынын доценти болуп эмгектенген. Бүгүнкү күндө социология жана социалдык иштер кафедрасынын доцентинин кызматын аркалайт.

С.О.Жунушова Түрк тилдүү мамлекеттер аралык социологиялык ассоциациясынын ошондой эле ЕврАзЭС мамлекеттеринини социологиялык ассоциациясынын активдүү мүчөсү. 2020-жылы Россиянын Тюмень шаарында өткөн “Социология жана коом: региондордун социалдык өнүгүшүндөгү традициялар жана инновациялар” деген VI бүткүл Россиялык социологиялык конгрессте “Жаштар арасында радикалдуу исламдын жайылуусу Кыргызстандын улуттук коопсуздугуна коркунуч катары” аттуу темадагы доклады жогорку баага татыктуу болгон.

С.О. Жунушова Германиянын ДААД программасынын активдүү изилдөөчүсү, стипендиаты Вупперталь университети менен тыгыз байланышта иштеп келет. Ошондой эле Казак улуттук Аль-Фараби, Л. Гумилев атындагы Евразиялык улуттук универстети, Россия федерациясынын жарандык коргонуу, өзгөчө кырдаалдар жана табигый кырсыктардын кесепеттерин жоюу боюнча министрлигинин мамлекеттик өрткө каршы кызматынын Санкт-Петербург университети менен илимий жактан тыгыз байланыштаиш алып барып, биргелешкен илимий макалаларды чыгарууда.

С.О. Жунушова тынымсыз мугалимдик чеберчилигин өркүндөтүүнүн үштүндө иштөөдө, окуу тарбия иштеринде инновациялык методдорду колдонуу боюнча семинар, тренингдерге дайыма катышып келет, аларды окуу процессинде активдүү колдонууда. Ал өзүнүн окуу иштерин алып барууда сынчыл ой-жүгүртүүнүн элементтерин активдүү колдонот. Илимий конференцияларда коомдогу актуалдуу көйгөйлөргө арналган докладдарды окуп келүүдө, ошондой эле Улуттук

теле-радио берүү корпорациясынын (УТРКнын) эксперти катары коомдогу социалдык көйгөлөрдү байма-бай чагылдырып турат.

С.О. Жунушова КР Билим берүү жана илим министрлигинин илимий-изилдөө долбоорун ишке ашырууда илимий жетекчилик кылгын. Алар:

1. “Кыргызстандагы жаштар кыймылы: элитаны калыптануу процесси” аттуу темадагы КР Билим берүү жана илим министрлигинин илимий-изилдөө долбоорун ишке ашырууда илимий жетекчилик кылган (2014-ж.);

2. “Кыргызстандын жаштарынын социалдык иденттүүлүгү: көйгөйлөрү, карама-каршылыктары жана келечеги” аттуу темадагы КР Билим берүү жана илим министрлигинин илимий-изилдөө долбоорун ишке ашырууда жетекчи болгон (2015-ж.);

3) “Кыргызстан жаштарынын иденттүүлүгүн калыптандыруу процессиндеги диний факторлордун ролу” аттуу темадагы КР Билим берүү жана илим министрлигинин илимий-изилдөө долбоорун ишке ашырууда жетекчилик кылган (2016-ж.);

4) “Борбордук Азиядагы ислам факторунун таасири жана коомдогу коопсуздугун камсыз кылууда элитанын ролу” аттуу темадагы КР Билим берүү жана илим министрлигинин илимий-изилдөө долбоорун ишке ашырууда жетекчилик кылган (2017-ж.);

5) “Ааламдашуу шартында Борбордук Азиянын коопсуздугун камсыз кылууда саясий элитанын ролу” аттуу темадагы КР Билим берүү жана илим министрлигинин илимий-изилдөө долбоорун ишке ашырууда, аткаруучусу, катышуучусу болуп иш алып барган (2019-ж.).

Жалпысынан 50 дөн ашык макаланын автору, алардын ичинен 15 макала чет элдик индекстелген (РИНЦ) илимий журналдарда жана 2 макала Scopus илимий басылмасында жарыяланган.

Студент жаштарды тарбиялоодогу жана илимий жигердүү эмгеги үчүн С.О. Жунушова 2005-жылы “Кыргыз Республикасынын эл агартуусунун отличниги” төш белгиси менен сыйланган. 2010-жылы университеттин күнүн белгилөөнүн урматына ак ниет эмгеги үчүн ректордун ыраазычылык баракчасы менен сыйланган. Илим изилдөө иштериндеги жетишкендиктери үчүн жана КР илим күнүн майрамдоодого байланыштуу 2012-жылы, ректордун Ардак грамотасы

менен сыйланган. Ошондой эле 2022-жылы “КУУнун билим берүүсүнө эмгек сиңирген кызматкери” ардактуу наамы менен сыйланган. С.О. Жунушова жогорку кесипкөйлүгү, илимий ишмердүүлүккө чыгармачылык мамилеси, уюштуруучулук жөндөмү, студенттерге жана жаш окумуштууларга болгон өзгөчө мамилеси менен айырмаланат.

Малтабаров Бакытбек Амирович - 1967-жылдын 23-октябрда Ош облусунун Алай районунун Гүлчө айылында кызматкердин үй-бүлөсүндө төрөлгөн. 1975-жылы Гүлчө айылында А.С.Макаренко атындагы орто мектепти кирип 1985-жылы ийгиликтүү аяктаган. 1985-жылы 4-декабрь айында Советтик Армиянын катарына чакырылып, 1987-жылы бөлүмдүн командири кызматын өтөп, сержант наамында демобилизацияланган.

1988-жылдын 12-январында Кызыл-Коргон айылында жайгашкан “Большевик” атындагы толук орто метепке башталгыч класстарга орус тили жана адабияты (чтение) сабактарынан мугалим катары сабак бере баштаган. Бул эмгеги үчүн Алай райондук билим берүү бөлүмүнүн башчысы Н. Бектемиров жогорку окуу жайга тапшырганга жолдомо берген. 1988-жылы жолдомо менен Фрунзеде жайгашкан Орус тили жана адабияты педагогикалык институтуна экзамен тапшырып, окууга өтүп студенттердин катарына кошулду. Аны 1993-жылы артыкчылык диплому менен аяктап, «Улуттук мектепте орус тили жана адабиятынын мугалими» адистигине ээ болгон.

Жогорку окуу жайын аяктагандан кийин 1993-1994-жылдарда конкурстук негизде ректорлордун жардачысы кызматын утуп, инститтута, андан кийин университетте жогорку окуу жайдагы алгачкы эмгек жолун ийгиликтүү баштаган. 1994-жылдын 4-декабрында Педагогика кафедрасына окуутучу кызматына которулган. 1995-жылы Биш-

кек гуманитардык университетинин башкаруу жана социология факультетинин «Социология» кафедрасынын аспирантуранын күндүзгү бөлүмүнө тапшырып, теориялык жана илимий жактан тажрыйба топтоп, 1998-жылы ийгиликтүү аяктаган. Ошол эле жылы социология кафедрасына окутуучу кызматына өткөн.

2005-жылы Бишкек шаарындагы Кыргыз мамлекеттик улуттук университетиндеги Диссертациялык кенеште «Көз карандысыз Кыргызстандагы дин жана социалдык-саясий процесстер» – деген темада социология илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн кандидаттык диссертациясын коргогон.

2009-ж. Кыргыз Республикасынын Билим жана илим министрлигинин Ардак грамотасы жана 2010-жылы Эл агартуу отличниги төш белгиси менен сыйланган. 2010-жылы Саясат таануу жана гуманитардык сабактар кафедра башчысынын кызматынын милдетин аткаруучу, 2011-2017-жылдары социология кафедрасынын башчысынын кызматын аткарган. 1998-2024-жылдары К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин социология кафедрасында иштеген.

2010-жылы Кыргыз Республикасынын социологдору чоң жыйында Кыргызстандагы социологиялык ассоциациасынын (КСА) коомдук уюмунун түзүшкөн. Ошол жыйында КСАнын Вице-президент кызматына бир добуштан шайлаган, аны азыркы убакыттка чейин аткарып келе жатат.

1998-2023-жылдарда К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин (БГУ) «Социология» кафедрасында окутуучусу, ага окутуучусу, доценти кызматтарда эмгектенген.

2020-жылы 12-марта Татарстан Республикасынын борбору Казань шаарында түрк тилдүү мамлекеттердин социологдорунун «Евразия жана Глобалдуу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр» Эл аралык VII-конгрессинде Кыргыз Республикасынын атынан «Евразия социологиялык ассоциациясынын» башкармалыгына мүчө болуп шайланган.

2024-жылдын 1-сентябрынан баштап Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университеттинин «Социалдык-гуманитардык илимдер» институтунун директорунун социалдык иштер жана мамлекеттик тил боюнча орун басары, институттун кесипттик комитетитнин башчысы, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университеттинин

«Социология жана социалдык иштер» кафедрасынын доценти болуп иштеп баштады.

«Социалдык иштер» жана «Социология» багыттарында атайын курстарды – «Социалдык иштердин теориясы жана тарыхы», «Социалдык иштердин геронтологиясы», «Диний уюмдардын социалдык иши», «Этнография жана демография», «Этносоциология», ж.б. сабактары боюнча лекция, семинардык сабактарды кыргыз жана орус тилдеринде жогорку илимий-методикалык деңгээлде өткөрүп, өлкөбүздүн социалдык чөйрөсү үчүн жогорку квалификациялуу адистерди даярдоого зор салымын кошуп келүүдө.

Окуу-методикалык, илимий багыттарда курстук жана бүтүрүүчү квалификациялык иштерге, магистердик диссертацияларга жетекчилик кылууда, өндүрүштүк, квалификация алдындагы практикаларда студенттерди жетектөөдө тажрыйбасы жогору.

Б.А.Малтабаров КУУнун окуу жана илим процесстеринде, коомдук ишмердүүлүгүндө активдүү катышып, азыркы учурдун талабына ылайык жаңы окуу технологияларын пайдалануу менен студенттерге, магистранттарга жогорку илимий-педагогикалык деңгээлде сабак берүүдө.

Ал илимий изилдөөлөргө жигердүү катышып, ийгиликтерди жаратып келүүдө. КР социалдык маселелерине багытталган жалпы 50дөн ашык илимий макалалардын жана 1 илимий монографиянын автору жана 8 илимий монографиялардын авторлошу. Б.А. Малтабаров Кыргызстандагы эле эмес, жакынкы жана алыс чет өлкөлөрдөгү илимий-практикалык конференцияларга, симпозиумдарга, конгресстерге ж.б.у.с. илимий форумдарга жигердүү катышып, жогорку илимий деңгээлдеги докладдары менен өлкөбүздү татыктуу көрсөтүп келүүдө. Билим берүүнүн “Социология” жана “Социалдык иш” багытын өнүктүрүү, жогорку квалификациялуу адистерди даярдоодо чет элдик алдыңкы тажрыйбаларды колдонуу боюнча Анадолу университети (ТР), Людсвигсвахен на Рейне университетинин (ФРГ), М.В. Ломоносов атындагы Москва мамлекеттик университетинде жана Казань федералдык университети (РФ), Аль Фараби атындагы Казакстан улуттук университети (КР) сыяктуу бир катар алдыңкы ЖОЖдор менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин ортосунда со-

циалдык иштер боюнча адистерди окутуу, даярдоо багытында кызматташуу боюнча келишимдердин түзүлүшүндө анын салымы бар. Б.А. Малтабаров тарабынан төмөнкү монографиялар жарык көргөн:

1. Религия и социально-политические процессы в Кыргызстане Монография Бишкек, 2002. – 152 с.

2. Информированность населения по деятельности Кумтор-Центерра и его влияние на экологию, экономику и здоровье жителей Кыргызстана Монография Публикация по материалам гражданского форума, «Кумтор – Центерра: какие выгоды для Кыргызстана?»). (1.06.2004 г.). –В соавторстве.

3. Социальные ориентации студентов в изменяющемся обществе: социологический анализ. – Методическое указание Бишкек: КГНУ, БГУ, 2005. – 57 с. 2,7 п.л.– В соавторстве.

4. Исаев К. Библиографический указатель. – Составитель Бакыт А. Малтабаров. – Б.: Maxprint, 2007. – 72 с. 4,5 п.л.

5. Сравнительное изучение избирательных систем в Кыргызстане. – Монография. – Б., 2008. – С. 65-77. 0,5 п.л. – В соавторстве.

6. Антология социологических исследований в Кыргызстане. – Монография Бишкек: - БГУ, 2010 г. – 270 с. 16,8 п.л. – В соавторстве.

7. Жаран кантип иденттешет? – Монография. – Б.: Maxprint, 2016 – 346 б. – 21,6 б. т. авторлош

8. Кыргыз Республикасынын бекемдөө жолдорун талдоо: Социологиялык изилдөө – Монография. - Бишкек, 2016. – 167 б.10, 4 б.т.

9. Исаев К. Библиографический указатель (Посвящённая 80-летию проф. социологии К.Исаева). – Составитель Бакытбек А. Малтабаров. – Б.: Maxprint, 2017. – 80 с.

Бакытбек Амирович жөнөкөйлүгү жана терең билими менен студенттер арасында жана кафедранын, институтуттун, университеттин жалпы профессордук-окутуучулар жамаатында татыктуу сый-урматка, кадыр-баркка ээ. Азыркы мезгилде илимий-педагогикалык жана тарбиялык иштерди натыйжалуу алып барууда.

Асангулова Жайнагүл Эсенбековна, 1973-жылы туулган, гуманитардык илимдер боюнча жогорку билимдүү кыргызстандык окумуштуу. Учурда Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин социология жана социалдык иш кафедрасынын доценти кызматын аркалап келет. Ж.Асангулова билимди, эмгекти баалаган үй-бүлөдө тарбияланган жаштайынан эле коомду, илимди өнүктүрүүгө активдүү катышууга умтулуусу күчтүү.

Жайнагүл Эсенбековна 1996-жылы Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетин бүтүрүп, «Социолог-изилдөөчү. Колдонмо социология боюнча мугалим» адистиги боюнча диплом алган. Анын академиялык карьерасы аспирантурада уланып, ал жерде социологияны изилдөөгө басым жасаган. Ж.Э.Асангулова 2014-жылы «Улуттар аралык мамилелердин мисалында социалдык коомдук процесстерди изилдөөнүн методологиясы» деген темада кандидаттык диссертациясын ийгиликтүү коргоо анын илимий квалификациясын тастыктап, социология илимдеринин кандидаты наамын алууга укук берген.

Ж.Э. Асангулованын эмгек жолу бир эле мезгилде студенттик жылдарында башталып, 3-курста окуп жүргөндө «Дастан» Кыргыз техникалык университетинин коомдук-гуманитардык илимдер кафедрасында лаборант болуп иштеген. 1996-жылы университетти аяктагандан кийин карьерасын ВОССТ трансулуттук концернинин маркетинг изилдөөлөр бөлүмүндө маркетинг боюнча адис кызматын ээлөө менен улантып, ал жерде 1997-1998-жылдарга чейин эмгектенген.

Ал эми Ж.Э.Асангулованын илимий ишмердүүлүгү 1998-жылы Бишкек гуманитардык университетинин (азыркы К.Карасаев атындагы БМУ) коомдук пикирди изилдөө борборуна илимий кызматкер болуп иштегенден башталган. 1999-жылы аталган борбордо социологиялык изилдөөлөрдүн методологиясы жана методикасы бөлүмүн жетектеген.

2000-2006-жылдары Ж.Э.Асангулова Ж.Баласагын атындагы КУУнун Мамлекеттик башкаруу жана социалдык изилдөөлөр институтунун алдындагы, Социологиялык жана маркетингдик изилдөөлөр

борборунда (СМИБ) жетектөөчү илимий кызматкер болуп эмгектеген. Ошол мезгилден тарта, Социологиялык жана маркетингдик изилдөөлөр борборунда жүргүзүлүп жаткан, эгемендүү Кыргызстандын динамикалык өнүгүшүнүн шартында кыргыз коомчулугунун кызыкчылыктарын чагылдырган ар түрдүү актуалдуу коомдук-саясий жана экономикалык темаларда ар кандай социологиялык изилдөөлөргө активдүү катышкан.

Бул аралыкта Ж.Э.Асангулова Социологиялык жана маркетингдик изилдөөлөр борборунун кызматкерлери менен биргеликте мамлекеттик буюртма жана эл аралык демилгелердин алкагында 15тен ашык социологиялык изилдөөлөрдү жүргүзгөн. Ошол мезгилдин эң көрүнүктүү изилдөөлөрдүн бири – «КМШ жана Балтика өлкөлөрүнүн жогорку окуу жайларын кайра куруу» деген темада бакалавриат жана магистратура системасына өтүү боюнча изилдөө болгон. Бул изилдөөнүн жүрүшүндө Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын, атап айтканда Ж.Баласагын атындагы КУУнун жаңы окуу системасына өтүүгө даярдыгына баа берилген.

Ж.Э. Асангулова илимий ишмердүүлүгүн ушул лабораторияда улантып, 2010-жылга чейин социологиялык лабораторияны жетектеп, ошол эле учурда социология факультетинин студенттерине социологиялык дисциплиналар боюнча сабак берген.

Асангулова Ж.Э. жергиликтүү жана чет элдик алдыңкы журналдарда, анын ичинде орус жана казак басылмаларында жарыяланган 20дан ашык макалалардын автору. Ал өзүнүн илимий эмгектеринде жакырчылык, оор турмуштук кырдаалга туш болгон балдарды жана үй-бүлөлөрдү социалдык колдоо, гендердик анализ жана жашыл экономика сыяктуу актуалдуу темаларды камтыйт. Ал ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишине мониторинг жүргүзүү жана баалоо маселелери, ошондой эле мигранттардын балдарына байланышкан көйгөйлөр менен алектенет. Кошумчалай кетсек, Ж.Э.Асангулова социология жана социалдык кызматкерлердин студенттерине арналган төрт окуу-практикалык куралынын автору, бул анын билимин жана тажрыйбасын социология жана социалдык иш жаатындагы адистердин кийинки муунуна берүү каалоосун көрсөтөт.

Улуттук эксперт катары Ж.Э.Асангулова “Кыргызстандын сот аялдар ассоциациясы” тарабынан даярдалган кылмыш иштерин изилдөөнүн негизинде экстремизм жана терроризм боюнча улуттук баяндамаларды жазууга катышып өзүнүн салымын кошкон. Ал ошондой эле Кыргызстандагы миграциядан жапа чеккен балдар үчүн негизги кызматтарга жетүүдөгү кемчиликтерди жана башка актуалдуу темаларды талдап чыккан.

Ж.Э.Асангулова кесипкөй жолу ар кандай долбоорлор менен коштолду. Ал ЮНИСЕФ, ПРООН, ЮНФПА жана ЮНЕСКО сыяктуу эл аралык уюмдар менен кызматташып, калктын аярлуу катмарынын жашоо шарттарын жакшыртууга багытталган изилдөөлөрдү жүргүзгөн. «Үйгө жол» жана «Социалдык ишти башкаруу процесстерин автоматташтыруу аркылуу балдарды коргоо системасын өркүндөтүү» долбоорунун алкагында автор интернат тибиндегибалдар мекемелеринде, алар үчүн үй-бүлөлүк чөйрөнү камсыздоо боюнча тапшырмаларды ишке ашырды, бул негизги көйгөйлөрдү аныктоого жана аларды чечүүнүн натыйжалуу жолдорун сунуштоого мүмкүндүк берди. Автордун Кыргызстанда гендердик талдоо жана туруктуу экономикалык өнүгүү жаатындагы иши социалдык саясатка жана аялдардын укуктарына коргоого олуттуу салымын кошкон.

Ж.Э.Асангулова өз жашоосунда окуу, саякаттоо жана коомдук турмушка активдүү катышуу сыяктуу жеке хоббилери менен кесиптик ишмердүүлүгүн айкалыштырууга аракет кылат. Ал үй-бүлөлүү, балдары бар, бул ага чыгармачылыкка шыктануу жана мотивация берет.

Усубалиева Айнура Абдыжапаровна - 1976 жылы туулган, улуту кыргыз, билими жогорку, социология илимдеринин кандидаты, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин социалдык-гуманитардык илимдер институтунун социология жана социалдык иштер кафедрасынын доценти. Усубалиева Айнура Абдыжапаровна эмгек жолун 2000-жылы Бишкек Гуманитар-

дык университетинин "Башкаруу жана социология" факультетин аяктагандан кийин, "социолог"адистиги боюнча квалификация ыйгарылган. Окуу жайын аяктагандан кийин Кыргыз улуттук университетинин социологиялык жана маркетингдик изилдөөлөр борборуна ишке кабыл алынып, инженер-социолог кесибин аркалаган. 2003-жылы институтка факультет статусу ыйгарылгандан кийин, факультеттин алдындагы социологиялык лабораторияда программист кызматынуланткан. 2005-жылы социология кафедрасында окутуучу-стажер болуп иштей баштаган, учурда социалдык-гуманитардык илимдер институтунун социология жана социалдык иштер кафедрасынын доценти.

А. А. Усубалиева илимий ишинде компетенттүүлүктү жана туруктуулукту көрсөтүп, коюлган изилдөө иштерин жоопкерчилик менен аткарып келет, илимий изилдөөнүн тиешелүү тыянактарын жана жыйынтыктарын алуу үчүн маселени терең жана ар тараптуу изилдегенде жетишүүдө. 2018-жылы социология илиминин кандидаттык даражасын изденип алуу үчүн илимий ишин ийгиликтүү жактап, КР УАКтын 29-мартындагы чечими менен 22.00.04 -социалдык түзүлүш, социалдык институттар жана процесстер шифры боюнча социология илимдеринин кандидаты даражасы ыйгарылган.

А.А. Усубалиева КУУда иштеген жылдары өзүн сабаттуу жана жоопкерчиликтүү мугалим, насаатчы катары көрсөтө алды, аткарылган окуу жүктөмүнө ак ниеттүүлүк, жоопкерчилик менен мамиле кылат. Ошондой эле кафедранын жана институттун коомдук турмушуна активдүү катышып келет. Ал эми анын илимий эмгектери КУУнин Жарчысында, чет өлкөлүк РИНЦ платформасына кирген басылмаларындажана башкамезгилдүү басылмаларда жарыяланган.

Көп жылдык үзүрлүү эмгеги үчүн 2012-жылы университеттин 80 жылдык маарекесине карата ректордон алкыш алган, факультеттеги активдүү ишмердиги үчүн ардак грамоталар, мактоо баракчаларыменен сыйланган.

Усубалиева А.А. республикалык жана эл аралык илимий жана илимий - практикалык конференциялардын активдүү катышуучусу болуп эсептелет. Анын илимий баяндамалары ар дайым кызыктуу

жана мазмундуу, анткени анын илимий баяндоолору автордук социологиялык иликтөөлөрдүн негизде, ошондой эле анын көптөгөн баяндамалары конференциянын мыкты илимий иши катары таанылган.

Жолдошева Асель Шарипжановна - 1984-жылы туулган, улуту – кыргыз, билими жогору, социология илимдеринин кандидаты, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин социология жана социалдык иш кафедрасынын доценти.

Асель Шарипжановна өзүнүн эмгек жолун 2007-жылы, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде “магистр” академиялык даражасына ээ болгондон баштаган.

А.Ш. Жолдошева 2007-2010-жылдары Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде “Социология” адистиги боюнча аспирантурасынын күндүзгү бөлүмүндө окуп бүтүргөн.

А.Ш. Жолдошева - инсан катары, келечектин адистерин калыптандыруучу окумуштуу катары өзүн көрсөтө алды. Ал өзгөчө жаштардын экономикалык, социалдык жактан көйгөйлөрүн изилдөөнүн негизинде 30 макаласы жарык көргөн. Алардын ичинен 15 макала чет элдик басылмаларда жарыяланган, андан тышкары 2 окуу-методикалык куралынын автору.

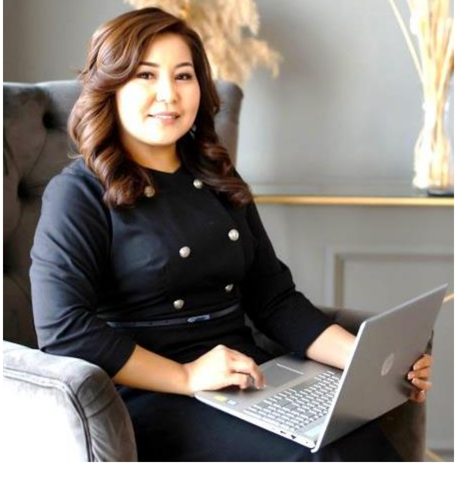

Кошбакова Батмахан Муктаровна -

1982-жылы туулган, улуту кыргыз, билими жогорку, социология илимдеринин кандидаты, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (КУУ) социалдык-гуманитардык илимдер институтунун социология жана социалдык иштер кафедрасынын доценти.

Б.М. Кошбакова КУУнун философия жана мамлекеттик башкаруу факультети-

нин «Социология» багыты боюнча бакалаврды 2003-жылы, магистратураны 2005-жылы артыкчылык диплому менен аяктаган, 2008-жылы аспирантураны бүтүргөн.

Б.М. Кошбакова өзүнүн кесиптик деңгээлин жогорулатуу максатында илим-изилдөө ишмердигинде талыкпай эмгектенип келүүдө. 2012-ж. «Кыргыз элинин социалдык-маданий каада-салттарынын заманбап шарттарда өнүгүшү» деген темада кандидаттык диссертациясын ийгиликтүү коргоп КРдин Улуттук аттестациялык комиссиясынын чечими менен социология илимдеринин кандитаты окумуштуулук даражасы ыйгарылган. 2014-ж. КУУнун юриспруденция багыты боюнча магистрлик даражадагы артыкчылык дипломун алган.

2005-жылдан бери СГИ факультетинин социология кафедрасында окуучу, улук-окутуучу, доцент болуп иштеп келе жатат.

Б.М. Кошбакова университетте иштеген жылдары өзүн сабаттуу жана жоопкерчиликтүү мугалим, насаатчы катары көрсөтө алды, аткарылган окуу жүктөмүнө ак ниеттүүлүк, жоопкерчилик менен мамиле кылат. Ошондой эле университеттин, институттун жана кафедранын коомдук турмушуна активдүү катышып келет. 2013-2017-жж. КУУнун Жаш окумуштуулар кеңешинин төрайымы болуп, 2015-2017-жж. КРдин маданият, маалымат жана туризм министрлигине караштуу Коомдук байкоочу кеңештин төрагасынын орун басары, КУУда кафедра башчыларын шайлоо боюнча комиссиянын катчысы, КУУнун ректорун шайлоо боюнча уюштуруу комитетинин мүчөсү, 2019-2024-жж. КУУнун профсоюздук бюросунун төрайымы болуп коомдук башталышта эмгектенип коомду өнүктүрүүдө өз салымын кошууга умтулат.

Б.М. Кошбакова Кыргызстанда, Өзбекстанда, Казахстанда жана Россияда өткөрүлгөн эл-аралык, республикалык илимий жана илимий-практикалык конференцияларга, симпозиумдарга жана форумдарга дайыма жигердүү катышып, баяндамаларды жасап турат. Анын илимий докладдары дайыма кызыктуу жана мазмундуу, таанып билүү жана илимий негиздүүгү менен мүнөздөлөт. Иштеген мезгилде «Социология» аталыштагы 1 окуу-куралы «Социология курстары боюнча тесттердин жыйнагы» деген 1 окуу-усулдук курал жана 40тан ашык

илимий жана усулдук мүнөздөгү макалалары чет өлкөлүк РИНЦ платформасына кирген жана башка мезгилдүү басылмаларда жарыяланган.

Б.М. Кошбакова илимий ишинде компетенттүүлүктү жана туруктуулукту көрсөтүп, коюлган изилдөө иштерин жоопкерчилик менен аткарып келет, илимий изилдөөнүн тиешелүү тыянактарын жана жыйынтыктарын алуу үчүн маселени терең жана ар тараптуу изилдегенде жетишүүдө. КУУнун илимий Грантынын негизинде «Заманбап шарттардагы кыргыз элинин социомаданий каада-салттарынын өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү» (2013-ж.) жана «Илимий изилдөөнүн заманбап ыкмалары» (2013-2014 ж.) аттуу темаларда илимий изилдөөнү жетектеген.

Илимий-педагогикалык ишмердүүлүгү үчүн КУУнун мыкты жаш окутуучусу деген ардактуу наамын алган. О.э. эмгектеги, окуу-усулдук, илимий-изилдөө ийгиликтери жана коомдук-ишмердүүлүгү үчүн КУУнун Ардак Грамотасына (2009-ж.) ээ болгон. КРдин илим күнүн белгилөөгө багышталган жаш окумуштуулардын мыкты илимий иштери конкурсуна катышып анын Лауреаты болгон (2009-ж.). КУУнун билим берүүсүнө эмгек сиңирген ишмер (2021-ж.. КРдин Билим берүү жана илим министрлигинин Ардак грамотасы (2022-ж.), КРдин Билим берүү жана илим кызматкерлеринин кесиптик бирлигинин Ардак Грамотасы (2021) жана отличниги деген төш белгиси (2023-ж.) менен сыйланган.

доцент Б.М. Кошбакованын негизги эмгектери:

1. Кошбакова Б.М.: Сборник тестов по социологическим наукам: Учебно-методическое пособие. / - Б., 2009. – 59 с.
2. Кошбакова Б.М.: Социология: Учебное пособие. / - Б., 2009. – 188 с.

Кафедранын окуу-методикалык камсыздоосу

Белгилей кетсек, 2011-жылы КУУнун илимий китепканасынын салтанаттуу ачылышы өткөрүлгөн. Ж. Баласагын (окуу корпусу 8) белгилүү окумуштуу-философия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз ССР ИАнын корреспондент-мүчөсү А.Т. Табалдиевге ыйгарылган учур боюнча.

Методикалык камсыздоо маселесин чечүү менен кафедра тарабынан иштелип чыккан: комплекстүү иш планы, базалык программа, социология жана социалдык иштин жалпы курсу боюнча типтүү программа, дисциплиналар боюнча жумушчу программалар, дипломдук, курстук иштердин тематикасы, СРС, экзамендик билеттер, тесттик жана контролдук суроолор, окуу дисциплиналары боюнча методикалык иштеп чыгуулар: "социалдык иш", "социология" багыттарынын билим берүү программалары боюнча ЖОЖдордун студенттери үчүн окуу-методикалык колдонмолор:

1. «Социология». – Бишкек, 2007. – 35 с.;
2. Политическая социология: учебно-методическое пособие для студентов вузов по специальности «Социология». – Б., 2007. – 42 с.;
3. Малтабаров Б.А. Религия и социально-политические процессы в независимом Кыргызстане. – Бишкек, 2002. – 152 с.
4. Исаев К., Малтабаров Б.А. и др. Сравнительное изучение избирательных систем в Кыргызстане. – Б., 2008. - 108 с.
5. Социальная напряженность в современном Кыргызстане. – Бишкек, 2010. – 72 с.
6. Антология социологических исследований в Кыргызской Республике / Б.А.Малтабаров, Р.Б. Салморбекова, С.С. Борсокбаева. – Б., 2010. – 272 с.
7. Методы государственного регулирования в социальной сфере: учебно-метод. пособие для студ. вузов по специальности «Социальная работа». – Бишкек, 2010. – 120 с.; Кыргыз коомундагы антропосоциеталдык өзгөрүүлөр. – Б., 2011. - 200 б.
8. Система социальной защиты в Кыргызской Республике (учебно-методическое пособие для студентов университета по специальности «Социальная работа» и специалистов органов местного самоуправления по вопросам социальной защиты) - Бишкек: 2014 – 284 с.
9. Методы государственного регулирования в социальной сфере (учебно-методическое пособие для студентов университета по специальности «социальная работа») 2-е изд. – Б., 2015 -248 с.
10. Матиев Б. Т. УМК по дисциплине «Политология», Б., 2016. 241 с.

11. УМК для слушателей магистерской подготовки, Допушено МОиНКР в качестве учебного пособия для ВУЗов №249/1 от 2.03.2017 г. – Б., 2017.

12. Исаев К., Жусубалиев А.Р., Малтабаров Б.А.и др. ж б. Жаран кантип идентешет? (Монография), Б., 2016. – 346 с.

13. Жусубалиев А.Р., Жолдошева А.Ш., Шайылдаева А.К. Магистердик диссертацияны жазуу боюнча практикум. Магистердик диссертацияны жазуу боюнча методикалык көрсөтмө. Окуу куралы. – Бишкек, 2024. 131 б.

14. Жусубалиев А.Р., Шайылдаева А.К., Жолдошева А.Ш. Информационные технологии в социальной работе. Учебное пособие. – Бишкек, 2024. 89 б.

Илимий-изилдөө ишмердүүлүгү

Илимий-изилдөө ишмердүүлүгү кафедраны өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттарынын бири болуп саналат, ал заманбап талаптарга ылайык билим берүүнүн сапатын жогорулатуу параметрлерин аныктайт. Илимий жана билим берүү маселелерин чечүүнүн жогорку сапаттуу деңгээли кафедранын жамаатына өз эмгектерин ЖОЖдун ички жана регионалдык деңгээлдеринде гана эмес, мамлекет жана эл аралык деңгээлдерде да таанууга мүмкүндүк берди. Жогорку илимий-изилдөөчүлүк потенциалга ээ болуу менен кафедранын КПЧсы бир нече жолу КР БжИМ жана КУУнун илимий гранттарынын ээси болуп калышты.

Кафедранын профессордук-окутуучулук курамы иштеп жаткан илимий маселе: «Кыргызстандагы азыркы социалдык-демографиялык кырдаал» 22.00.04. Кафедранын окутуучулары бул маселе боюнча жекече изилдөө жүргүзүшөт.

Жалпы изилдөө темасынын бөлүмдөрүнүн аталышы:

1-бөлүм. Кыргызстандын калкынын социалдык идентгиги жана улуттук коопсуздук маселелери. Жооптуу: с. и. к., Жусубалиев А. Р.

2-бөлүм. Жарандык жана коопсуздук контекстинде Кыргызстандын жаштарынын социалдык иденттүүлүгүн калыптандыруу. Жооптуу: с. и. к., доцент Жунушова С. О.

3-бөлүм. Этникалык топтордун социалдык-маданий иденттүүлүгүн трансформациялоо проблемалары: каада-салттарды жана үрп-адаттарды өз ара байытуу. Жооптуу: с. и.к., Кошбакова Б. М.

4-бөлүм. Мамлекеттик үй-бүлөлүк саясат: көйгөйлөр, карама-каршылыктар жана издөө. Жооптуу: с. и. к., доц. Усубалиева А.А. КР Бжиминин илимий изилдөөлөр жана жаңы технологиялар бөлүмүнүн линиясы боюнча изилдөө иштери жүргүзүлүүдө, ага кафедранын доценти Жусубалиев А. Р. тартылган.

5-бөлүм. Мамлекеттик диний саясат жана диний иденттүүлүк: түзүлүшү, абалы жана өнүгүү келечеги. Жооптуу: с.и.к., доцент Малтабров Б.

Окутуучулардын жекече изилдөөлөрүнүн материалдары жана алардын студенттер менен биргелешкен иштери эл аралык, аймактык, ЖОЖдор аралык жана ЖОЖдор аралык конференцияларда берилет.

Студенттердин илимий-изилдөө иштери жогорку квалификациялуу атаандаштыкка жөндөмдүү адистерди даярдоонун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. УИРСТИН жыйынтыктары илимий-практикалык конференцияларда, конкурстарда, олимпиадаларда, анын ичинде «илим жумалыгынын» алкагында берилет.

А.Табалдиев атындагы социомаданий изилдөөлөр социологиялык борбору

Алгачкы социологиялык лаборатория А.Табалдиевдин демилгеси менен 1966-жылы Союздук республикалардын ичинен биринчилерден болуп Кыргыз мамлекеттик университетинде негизделген. Лаборатория Кыргызстандагы биринчи социологиялык борбор болуу мененсоциология илиминин биздин өлкөдө түптөлүү, өнүгүү жана социолог адистердин калыптануу процессинде өтө чоң роль ойногон.Ал азыр философия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз ССРинин Илимдер академиясынын корреспондент-мүчөсү, Кыргыз ССРинин мамлекеттик сыйлыгынын лауреаты Табалдиев Асанбек Табалдиевичтин атын алып, социомаданий изилдөөлөр социологиялык борбору катары кайрадан түзүлгөн.

Лабораториянын алгачкы башчылыгына өзүнүн окуучу-шакирти, кийин илимдин доктору, профессор Рахат Ачылованы дайындаган.

Ошол жылдары жаш таланттуу окумуштуу, кийинчерээк Республиканын Илимдер Академиясынын корреспондент-мүчөсү А. Табалдиев ар тармактагы окутуучуларды жана аспиранттарды, тарыхчыларды жана филологдорду, экономисттерди жана математиктерди: Ч.С.Айтбаева, М.Т. Артыкбаев, Р.А. Ачылова, Б. Баетов, К. Бектурганов, А.Н. Иваков, К. Иманканов, А. Карыпкулов, Я.А. Рисс, И.К. Кочербаева, Э.С. Кульматов, Т. Мааткaзиев, С.С. Нурова, К.Ормокеев, В.П. Сиротин, А.И. Тишин, Ш. Шакитов, Ш.Эгембердиев, Т. Эсенгельдиев, М.А. Эркебаев ж.б. чогултуп, социология лабораториясына бириктирген. Алар өз кезегинде кыргыз социология социалдык философия илимдеринин белдүү кадрлары болуп, алды академикке чейин жетишишкен.

Ушул кадамы менен социология илими жана билими боюнча мектеби түзүлгөн десек жаңылышпайбыз. Социологиялык лабораториянын базасында коомдогу жашоонун экономикалык жагдайлары, коомдун моралдык-нравалык, маданий-руханий жана үй-бүлөнүн күнүмдүк маселелери, эл аралык катнаштар, социалдык мобилдүүлүктүн жана коомдун социалдык түзүлүшүнүн өзгөрүшү сыяктуу орчундуу маселелерди социологиялык ыкмалар менен изилдеп баштаган. Изилдөөлөрдүн жыйынтыгы жана практикалык сунуштар Республиканын Башкаруу органдарына багытталган атайын каттар менен жөнөтүлгөн.

А.Табалдиевдин илимий мектебинде, анын окуучулары “социалдык философия” жана “социология” илимдеринин эки багыты боюнча адистешишкен. Этносоциологиянын Кыргызстанда калыптанышынын негиздери биздин университетте А. Табалдиев жана анын окуучулары тарабынан түзүлгөн деп айтсак жаңылышпайбыз. Бул процесс XX кылымдын 60-жылдары башталган. Кыргызстанда этносоциологиянын калыптануусунун биринчи этабы улуттар аралык мамилелердин маселелери жана майда элдерди социализмдин шарттарында өнүктүрүүнүн бөтөнчөлүктөрү боюнча социологиялык изилдөөлөрдү республикада биринчи болуп уюштурган Асанбек Табалдиевдин ысымы менен байланыштуу. Улуттар аралык мамилелерди изилдөөлөрдүн маселелердин жетиштүү кеңири спектрин: элдин экономикалык, социалдык жана руханий жашоосундагы улуттуктун жана интернационалдуулуктун байланышын; жаштарды интернационалдык жана

атуулдук жактан тарбиялоо маселелерин; этникалык аралык кагылыштар маселелерин; улуттук тилдердин коомдук функцияларын жана алардын улуттар аралык тил менен өз ара аракеттенишүүлөрүн күчөтүү келечектерин; Кыргызстанды экономикалык, саясий жана маданий жактан өнүктүрүүдө орус тилинин республикадагы улуттар аралык алакакатыштын каражаты катары ролун күчөтүүнү; улуттар аралык нике маселелерин жана дагы башкаларды өзүнө камтыган. Бул маселелердин баары А.Табалдиевдин төмөндөгү эмгектеринде: "Жаңы адам жана бош убакыт" (1962); "Салт жөнүндө ой" (1965); "Турмуштиричилик маданияты" (1966); "XXV съезд жана лениндик улут саясатынын салтанаты" (1972); "Октябрга эстелик" (1979); ошондой эле "Актуальные вопросы социологии исследования национальных отношений в СССР" макаласында ("Философские науки" журналы, 1972, №2) каралган.

2021-жылы социологиялык лаборатория "А.Табалдиев атындагы социомаданий изилдөөлөр социологиялык борбору" болуп кайрадан түзүлдү. Анын борбор катары кайра түзүлүшү бүгүнкү күндө да эмпирикалык социологиялык изилдөөлөргө талаптын күчтүүлүгүн кабарлайт. Анда студенттер, социалдык ишкерлер окуу жана өндүрүш практикасын өтөшөт, андан тышкары эмпирикалык социологиялык изилдөөлөргө катышып, жеке изилдөөчүлүк тажырыйбаларын топтошот, факультеттин окутуучулары, аспиранттар, докторанттар өздөрүнүн илимий темалары боюнча изилдөөлөрүн өткөрүп турушат.

Борборго А.Табалдиевдин атынын берилиши да мыйзам ченемдүү. Борбордун негизги милдеттери:

1. Ыкчам, үзгүлтүксүз социологиялык маалыматтарды берүү жана башкаруу чечимдеринин натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу;

2. Билим берүү кызматтарынын сапатын башкаруу жаатында университетте жүргүзүлүп жаткан иш-чараларга социологиялык колдоо системасын түзүү;

3. Коомдук пикирди изилдөө боюнча университеттин профессордук-окутуучулук курам жана студенттердин коомдук пикирин изилдөө;

4. Студенттерге социалдык-психологиялык көмөк: окуу процессине карата мамилесин жана көз карашын аныктоо; университеттин

окутуучулары менен студенттердин мамилелериндеги маселелерди изилдөө;

5. Социологиялык изилдөө материалдарынын негизинде маалымат базасын түзүү;

6. Студенттерди илимий изилдөө иштерине тартуу. Ж. Баласагын атындагы КУУнун студенттерин практикалык жөндөмдөрү үчүн маалымат топтоо, иштетүү жана анализдөө мүмкүнчүлүгү менен камсыз кылуу;

7. Студенттер борбордун ишине кызматкерлердин методикалык жетекчилиги астында катышат. Социологиялык изилдөөлөр борбору студенттер үчүн негизги практикалардын бири гана эмес, ошондой эле өз алдынча өндүрүштүк бирдик болуп саналат;

8. Студент социологдор жана социалдык кызматкерлердин курстук жана дипломдук темалары, ошондой эле университеттин магистранттары, аспиранттары жана докторанттары үчүн диссертациялар боюнча илимий социологиялык эмпирикалык изилдөөлөрдү жүргүзүү;

9. Илимий изилдөө иштеринде ар кандай этаптарында контролдоо катары аудиториялык көнүгүүлөрдү өткөрүү;

10. Изилдөөдө реалдуу процесстерди жана кырдаалдарды моделдөө жана колдонуу;

11. Изилдөөнүн бардык технологиялык чынжырларын студенттер менен өткөрүү;

12. Социологдордун кесипкөй коомчулугун калыптандыруу жана өнүктүрүү;

13. Абитуриенттердин кесиптик өзүн өзү аныктоолору боюнча иштерди уюштуруу;

14. Аймак таанууну социологиялык жактан колдоо. Үчүнчү тараптагы уюмдар менен акылуу маалыматтык-изилдөө кызматтарын алып баруу. Долбоорлордун ар кандай түрлөрү;

15. Учурда социологиялык борбор статистикалык маалыматтарды иштетүү үчүн атайын компьютердик программа SPSS менен иш алып барат. Социалдык илимдерде прикладдык изилдөөлөр үчүн иштелип чыккан коммерциялык статистикалык жактан алдыңкылардан болуп саналат. Бул программа окуу процессинде социологиянын бакалавр жана магистрлерин даярдоодо социологиялык маалыматтарды

талдоо, өлчөө теориясы, социологиялык изилдөөдөгү методика жана методология, изилдөө маалыматтарды иштеп чыгуу жана талдоо ыкмаларында колдонулат.

16. "Социологиялык жана маркетинг изилдөөлөрдө маалыматтарды иштеп чыгуу жана талдоодо сандык ыкмалар" программалары боюнча квалификацияларды жогорулатууну жүргүзүү.

Ж.Баласагын атындагы КУУнун социалдык-гуманитардык илимдер институтунун А.Табалдиев атындагы социомаданий изилдөө социологиялык борбору төмөнкү багыттар боюнча колдонмо социологиялык изилдөөлөрдү жүргүзүүдө:

1. "Улут биримдиги - өлкөнүн келечеги";
2. "Кесиптик иденттүүлүк" Ж. Баласагын атындагы КУУ кесипке багыттоо иштери жөнүндө";
3. "Ж. Баласагын атындагы КУУ тарабынан көрсөтүлүүчү кызматтардын сапатын баалоо" ж.б.

Бүгүнкү күндө бул борбордо социология илиминин магистрлери С.Д. Караева (борбордун директору) жана инженер-социологу Н.Б. Токоева иш алып барышууда. А.Табалдиев атындагы социомаданий изилдөөлөр социологиялык борбору коомдук процесстерди ыкчам изилдөө, жогорку теориялык деңгээлде, системалуу мониторинг кылуу жана объективдүү баалоо эң негизги милдети. Учурда ЖОЖдо базардык мамилелер шарттарындагы билим берүүчүлүк кызматынын сапаты боюнча социологиялык изилдөөлөр жигердүүлүк менен жүргүзүлүүдө.

Адабияттар:

1. Артыкбаев М.Т. Жизнь в образовании и наууке. – Б..: 2019. -208 с. С.70-108;

2. Ачылова Р.А. Кыргыз улуттук аң сезими жана мамлекеттик идеологиясы. – Б.: 2008.

3. Бектурганов К.Б. О становлении и развитии социологии в Кыргызстане. https:/naukarus.com/o-stanovlenii-i-razvitii-sotsiologii-v-Kyrgyzstane.

4. Исаев К. Кыргыз социологиясы.-Б.: 2009, - 191 б.

5. Табалдиев А. Философские и социологические произведения. – Б.: 2015. – 530б.

Бөкөшов Ж.
профессор, философия илимдеринин доктору
Кыргыз-Түрк “Манас” университети

ГУМАНИТАРДЫК БИЛИМ: КЕЛЕЧЕК ТЕМАСЫ

Адам баласы ар дайым “эртеңин”, келечегин ойлойт. Ой-санасы азбы-көппү болочок окуя, милдет, иш чараларга арналат. Жаш курагына, кесибине, иш-кызматына, билимине, шыгына, маданиятына жараша “келечек” темасы адамдын ой-санаасында ар кандай учурда, ар кыл мүнөздө белгилүү бир орун ээлейт.

Адамзат тарыхына көз салсак, дүйнө өзгөрбөстөй көрүнгөн, турмуш ушул болумунда кайталана берчүдөй туюлган доорлор болгон. Демек, мындай коомдо адам келечегинен көп деле кам санаган эмес. Жүрө-жүрө экономикалык, технологиялык, социалдык, саясий жактан жашоо-турмуштун өзгөрүшү, жаңыланышы ыкчам боло баштады. Азыр дүйнө, турмуш өзгөчө ыкчам өзгөргөн доордо жашап жатабыз. Демек, келечекти татыктуу тосуш үчүн адам баласы атайлап камданыш керек, болочок окуяларды алдын ала көрө билишке үйрөнүшү зарыл, келечек тууралуу сабаттуу ойлоно алышы керек.

Келечек темасынан улам акыл-ой, илим-билим аймагына көз жүгүртсөк адегенде пайгамбарлар, көрөгөчтөр, олуялар, көзү ачыктар, оракулдар, бакшылар ж.б. өзгөчө касиетке ээ адамдар тууралуу ламыштар, аңыз кептер эске келет. Астрология тармагын, утопия жанрын белгилеш зарыл. Ал эми XX кылымда бул жаатта атайын илимий изилдөөлөр кеңири жүргүзүлө баштады.

Келечек маселесин теориялык жактан изилдөө тууралуу кеп кылганда академик О.А. Тогусаковдун эмгектерин белгилеш зарыл. Ал илимий изилдөө иш-аракеттериндеги алдын ала көрө билүү маселесин кең-кесири талдаган философдордон [Тогусаков О. А. 1984. Тогусаков О.А. 1994]. Ошондой эле кеп башында атайын белгилей кетчү жагдай “форсайт” (терминдин маани-мазмуну кийинчерээк аныкталат) форматындагы изилдөөлөр кыргыз тематикасына байланыштуу да пайда боло баштаганы [Абдибап к. У. 2019]. Албетте, форсайт жаатындагы изилдөөлөр Кыргызстанда мындан нары ар кандай тармакта, ар кыл

калыпта кеңири жүргүзүлөт деп ишенгибиз келет. “Өнүгүү концепциясы” же “Өнүгүү стратегиясы” аталган документтер ар кайсы (улуттук, тармактык) деңгээлде, ар кандай мөөнөткө эсептелип даярдалып, расмий түрдө кабыл алынып, көптөн бери эле башкаруу ишинде кеңири колдонулуп келе жатат. Мындай документтерде, сөзсүз, келечек темасына байланышкан билим, изилдөө, болжол, эсеп, пландоо жүргүзүлөт. Бирок, алар канчалык негиздүү жана жемиштүү болду, кандайча аткарылды, өзүн канчалык актады - бул башка маселе. Бул тарапта талдоо жана баалоо иштери жүргүзүлдүбү-жокпу, айтыш кыйын. Эгер форсайт кеңири колдонула баштаса, келечек көздөгөн иш чаралардын сапаты да артат деген ойдобуз.

Терминология жагдайында буларды белгилей кетишибиз ылайык болор. Келечекке байланышкан маселелерди изилдөө аймагы дүйнөлүк тажрыйбада “футурология”, “форсайт” же жөн эле “келечекти изилдөөлөр” аталып келет.

“Футурология” - глобал маселелерди изилдеген чоң илимий тармак. Анын өз жолу, милдети, тажрыйбасы, каада-салты бар. “Форсайт” - практикалык изилдөөлөрдүн өзүнчө форматы, методологиясы. Анын да белгилүү бир деңгээлде калыптанган жол-жобосу бар. “Келечекти изилдөө” түшүнүгү жалпы мазмунга ээ, тематикалык жактан кеп болуп жаткан багыттагы изилдөөгө тиешелүү бардык иш чараларды өз ичине камтыйт. Биз сөзсүз бул тажрыйбаларга таянабыз. Бирок, алдыбызга азыркы жагдай-шарттарга жараша конкрет милдеттерди койгон соң, биздин иш-аракет белгилүү бир өзгөчөлүктөргө, чектөөлөргө, жоопкерчиликке ээ. Ошондуктан биз азырынча теориялык жана практикалык изилдөөлөрүбүздү “футурономика” атап, муну термин катары колдонуп турганыбыз ылайык деп эсептейбиз. Ал эми изилдөө багытталган предметтик аймакты “футуросфера” атайбыз. Изилдөөбүздүн форматы жана методологиялык негизи “келечекти өздөштүрүү” аталат. Мындай аталыштар тек гана терминпоздуктун жана интеллектуалдык “көйрөңдүктүн” натыйжасы эмес. Биз колдонууга сунуштап жаткан жаңы терминдердин артында белгилүү бир теориялык жана методологиялык маселелер тургандыгын биздин изилдөөлөрдүн жүрүшүндө айгинелейбиз деген ишенимдебиз [Бөкөшов Ж. 2024].

Биздин түшүнүгүбүздө футурономика - келечекти андап-билишке, болочок окуя, иш чаралар тууралуу сабаттуу, жемиштүү ойлоно алыш

жөндөмүнө, келечекке алдын ала камданууга үйрөтө турган теориялык, методологиялык, практикалык, колдонмо (прикладдык) билимдер аймагы. Адам баласы инсан катары, кызматкер катары, жаран катары келечегин талдап, ойлоно билиши маанилүү. Мындай иш-аракетти жөнгө салган методология, аны ойдогудай аткарууга тиешелүү ыктар, куралдар болот. Дүйнөлүк тажрыйбага таянып, азыркынын талабына ылайыктап, өз өлкөбүздүн муктаждыктарын эске алып футурономика методологиясын иштеп чыгып, аны колдоно билишибиз зарыл.

Дагы бир жагдай - тил маселеси. Негизинен эне тилин колдонгон, орусча же англисче дурус билбеген муун катмары калыңдады. Мамлекеттик тил саясаты кыргыз тилинин илимде, экономикада, билим берүүдө, коомдук-маданий турмушта толук кандуу колдонулушун камсыз кылуу милдеттерин жигердүү коюуда. Демек, жаштарды “келечекти өздөштүрүүдө” сабаттуу ой жүгүртүүгө, ишенимдүү чечим кабыл алууга үйрөтүү маселелерин чечиш үчүн методологиялык жана методикалык курал-шаймандарды (анкета, маалымат жыйноо, көрсөтмө, нускама ж.б.) кыргыз тилинде даярдашыбыз зарыл. Ошондуктан, биздин изилдөөнүн, практикалык иш чаралардын бир милдети - футурономиканы кыргызча ишке ашыруу, футуросфераны кыргызча сыпаттоо.

Тилден улам белгилей кетчү дагы бир нерсе: кыргыз тилинде “утур”, “учур”, “утурлап”, “утурумдук” сыяктуу сөздөр бар. Алар латынча “футур” (келечек) сөзүнө үндөшүп турганын окурман ачык-айрым көрүп турат. Бул тараптагы этимологиялык тактоо-талдоолор да атайын кеп кылууга арзыйт деп ойлойбуз.

Адам адам болгону өз келечегин, эл-жердин келечегин, курчаган дүйнөнүн кийин кандай болорун, болочогун жамандыр-жакшыдыр ойлогон, билгиси келген, түшүнүүгө аракет жасап келген деп болжолдосок орундуу көрүнөт. “Кудай”, “тагдыр”, “табият”, “ай-аалам”, “жашоо-турмуш”, “өмүр-өлүм” сыяктуу түшүнүктөр, ар кыл миф, уламыш, жомок, тарых аркылуу, өзүнүн көргөн-билгени, күндөлүк иш-аракети, демейки тажрыйбасы аркасында адам баласы дүйнөнүн турум-турпатын, убакыттын маани-маңызын, жашоонун ыраат-тартибин алы жетишинче, зарылдыгына жараша акыл-эс элегине салып, баам-

дап-баалоого ынтызар болгон. Өткөн тууралуу улуулардан, ата-бабасынан уккан. Учур тууралуу өз тажрыйбасына ылайык ой жүгүрткөн. Келечекти да ойлоп-талдап билишке бир чети аргасыз, экинчи чети кызыгдар болгон. Бара-бара “келечек маселеси” боюнча “адистешкен” адамдар чыккан: пайгамбарлар, көрөгөчтөр, даанышмандар,олуялар, көзү ачыктар, оракулдар, бакшылар, жаачылар, далычылар ж.б. Келечекти алдын ала көргөн, жакын арадабы, узак мөөнөттөн соңбу, айтор, кийин болчу окуяларды алдын ала айткан мындай өзгөчө касиетке ээ адамдар тууралуу уламыштар, аңыз кептер бардык элдин тарыхында, маданиятында кезигери окумал журтка маалым.

Келечекти таанып-билиш аракети астрология тармагын (ай-жылдыздын абалына карап), утопия жанрын (кыялдагы жер, жашоо, коом тууралуу баяндар) жараткан. Кийин дүйнөлүк интеллектуалдык чөйрөдө “антиутопия”, “дистопия”, “гетеротопия” ж.б. түшүнүктөр чыкканын эскерте кетели. Албетте, келечекти иликтеп, талдап түшүнүү табият таануу илимдеринде, философияда, гуманитардык билимдердин айрым тармактарында тарых-тажрыйбага ылайык ишке аша баштаган.

Келечек тууралуу кептин (дискурстун, нарративдин) тарыхы узак. Миф, жомоктон баштап, көркөм-адабий, тарыхый, диний, илимий булактарды (тексттерди) герменевтикалык жактан атайлап изилдөө керек.

Ал эми келечек маселелерин теориялык-методологиялык изилдөөлөрдүн тарыхын адистер XX кылымдын 60-70-жылдарынан башташат. Адегенде мындай изилдөөлөр аскер ишине, согуш-коргонуу тармагына байланышта жүргүзүлсө да, бара-бара социалдык, экономикалык, технологиялык өнүгүштүн маселелерин кучагына кеңири камтыган. Азыркы учурда келечекти өздөштүрүүгө байланышкан билимдер тармагы академиялык статус алып, бул жаатта адистер жамааты калыптанып, илимий журналдар жана эмгектер жарыяланып, конференция-жыйындар уюштурулуп, окуу программалары жана окуу китептери түзүлүп, өзүнчө терминология орун алып, келечек маселелерин жакшы билет деген эксперттердин, авторитеттердин ысымы белгилүү болуп калды. Эң маанилүүсү АКШда, Европада, Япония, Австралия сыяктуу өлкөлөрдө колдонмо изилдөөлөр кеңири жайылып, келечек изилдөөнүн ык-жолдору (методдору) өзүнүн ишенимдүүлүгүн жана пайдалуулугун айгинелеп, БУУ, ЮНЕСКО сыяктуу эл

аралык уюмдар деңгээлинде келечекти изилдөө программалары ишке аша баштады. Колдонмо изилдөөлөр “форсайт” аталып, форсайттын ар кыл түрлөрү кеңири колдонулуп, форсайт методологиясы бышыкталып калды. Кошумчалай турган жагдай: бул англис тилиндеги сөз (foresight) кыргызча “алдын ала көрө билүү” дегенди туюнтат, кийин терминге айланып, өзгөчө илимди, өзгөчө методду атайт. “Форсайт” терминин алгач дүйнөгө атагы тараган жазуучу-фантаст Герберт Уэллс колдонгон. Ал 1930-жылы Би-Би-Си радиосуна берген маегинде “форсайт профессору” тууралуу, “форсайт илими” тууралуу кеп кылган. Кызыгы, ошол учурга тушташ, 1931-жылы атактуу философ Алфред Уайтхед Гарвард бизнес мектебинде лекция окуп, аны келечекти илимий изилдөөнүн бизнес үчүн кандай мааниге ээ экендигин негиздөөгө арнаган. Айтайын дегенибиз, XX кылымдын башында интеллектуалдар адамзат атынан келечекти илимий талдоо зарылдыгын белгилей баштаган. Ал эми XX1 кылым башында бул илимий тармак дүркүрөп өнүгө баштаганына күбө болуудабыз [Kristóf, T., Erzsébet N. 2023]. Азыркы Россияда келечекти изилдөө иштери кадимкидей жолго коюлганына күбө болуудабыз. Бул жаатта “ыкчам форсайт” аталган формат жемиштүү иштеп жатканын белгилегибиз ылайык [Песков Д. 2017].

Келечекти изилдөө тарыхы анчалык узак болбосо да, ушул кыска мөөнөттө дүйнөлүк ченемден караганда кыйла тажрыйба топтолуп калды. Ошондуктан кийинки жылдары илимий адабиятта бул тараптагы изилдөөлөрдүн сапаты тууралуу маселе атайын талдоого алынып, “алдын ала көрө билүү” канчалык деңгээлде өзүн актап жатат, “алдын ала айтуу” канчалык деңгээлде ишке ашып жатат дегендей суроолор орчундуу мааниге ээ боло баштаганы бекеринен эмес.

Чыгышта “Апендинин жол-жобосу” элге маалым. Апенди “Он жылда эшекти окуганга үйрөтөм” деп убада берип, падышадан акысын алат. Апендинин мындай жоругуна күбө болгондор аны бир чети шылдыңдап, бир чети ага жан тартып, “кийин кантип жооп бересиң, эч качан ишке ашпас нерсени убада кылдың” дешсе, ал “Он жылда же эшек өлөт, же падыша өлөт” деген жооп узатат. Башкача айтканда, кийин эмне болорун ким билет, азыр оюма келгенди айта берем дегендей мамиле да орун алышы ыктымал.

Бирок, келечек изилдөөнүн өзүнө тиешелүү жоопкерчилиги бар. Мындай изилдөөлөр демейде узак мөөнөт (10-20 жыл) көздөп жүргүзүлөт. Ошондуктан, бул багытта “Апендинин прнциби” эмес, илимий изилдөөнүн теориялык негиздери жана методологиялык талаптары тууралуу маселе өзгөчө мааниге ээ болушу зарыл. Айрым адистер бул маселеге көңүл буруп, келечекти изилдөөнүн сапатын талдап-баалоонун негиздерин аныктоого, чен-өлчөмдөрүн белгилөөгө умтулуп жатканы илимдин бул тармагы зирек абалга жетип калганынан кабар берет деп ойлойбуз.

Өткөн тарыхка айланат. Анын күбөлөрү бар. Өткөндө курулган имараттар, эстеликтер, жолдор, өткөндөн калган буюмдар, урандылар, издер; айтылып жана жазылып калган тарых, уламыш, аңыз; эсте сакталган окуялар; илим ырастаган мыйзам ченемдер, фактылар, маалыматтар. Өткөн азыр бар. Ал эстемде толукпу-жартылайбы сакталат. Тарых- өткөндүн сыпаттамасы.

Учур- биз жашаган мезгил, чөйрө, шарт. Учурдун күбөсү- биз, биздин жашоо-турмуш. Биздин кылган-эткенибиз, иш-аракетибиз учурдун мазмунун түзөт. Өткөндөн айрымаланып, учур ачык-айкын, дайын сыяктанат. Биз баарын көрүп-билип тургандайбыз. Бирок, чынында учурдун мазмунунда биз көрбөгөн, баамдабаган, баалабаган нерселер да көп экени талашсыз.

Ал эми келечек- бул алдыда боло турган, али чындыкка айлана элек, чындыкта өз ордун ээлей элек нерселер, иштер, окуялар. Келечек- “азырынча жок”. Ошондо “жокту” кандайча көрөбүз, кантип билебиз, кайсы жагынан ал тууралуу кеп кыла алабыз? Бирок, келечек кайсы бир жагынан бар. Келечек болуму (келечек болуш) өзгөчө, өткөндөн жана учурдан айрымаланган түргө, даражага ээ. Философия илиминин тили менен айтканда, келечектин өзүнө тиешелүү онтологиялык статусу бар. Демек, маселе- келечекти ошол өзгөчө турумунда, болумунда кантип таанып-билебиз, көрө алабыз жана ага кандай мамиле жасашыбыз абзел- ушунда.

Ушул мааниде эске алчу жагдайлар мындай. Биринчиден, өткөн, учур жана келечек ич ара байланышкан, түбү-туташ нерселер. Аларды бириктирип турган маңыз - убакыттык касиет, убакытка тиешелүүлүк. Убакытты үч ченемге ажыратыш убакыттын өзүнүн маани-маңызын түшүнүүнүн негизинде жүрөт. Бул ой бир караганда, чындыктан алыс,

спекулятив турумда, асмандаган кыязда көрүнүшү мүмкүн. Ал эми чынында тереңдетип ойлонсок өткөндү, учурду, келечекти жиктеп талдоонуннегизинде убакыттын өзү, анын түпкү жана бүтүн болуму турганына ынанышка туура келет. Мартин Хайдеггер муну философиялык жактан "Болум жана убакыт" (1927) деген аталыштагы эмгегинде [Хайдеггер М. 1997] негиздеген, кийинки эмгектеринде (айрыкча "Философияга салым (окуя тууралуу)" аталган экинчи чоң чыгармасында [Хайдеггер М. 2020] ачыктаганга аракет кылган. Ал убакытты үч ченемге ажыратыш - бул демейки аң-сезимдин иши, атүгүл Гегелдин убакыт тууралуу көз карашы ошол демейки ой-түшүнүктүн чегинде калган деп сындайт. Албетте, мындай тыянактын, баанын талаштуу жактары бар. Деген менен, убакыттын философиялык мааниманызын Хайдеггердей терең түшүнгөн, ачкан ойчул жок. Айтайын дегенибиз, убакытты өткөнгө, учурга, келечекке жиктеп, алардын өз алдынча касиеттерин концепт деңгээлинде чечмелеп түшүнүш дегеле убакыттын өзү эмне экенин түшүнүшкө таянып турарын белгилеп кетүү керек.

Экинчиден, өткөн, учур жана келечектин уланмалыгын, ич ара байланышын, бирин бири шарттаганын тарам-тарамдап, ар жагынан изилдеп түшүнүш зарыл. Өткөндөн жана учурдан келечекте эмне уланат, эмне калат, кандай түрдө турум-болумун кийинкиде сактайт, кандайча өзгөрүп-өсөт жана келечекте кандай таптакыр жаңы, күтүлбөгөн, ойго келбеген нерселер болушу ыктымал - адам баласына бул кызык жана керек. Бул багытта, өткөн менен келечектин, учур менен келечектин карым-катышы өзүнчө карала турган жагдайлар бар экенин, мындай эки байланыштын өзгөчөлүктөрү барлыгын эске алыш зарыл.

Үчүнчүдөн, келечекти таанып-билиш гана кыйын эмес. Өткөндү толук жана туура таанып-билиштин да өз кыйынчылыктары бар. Бекеринен Ф. Шлегель тарыхчы - бул артка карай көзү ачыктык кылган пайгамбар деп айтпаса керек (Борис Пастернак жаңылып, муну Гегель айткан деген ыр саптарын жазган). Ошондой эле азыркы форсайт адабиятта кезиккен "тарых - бул форсайттын артка карай перспективасы" деген мүнөздөмө тамаша кейиптеги гана сөз эмес. Тарых теориясына жана тарых философиясына баш баксак, өткөндү таанып-билишке тиешелүү кыйынчылыктар аз эмес экенине көзүбүз жетет. Ал эми өзү-

бүз жашап жаткан турмушту, бизди курчаган дүйнөнү толук жана таамай-таасын таанып-билиш деле оңой эмес экени баарыбызга маалым. Демек, келечекти таанып-билиш гана кыйын эмес. Кеп - анын өзгөчөлүгүндө, ошого ылайык иликтөөнүн, изилдөөнүн жарактуу жолдорун, ыкмаларын, куралдарын тандай алышта, келечек менен иштөөнүн өзгөчө максат-милдеттерин түшүнүүдө.

Келечекти философиялык талдоонун үч багытын өзгөчө белгилеш зарыл. Биринчиси - онтологиялык талдоо. Же "келечектин онтологиясы" десек да жарашат. Келечектин өзү эмне? Ал кандай мааниде "бар"? Келечек деген кандай болот? Адам баласынын жашоо-турмушунда келечектин орду кандай? Ушул сыяктуу суроолорго философиянын "онтология" аталган тармагы жооп издейт. Натыйжада тигил же бул кыязда келечектин табияты, маңызы чечмеленет. Демек, "келечектин онтологиясы" келечекти карап-көрүүнүн, ага тиешелүү маселелерди түшүнүүнүн, келечекке мамиле кылуунун түпкү негизин түзөт. Экинчиси - эпистемологиялык (гносеологиялык) талдоо. Же "келечектин эпистемологиясы" десек болот. Келечекти адам кантип таанып-билет? Келечек тууралуу билим кандай мүнөзгө жана мазмунга ээ? Келечек тууралуу көргөн-билгенибиз эмнеге таянат, чын-төгүнү кантип айгиненелет? Мындай суроолорго эпистемология аркылуу жооп издейбиз. Үчүнчүсү - методологиялык талдоо. Келечекти кантип таанып-билебиз? Келечекке байланышкан ой-түшүнүк, билим-илим кандай негизде, кандай шартта, кайсы курал-шаймандардын жардамы аркасында калыптанат? Бул багытта, демек, келечекти иликтеп-изилдөөнүн жана келечекке мамиле жасаштын жол-жоболору, ык-эптери, калыптары, нормалары талдоого алынат.

Албетте, келечекти философиянын алкагында иликтөө кеңири аймакты камтыйт. Ага аксиологиялык, этикалык, феноменологиялык, социалдык, саясий ж.б. маселелер кирет. Ошондой эле философиянын тарыхына тиешелүү өңүттөр да бар. Айталы, И. Канттын философиясындагы келечек тууралуу ой-түшүнүктөр. Көпчүлүк окурмандарга маалым: Канттын айтылуу суроолору бар.

Мен эмнени биле алам?

Мен эмне кылышым керек?

Мен эмнеге ишенсем болот?

Адам баласынын атынан ушул үч суроону коюп, улуу ойчул философия ушул суроолорго жооп издеши зарыл деп эсептеген. Ал эми бул үч суроо бир эле суроону түзөт- Адам деген ким?- деп ырастайт. Эми баамдап көрсөк, бул улуу үч суроонун мазмунунда келечек тууралуу ой турат. Алар келечекти көздөй коюлуп жатат. Канттын антропологиясында адам баласы келечекти кантип “алдын ала көрөт”, келечек тууралуу кантип “алдын ала айтат” деген суроолор да олуттуу каралат. Муну менен айтайын дегенибиз - философиянын тарыхына сересеп салып, мурунку акылман-ойчулдар келечек темасына байланышкан кандай маселелерди козгошкон, кандай көз караште болушкан - буларды иликтешеибиз да маанилүү.

Дагы бир жагдай - адабиятта “келечек философиясы” деген түшүнүк кездешет. Аны америкалык философ Ричард Рорти киргизген. Рорти келечек темасын философиянын негизги суроолорунун катарына кошуп, ушул багыттагы изилдөөлөр өзүнчө тармакты түзөт деп болжогон [Рорти Р. 1994]. Деген менен, азырынча анын айтканы орундалды деп айтыш кыйын, философиялык изилдөөлөр тематикалык биримдик түзө элек.

Келечек маселелерин философиялык алкакта талдоо тууралуу кеп кылганда, арийне, башка атактуу философтордун ысмын атабай кете албайбыз. А. Бергсон, Х. Ортега-и-Гассет, Ж-П. Сартр, Ж. Делез, Дж. Агамбен ж.б. Биздин оюбузча, мындай тизмеде келечектин онтологиялык маңызын терең талдоодон өткөзгөн Мартин Хайдеггердин ысмы өзгөчө орун ээлейт деп эсептейбиз.

Жалпылай айтканда, келечектин маани-маңызын иликтеп-изилдөөдө философиянын алдында дагы орчундуу милдеттер турарын белгилегибиз келет.

Ошондой эле келечек темасында көркөм адабият тажрыйбасы да атайын көңүл бурууга арзый турганын баса көрсөтсөк ашык болбос.

Биздин максат - келечек көздөгөн ойломдун методологиясын өнүктүрүш жана анын айрым элементтери жөнүндө билим, маалымат бериш жана талапкерлерге үйрөтүш.

Футур-методология бай мазмунга жана татаал түзүмгө ээ. Аны өздөштүрүштүн жана колдоно билиштин зарылдыгы шартка, куракка, ишке, шыкка, максатка ж.б. жагдайларга жараша болот. Ар бир адам келечек тууралуу кайсы бир кыязда ойлонууга мажбур болгон соң,

тиешелүү максатка ылайык тигил же бул футур-методду же алардын бир нечесин айкалыштырып колдоно билсе, ал келечекке кайсы бир деңгээлде даяр, камдуу болот деп ишенебиз.

Демек, мындай ойлом методологиясы креатив ойлом методологиясын, сынчыл ойлом, стратегиялык ойлом, аналитикалык ойлом ж.б. методологиясын өзүнө кайсы бир жагынан камтышы керек.

Мындай өздөштүрүү билишти, машыгышты, рефлексияны, артикуляцияны талап этет.

Адамдын келечекке карата мамилесин мындайча жиктесек болот:

- келечекти кабылдоо: сезим, элестетүү деңгээлинде аткарылат; адам келечекке үмүт артат, кайсы бир нерселерди күтөт, кыялданат, кубанат, чочулайт ж.б.;

- келечекти ойлоо, таанып-билүү: түшүнүктөр, логикалык талдоо, маанилеп териштирүү деңгээлинде ишке ашат; адам келечекти (футуросферага тиешелүү маселелерди) ачыктап таанып-билишке умтулат, түшүнүктөр (концепттер) аркылуу чечмелеп аныктоого аракет кылат;

- келечекти изилдөө: атайын изилдөө иши аркылуу аткарылат; белгилүү бир теориялык, методологиялык негиздерге таянып, белгилүү бир илимий изилдөө куралдарын (инструменттерин) колдонуп, белгилүү бир талаптарга ылайык тигил же бул футурономикалык маселени изилдөө, тиешелүү натыйжага жетүү;

- келечек стратегиясын аныктоо: алысты көздөгөн иш-аракет багыты деңгээлинде аткарылат; атайын таанып-билүү, изилдөөлөргө таянып, узак мөөнөткө эсептелген иш-аракет багыты, анын шарттары жана талаптары, ошолордун негизинде тактикалык маселелерди аныктоо, чоң-майда иштерде ошол багытты кармануу;

- келечекти куруу: бүгүнкү жана эртеңки (жакын аралыктагы) иш-аракеттер алкагында аткарылат; жогоруда белгиленген иштерге таянып, келечекке кам көрүү, келечекке тиешелүү чечимдерди кабыл алуу, “жакшы” келечекке жетишке көмөк болчу чараларды жасоо, “каалаган” келечекке жол салуу.

Келечекти таанып-билүү, изилдөө белгилүү бир убакыт кыйырына, мөөнөткө эсептелип аткарылат. Келечек эксперттери бул жагынан убакыттын 3 тилкесин ажыратып карашат: жакынкы келечек (2-3 жыл), ортоңку келечек (5 жылдын нары жак-бери жагы) жана алыскы келечек (10 жылдан наркы).

Келечекти өздөштүрүүнүн субъектке (акторго) байланышкан деңгээлдери да ар кандай:

- инсан, жеке адам (индивид);
- уюм (корпорация, мекеме, фирма ж.б.)
- тармак (сектор, коомдук жашоо-турмуштун тигил же бул салаасы);
- мамлекет;
- адамзат, дүйнө (глобалдык масштаб, бүтүндөй цивилизация).

Келечекти өздөштүрүүнүн бул 3 (субъект, аракет, мөөнөт) тарабын байланыштырып, "келечек өздөштүрүү кубун" түзсөк болот жана анын мазмунун ачыктоо мүмкүнчүлүгү алдыга коюлган максат-милдеттерге жараша ар кандай болушу ыктымал. Мындай кубдун ичин толтуруу же келечек мейкинин белгилүү бир мазмун менен аныктоо ишин биз "контентуализация" деп атайбыз.

Баса белгилөөчү жагдай: келечекти өздөштүрүү - биз үчүн келечекти изилдөөнүн өзгөчө платформасы, парадигмасы. Ал келечек менен "иштөөнүн", алек болуунун ар кыл түрлөрүн өз кучагына камтыйт жана алардын арасындагы байланышты белгилүү бир иретке салат деп эсептейбиз. Муну негиздөө жана теориялык, практикалык изилдөөлөдүн негизинде бышыктоо биздин болочок максатыбызга кирет.

Жогоруда белгиленгендей келечекти изилдөөнүн методдору көп жана ар кандай.Бул ыкмаларды "форсайт ромб" [Поппер Р, 2012] аркылуу иреттесек болот. Ромбдун төрт бурчунда "экспертиза", "чыгармачылык", "ич ара аракет", "далилдүүлүк" жайгашкан, ичинде методдор, алардын максатына, мүмкүнчүлүгүнө жараша төртөөнүн кайсынысына жакын болсо, ошол жерден орун алат.

Форсайттын теориясы жана методологиясына келгенде мындай жагдай эске алынышы керек. Форсайттын отчету бар, аткаруучулар текст түзүшөт. Алар эксперттердин, тиешелүү адистердин жана кызыгдар тараптын ой-пикирин иликтешет. Ушулар форсайттын теориясына жетиштүү маалымат, булак боло алабы? "Катышуучунун" көз карашы башка. Сыртынан баамдаган-байкаган адамдыкы башка. Демек, теориячы жана методолог дагы башка жагдайларды, маалымат булактарын эске алышы зарыл [Marjolein B. A. et al. 2010. P.35].

Келечекти изилдөөнүн методологиялык маселелерине байланыштуу мындай жагдайларга көңүл бургубуз келет. Келечекти изилдөө көп

кырлуу: ар кайсы илимдер (экономика, менеджмент, социология, психология, экология, педагогика ж.б.) тарабынан, ар кандай деңгээлде жана масштабда аткарылышы мүмкүн, корпоративдик жана глобалдык мүнөздө болушу, стратегиялык жана тактикалык максатта жүргүзүлүшү ыктымал, ар кандай платформада (форсайт, инновация, алдын алуу ж.б.) ишке ашышы мүмкүн. Ошого жараша түрлүү методологиялык маселелер келип чыгат.

Башка илимдердин арасында философия өзүнүн теориялык жана методологиялык кызматын аркалайт. Кеп ким буга канчалык маани берет – мына ушунда.

Канадалык илимпоз Р. Состак дүйнөнүн ар бир университетинде тарых кафедрасы бар, бирок айрымдарында гана келечек изилдеген структура иштейт деп кейийт. Ал “Дүйнөлүк тарыхка маани бериш” (2021) эмгегин жарыялаган соң “Келечекке маани бериш” (2022) деген эмгегин сунуштады. Айтайын дегеним, өткөндү маанилеп изилдеген окумуштуу келечекти да маанилеп изилдеш зарылдыгын айгинелеп, мазмундуу ойлорун ортого коюп олтурат. Состактын айткандарына басым жасап жатканыбыздын дагы бир себеби, ал дисциплина аралык изилдөөлөрдүн методологиясы боюнча да белгилүү адис. Ал эми келечек көп илимдер биргелешип изилдей турган предмет экени талашсыз. Эмгегинин кириш сөзүндө келечекти изилдегендердин атынан биз келечекти изилдөөнүн түйүндүү маселелери жаатында макулдашууга жетиштик, келечекти изилдөөнүн жолдорун кеңейтип, куралдарын байыттык, бирок, кайсы жолдор алгылыктуу жана каалаган келечекке кантип жетсек болот - бул жаатта ойдогудай макулдашууга жете элекпиз деп, биздин оюбузча, жагдайды туура баалайт [13, p. 1].

Жыйынтык иретинде ток этерин айтсак, жаңы доордун талаптарына ылайык, элден калбай, көз каранды болбой, жаңылыкты өз учурунда өз кызыкчылыктарыбызга жараша колдонуп, өлкөбүздүн өсүшүнө, элибиздин бейпил жана жетиштүү жашашына шарт түзүү максатында биз да “келечекти изилдөөлөрдү” колго алышыбыз керек.

Адабияттар:

1. Абдивап кызы У., Зулпуева Д.А., Ибраимова С.М. 1919. Стратегическое социально-экономическое управление развитием южных регионов Кыргызской Республики: целевые программы и форсайт. //

Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, № 11, 2019. С.114-119.

2. Бөкөшов Ж. 2024. Келечекти өздөштүрүү. (Футуросфера. Футурономика. Форсайт). Бишкек. 115 б.

3. Песков Д. (и др). 2017. Методология rapid foresight. Москва. 98 с.

4. Поппер Р. 2012. Мониторинг исследований будущего // Форсайт Т. 6. № 2. 2012. С. 56-75.

5. Рорти Р. 1994. Философия и будущее. Лекция // https://gtmarket.ru/library/articles/2673.

6. Тогусаков О.А. 1984. Философский анализ проблемы предвидения. Фрунзе. Илим. 124 с.

7. Тогусаков О.А. 1994. Предвидение как функция науки. Бишкек. Илим. 287 с.

8. Хайдеггер М. 1997. Бытие и время. Москва. 347 с

9. Хайдеггер М. 2020. К философии (О событии). Москва. 614 с.

10. Kristóf, T., Erzsébet N. 2023. The Story of Futures Studies: An Interdisciplinary Field Rooted in Social Sciences. Social Sciences 12: 192. https://doi.org/10.3390/socsci12030192

11. Kuosa, T. 2016. The evolution of strategic foresight : navigating public policy making. London. Routledge. 259 p.

12. Marjolein B. A. (et al.). 2010. Foresight in action : developing policy-oriented scenarios.// DOI: 10.4324/9781849775748

13. Szostak R. 2022. Making sense of the future. Routledge. 326 p.

Бекбоев Аскарбек Абдыкадырович
философия илимдеринин доктору, профессор,
КР УИА А. Алтымышбаев атындагы
философия институту
Алымкулов Замирбек Аманбекович
философия илимдеринин доктору, доцент,
Ж. Баласагын атындагы КУУ

КЫРГЫЗ ФИЛОСОФИЯ ТАРЫХЫН ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК СЕГМЕНТТЕРИ

Философия бүгүнкү калыбына чейин кыйла доорлорду басып өттү: адегенде "илимдердин илими" аталып, улам мезгил менен мейкиндиктин айкалышына жараша жаңы форма, мазмунга ээ болду. Ал башка кубулуштар, көрүнүштөр сыяктуу эле зили диалектиканын жалпы мыйзамдарына баш ийет. Башат алгандан бүгүнкү күнгө чейинки анын өнүгүшү "карама-каршылыктын күрөшү жана биримдиги", "сандык өзгөрүүлөрдүн сапаттык өзгөрүүлөргө өтүшү", "танууну тануу" сыяктуу жалпы мыйзамдардын көрүнүшү. Категориялар таанып-билүүнүн инструменттери гана эмес, ал философия тарыхынын урунтуу, түйүндүү учурлары (моменттери). Философия тарыхый-логикалык процесс: ал дүйнө түзүлүшүнүн өзгөрүп-өнүгүүсүнүн негизин түзгөн жалпы мыйзамдардын нугунда жөнөкөйдөн татаалга багыт алып, илгерилеп-кечеңдеп келген категориялардын баскычтары.

Философия тарыхы – философия илиминин теориясы менен логикасы: анткени, дүйнө түзүлүштү, болмушту, тааным теориясын жана ой жүгүртүүнү диалектикалык биримдикте иликтеп үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү, алардын түп негизин түзгөн, универсал мыйзамченемдер жөнүндөгү философия илими тарыхый жана логикалык процессти жалпылоого негизделген. Ал - тааным процессинин логикасы: учурдагы теориялык концепциядан, методологиядан келип чыгып, философиянын өтмүшүн иликтейт, келечегин аныктоого пайдубал болгудай жоболорду иштеп чыгууга багытталат. Аларды анализдеп, синтездеп, тезис-антитезис-синтез ыкмасы менен соңку илимий теорияларды аныктайт: кандай гана концепция болбосун, ал тигил же бул нуктагы көз караштын тарыхый өнүгүүнүн жалпыланган көрүнүшү.

Философия тарыхы илиминин милдети – рух менен табияттын, ойлом менен болмуштун, реалдуулук менен идеалдуулуктун карым-катнашын аныктаган мыйзамдарды, түшүнүктөрдү, философиялык дүйнө таанымдын эволюциясын жана алардын ойлом процессинде, аң-сезимде чагылышын изилдөө. Ошону менен бирге философиянын жаралышына түрткү болгон факторлорду; тигил же бул доордогу (аймактагы) дүйнөкараш системаларды, алардын философиянын тарыхый логикасындагы ордун; ар-кыл концепцияларды (агымдарды, багыттарды), алардын маңыз-мазмунун, калыптанышын, өнүгүшүн, күрөшүн; философ-инсандардын окууларын, алардын философияга кошкон салымдарын же доор, конкрет-тарыхый кырдаал менен түшүндүрүлгөн мүчүлүштөрүн; диалектикалык логиканын (анын жоболорунун) калыптанышын ж.б.у.с. проблемаларды иликтейт, жалпылайт. Алдын ала белгилей кетүүчү нерсе – философия тарыхы түшүнүгү менен “тарых философиясы” түшүнүгүн чаташтырбоо абзел: эгер биринчиси философиянын диалектикалык логикасы катары аныкталса, экинчиси – коомдук-социалдык, руханий кубулуштарды иликтөө менен байланышкан. Ырас, бул эки түшүнүктү бири-бирине карама-каршы кароо же эгиз козудай окшоштуруп коюш ылайыксыз, тескерисинче, буларга жалпылык, ошол эле учурда айырмачылык да мүнөздүү.

Философия тарыхы илими байыркы доордо эле пайда болгон, белгилүү философтор Платон, Аристотел ж.б. өздөрүнө чейинки акылмандардын ой-пикирлерин анализдеп, аларды жалпылаштырып, бир бүтүн система (окуу) түзүшкөн. Ошондуктан соңку илимий концепциялык системаларда, аларга чейинки окуулардын, түшүнүмдөрдүн орду дайын. Бирок, ошентсе да философиянын тарыхына карата коошпогон кайчы пикирлер арбын, алардын айрымдары аны жөн гана бири-бирине байланышпаган пикирлердин, концепциялардын жыйындысы катары карашса, кай бирлери аны абсолюттук идеянын (рухтун) туундусу катары мүнөздөйт. Гегелдин белгилүү “Философия тарыхы боюнча лекцияларынан” [1] кийин бул илимий тармак чыныгы маанисин алган, тарыхый-философиялык процесс, толгон-токой адашуулардын, жалпылыктардын же бири-биринен алыс турган окуулардын жөнөкөй гана механикалык жыйындысы эмес, анын улам илгерилеп отурган мыйзамченемдүү кыймыл экендиги далилденди. Философия

конкреттүү-тарыхый мүнөзгө ээ, анын өзгөчөлүгү өз мезгили, өз доору менен түшүндүрүлөт. Учур алкагы, объективдүү кырдаал-шарт мезгил жана мейкиндиктин айкалышы менен туюндурулган доордун квинтэссенциясы болгон философиянын жетишкендигин, чектелгендигин аныктап турат. Адам скелети аны каптап турган терини жарып чыгалбаган сымал, ойчул да өз доорун аттап кеталбайт. Анткени менен бул бүтүмдү өз доорунан озуна ойлонгон философтор болбойт деп түшүнбөө керек. Философиялык концепциялардын маңызы, алардын прогрессивдүү же регрессивдүү жагдайлары, акыйкатка-чындыкка окшоштугу, мезгилден озуп кетиши, алар козгогон проблемалардын түбөлүктүүлүгү жана гносеологиялык өзгөчөлүгү белгилүү дихотомиянын өңүтүнөн ой менен реалдуулуктун табигый карама-каршылыгынан чыгып түшүндүрүлөт. Ойдун күлүктүгү анын өзүнөн-өзү негизделгендиги, салыштырмалуу өз алдынчалыгы. Ойлогон ойдун түбү барыпкелип, “кысталган” турмушка баш ийиши, эгер ой жүгүртүү же анын натыйжасы болмуш, табият, дүйнө түзүлүшүнүн (демек, диалектиканын) мыйзамдарына дал келгендиги субъект-объекттилик мамилелерди бир жактуу аңдоого, түшүнүүгө байланышкан.

Философия – тынымсыз өнүгүп турган жандуу кубулуш, демек, анын табиятында өнүгүүнү шарттап турган карама-каршылык бар, ал, ой менен предметтин өз ара катнашынан көрүнөт. Мына ушул маселенин тигил же бул көз караштар алкагында чечмелениши философторду түрдүү багыттарга (материализм идеализм ж.б.) бөлүп, ал эми алардын ортосундагы тыйылбаган идеялык философиянын улам бийиктешине шарт түзгөн. Философиянын багыттарга же мектептерге бөлүнүшү бирине-бири тиешеси жок обочолонгон көрүнүш катары бааланбайт, тескерисинче, кандай гана багыт болбосун, ал өзүнүн атаандашы менен диалектикалык биримдикте жүрөт, алардын ортосунда концептуалдык айырмачылыктар менен бирге жалпылыктар да жок эмес. Мындай бөлүнүп-жарылуунун негизин рух менен табияттын карым-катнашы жөнүндөгү талаш-тартыш түзөт. Философиянын жаралышы, өнүгүшү (тарыхы) дал ушул маселе менен түздөн-түз шартталган: жаратылыштын байыркы адамдарга белгисиз “жашыруун” сыры аларды “адашууга” алып келген, б.а. адам өзүнүн маңызын өзүнөн обочолонтуп, аны өзүнө-өзү карама-каршы койгон. Жара-

тылыштагы табигый процесстер адам же анын турмушу менен түспөлдөштүрүлүп, жандуу кыймылдагы көрүнүштөр-кубулуштар адамдын турпатына салыштырылган, ар бир күтүүсүз, сырдуу окуялардын далдаасында аларды болтуруп, ачыкка алып чыгып жаткан, көзгө көрүнбөгөн, бирок тирүү жандык кейпиндеги ирреалисттик кейипкерлер тургансыган. Натыйжада, алардын аң-сезиминде адам кейпиндеги ар кандай периштелер, кудайлар пайда болуп, объективдүү кубулуштардын түпкү себеби өздөрүнүн жеке эркине-демине кыйыштырылган. Ушундай жол менен дүйнөгө диний мифологиялык көз караш жаралган. Кийинчирээк, жогорудагы фантастикалык кейипкерлер, элестер, образдар, адамдын маңызы, ойломунун ой түшүнүгүнүн, аң-сезиминин туундусу экендиги баамдалгандан тартып, философия өзүнүн конкреттүү предметин тапкан б.а. философия диний-мифологиялык көз караштын алкагында аны жерүүнүн натыйжасында гана пайда болгон. Кыргыз философия илими “Философиянын генезиси” деген баштапкы тарыхый-философиялык проблеманы аттап кете албастыгы мыйзамченемдүү көрүнүш. Анткени, элибиздин тарыхында жеткилең иштелип чыккан философиялык илимий системалардын мурда болгон-болбогону белгисиз. Ал эми философиянын негизги маселелеринин элдик традициялардын айдыңында чечмелениши түбү барып жогорудагы философиянын генезиси (жаралышы) маселесине байланышкан жана ал маани-маңызы боюнча ошол проблеманын алкагына кирет. Демек, бул проблемага токтоло кетүү парз.

Философия тарыхы илиминде анын жаралышы (генезиси) жөнүндө ар кыл кайчылаш концепциялар (түшүнүмдөр) бар: мифогендүү түшүнүм философиянын келип чыгышын миф менен; динийгендүү түшүнүм аны диний ишеним менен; ал эми сциентизм (латын сөзүнөн билим, илим) болсо, философиянын жаралышын алгачкы табигый илимий башталмалар, түшүнүктөр (рудименттер) менен байланыштырат. Бул ой-пикирлер тегин жерден пайда болгон эмес; философиянын жаралып-торолушунда жогоруда аталган факторлордун тийгизген таасири абдан чоң. Аң-сезимден сырт объективдүү мыйзамдардын амирине жараша адам ишмердиги (практика) ойломдун мазмун-формасы өнүгүп-өзгөрүп келген, дүйнөгө жалпы түшүнүктөр жана алардын өз ара өтүшмөлүгү аркылуу мамиле жасоодо, б.а. объективдүү дүйнөгө

субъективдүү (логикалык формалар аркылуу) мамиле жасоодо миф-тин, диндин жана илимий рудименттердин таасири болбой койгон эмес. Миф, дин байыркы илимий түшүнүмдөр (рудименттер) акыл-эс-тин бийиктеп, аң-сезимдин ыкчам өнүгүшүнө, объективдүү кубулуш-тардын субъективдүү образын түзүүгө зор түрткү берген да, акырында философиялык түшүнүк – категориялардын системасы жаралып, ка-лыптанышына алып келген. Конкреттүү тарыхый кырдаалга жараша турмуш койгон талапка ылайык диний-мифологиялык түшүнүмдөр, алар ичине камтыган стихиялык мүнөздөгү илимий-мажес туюнтма-лар акыл-ойдун предметине айланган. Ырас, ошондой концепция-ларда жогоруда учкай белгиленген жүйөлүү жагдайлар менен катар баёо, калпыс жактар да бар. Философиянын жаралышын мында бел-гиленген факторлордун бирине гана байланыштыра салуу бери бол-гондо диалектикалык логиканын негизги жоболоруна “объектив-дүүлүккө”, “көп жактуулукка”, “тарыхтуулукка” түк коошпойт. Фило-софия, анын жаралышы, жалпылап айтканда тарыхы жандуу диалек-тикалык процесс, демек, анын пайда болушуна жогоруда көрсөтүлгөн факторлордун өтмө катар биримдиги же алардын өз ара тыш дүйнө менен карама-каршылыгы түрткү болгон. Бул пикирди философиянын табиятында сакталып калган байыркы факторлордун “изи” ырастап турат, бирок философия алардан (алардын бүгүнкү күндөгү формала-рынан) айырмаланып, объективдүү акыйкатка диалектикалык жалпы категориялар аркылуу алака жасоону иликтейт. Кыскасы, сөзгө алын-ган үч фактор, алардын өз ара байланышы философиянын жаралышын шарттады-түптөдү, акырындап, жашоо-турмуштун өр тартышына ылайык предметтүү ишмердүүлүктүн практикалык жүрүшүндө ал-гачкы табигый илимдин башталмаларынын (рудименттеринин) өрчү-шүнүн натыйжасында миф, дин же жалпы эле түшүнүктөр филосо-фиянын объектисине айланат, б.а. предметтүү дүйнөнү предметтер ар-кылуу эмес, алардын идеялык чагылышы, категориялар, туюнтмалар аркылуу таанып билүүгө шарт түзүлөт.

Философия тарыхы – тааным теориясын өнүктүрүүнүн жана диа-лектикалык логиканы (философияны) жугумдуу өздөштүрүүнүн за-рыл шарты. Экинчиден, ал бүгүнкү күндө бай түшүнүктөрдүн систе-масына эгедер, анткени анын мазмуну кылымдаган узак тарыхый про-цесстин – өзгөчө илим тармак философия тарыхынын натыйжасы,

жыйындысы. Философия (онтология, гносеология жана логиканын биримдиги) диалектика катары бүтүндөй адамзаттын тааным (илимий теориялык) практикасынын жыйындысы. Бирок философиянын тарыхы башка илимий тармактарга караганда айрым бир артыкчылыкка ээ, анткени ал конкреттүү илимий тармактардын жетишкендигинин же жалпы эле адамзат тарыхый тажрыйбасын жалпылап турган логикалык (диалектикалык) категориялардын жаралышынын жана өнүгүшүнүн көрүнүшү. Демек, философия тарыхы, туташ эмес, тек гана кезектешкен эмпирикалык мүнөздөгү ойлордун тутуму эмес, категориялардын өнүгүшүндө диалектиканы жана тааным-теориясын өздөштүрүүнүн жана өркүндөтүүнүн жолу. Эң оболу азыркы диалектикалык категориялардын маңыз-мазмуну философиянын өнүгүшү менен кылымдар бою калыптанып “түздөлүп”, “оңдолуп” келгенин аңдабай туруп, өткөнчакка, учурчакка, келерчакка аналитикалык (диалектикалык ой жүгүртүү аркылуу) мамиле жасоо мүмкүн эмес. Философиянын тарыхын түпнускада өздөштүрбөй туруп, философ болуу же логикалык-тарыхый материалды диалектикалык аңыздан иштеп чыгуу мүмкүн эмес. Философиянын тарыхын өздөштүрбөй туруп, “философтук кылуу” ансыз да белгилүү нерселерди кайталоого же тарыхый процесске үстүрт мамиле жасоо дегенге жатат.

Философия тарыхын иликтөөдө анын позитивдүү жагдайларына же жетишкендиктерине гана кайрылуу нака илимий иштин логикасына сыйбайт. Философия парадокско бай, ал логиклык категорияларды илимий аныктоо жайында жетишкендиктер же натуура, калпыс пикирлер менен коштолгон кыйла узак тажрыйбага ээ. Андыктан философия тарыхындагы алгылыктуу жагдайлар менен бирге алгылыксыз, калпыс жактардын изилдениши акыйкат илимий (философиялык-логикалык) теориянын (диалектиканын) калыптанышын камсыз кылат. Ошондуктан философиянын тарыхы, анын жоболору, категориялары, мыйзамдары үчүн байыркы диалектика менен бирге софистиканы, Демокрит, Эпикур менен бирге Платондун, Плотиндин, Аль-Фараби, Ибн Сина, Ибн Рушд менен бирге Аль-Газалинин, Спиноза менен бирге Локкту, Гольбах, Кант, Гегель, Фейербах ж.б. ар кыл позициядагы философтордун концепцияларын анализдеп, жалпылап синтездөөнүн натыйжасында гана диалектикалык-материалисттик философияны түзүү жана өздөштүрүү мүмкүн. Демек, философия табияты

боюнча интернационалдык кубулуш, ал тигил же бул эл, аймак, инсан менен байланыштуу эмес, тескерисинче, улам кийинки система мурдагы системаларга таянып, жаңы кырдаалга жараша өнүгөт-өзгөрөт, карама-каршы маанидеги концепциялар бири-биринен таптакыр окчуңдап кетпестен, бири-бирине өтүп, бири-бирин толуктап турат. Кандайдыр бир орчундуу маселенин эки башка позициядан интерпретацияланышы (түшүндүрмөлөнүшү) алардын өзөгүн түзгөн философиянын өнүгүшүнө алып келет. Карама-каршылыктын күрөшү, тогошу жана чечилиши же булардын түшүнүктөр дүйнөсүндөгү көрүнүшү: кайчылаш (каршылаш) ийкемдүү түшүнүктөрдүн бирине-бири өтүшү аркылуу чөйрөнүн адекваттуу (чексиз чындыкка жакындаган) картинасы түзүлөт.

Философия тарыхы илиминин дагы бир маанилүү маселеси – кыргыз философиясына түздөн-түз байланышкан философиянын өнүгүшүн этаптарга бөлүштүрүү. Философия илимий кубулуш катары илгерилеме-кечеңдеме мүнөзүндөгү татаал диалектикалык процессти баштан кечирди: бүткөн бир пикирге келбеген, дүңүнөн мүнөздөлгөн система сыңары пайда болуп, философия акырындап өз предметине, имманенттүү маңызына жеткен. Анын өнүгүшү ички табиятына мүнөздүү карама-каршылыктын негизинде жүзөгө ашты. Демек, философиянын тарыхы сапаттык айырмачылык-окшоштуктарга ээ, кандайдыр тарыхый этаптардан турат, ушуга жараша философия тигил же бул кырдаалга байланышкан ар кыл конкреттүү тарыхый формага ээ. Ал этаптар “кытай чеби” менен бөлүнүп, обочолонгон “абстракттуу катаал” алкак менен чектелген эмес. Тескерисинче, философиянын өнүгүшү туура концепцияларга, доорлорго, мезгилдик бүктөмдөргө бөлүштүрүү анын логикасын түшүнүп, туура туюнтууга шарт түзөт. Бул маселе абстракттуулуктан конкреттүүлүккө өтүү методунун жана тарыхый-логикалык жобонун өңүтүнөн жүзөгө ашырылат, ушунун өзү философияны этапташтыруу анын түйүндүү, зарыл жагдай-учурларын аңдап билүүгө жана анын табиятын, ички логикасын түшүнүүгө шарт түзөт. Философиянын өнүгүш (тарыхый) логикасына таянбай, анын калыптанышында кездешүүчү кокустуктарды түшүнүү мүмкүн эмес, аны этапташтыруу же болбосо, “жалпылык” менен “жекеликти”, “маңыз” менен “кубулушту”, “сапат” менен “санды” чаташтыруунун

негизинде философиянын тарыхын изилдөөдөн сак болуу абзел. Этапташтыруунун эки жолу бар – бул маселе кыргыз философия тарыхын иликтөө үчүн чоң мааниге ээ. Алар: тигил же бул “белгини” (атрибут) эш тутуп, доорго бөлүштүрүүнүн формалдуу (абстракттуу) жолу, экинчиси – нерсенин ички табиятына мүнөздүү карама-каршылыктын негизинде доорго бөлүштүрүүчү диалектикалык жол. Мындай доорго бөлүштүрүүнүн биринчи жолу эмпирикалык деңгээлге мүнөздүү жана изилдөөнүн баштапкы учурунда колдонулат. Ырас, бул жолдун дурус-буруш жактары бар: дурусу мындай жол тигил же бул этаптагы айрым бир система жөнүндө толугураак, көбүрөөк кабар берет; бурушу – этаптардын ортосундагы логикалык байланышка басым жасалбайт, нерсенин өнүгүшү анын негизиндеги карама-каршылыктын өнүгүшү (күрөшү, чечмелениши) менен байланыштуу экендигине басым коюлбайт. Философиянын тарыхын – илимий-концептуалдык аңыздап назар салуу үчүн философиянын өнүгүшүн системалык-бүтүмдүктө иликтөө үчүн экинчи жол ылайыктуу.

Кыргызстандагы философия тарыхынын илими жалпы эле, жогоруда белгиленген “философиянын генезиси” маселесине байланышкан. Анткени соңку мезгилдерге (50-жылдарга) чейин илимий-концептуалдык, теориялык деңгээлдеги бир бүтүн философиялык билимдердин системасы таралбаган. Ал эми бизге белгилүү элдик традициядагы (демейки аң-сезим деңгээлиндеги) философиялык мүнөздөгү маселелер жалпыга маалым “протофилософияга” тамырлаш. Элибиздин эпикалык эс-акыл дүйнөсүндөгү “акылгөй” көрүнүштөр философия эмес, “философема” болуп саналат, б.а. тигил же бул ой тутумдарында рух менен табияттын карым-катнашын, космостогу (дүйнө түзүлүштөгү) адамдын ордун акыл-эс ойломдун формалары аркылуу туюндурган философиялык дүрмөткө ээ пикирлер бар. Мындай икирлерди жалпылап, алардын негизин тактоо аркылуу элибиздин дүйнө туюмун, дүйнө түшүнүгүн аңдай билүүгө жол ачылат.

Эми философия тарыхын, анын ичинде кыргыз философиясынын татаал динамикасын иликтөөнү жүзөгө ашырыш үчүн зарыл болгон айрым метафилософиялык парадигмаларга токтолобуз.

1. Методология.

Методология жана анын татаал табияты тууралу салмактуу сөз-ой айтуу өтө коопту жана жооптуу. Анткени бул-жалпы ой-жүгүртүүнүн

“туу чокусу” же лейтмотиви болуп эсептелген феноменологиялык таанным кубулушу, өзүнүн “универсалдуулугу” менен илимий изилдөөлөрдүн пайдубалын түзөт жана ал азыркы илимий тармактардын бүтүндөй (табигий, коомдук, техникалык) комплекси аркылуу ишке ашат. Демек, биз бүгүн талкуулайлы деп жаткан маселени - методологияны кандайдыр бир илимий тармак же ойчул, окумуштуу инсан менен байланыштыруу адилеттүүлүккө жатпайт. Мындай бүдөмүк учурда, биздин максат-ой жүгүртүүнүн теориясына азыркы мезгил бүктөмүнүн өңүтүнөн астейдил акылназар салып көрүү.

Ири алды менен биз бүгүн сөз кылалы деп жаткан олуттуу маселенин омоктуу жагдайлары жөнүндө сактанып сөз кылардан мурун биз мээлеген бутага өбөк-жөлөк боло турган бирин-экин ой бүтүмдөргө атайлап басым жасай кетели:

Биринчиден, адатта тигил же бул түшүнүк эмес ал жөнүндөгү биздин түшүнүк-түшүнүмүбүз “эскирерин”, ошондой эле кандай гана түшүнүк, категория, жобо болбосун ал бири-бири менен кыйма-чийме байланышта болгон рух менен табияттын, ойлом менен тарыхтын ширөөсүнөн бүткөн дүйнө түзүлүштү, дүйнөнү чектөө экендигин эстен чыгарбоо зарыл.

Экинчиден, диалектикалык логиканын чыныгы табияты менен аздыр-көптүр тааныштыгы бар идирөктүү инсан “дулөй пикирден” (категорическое суждение) алыс болот, анткени, эгерим бүгүнкүбүз эртеңкибиз, ал эми эртеңкибиз бүгүнкүбүз менен чектелип турат. Чексиз турмушту чектелүү ой-пикирибиз менен ченей албайбыз.

Үчүнчүдөн, методология же анын чордонун түзгөн диалектикалык логика “эскирген” жок ал жөнүндөгү биздин ой-түшүнүгүбүз “эскирди”. Сонку мезгилде модага айлангандай билип-билбей же “көбүктөгү баланы байкабай” Марксты, Гегелди танып алардын жандуу адамзат тарыхы тастыктаган албуут-кабалтең (сөздүн ой маанисинде) Логикасын тануу нака методологиялык бечелдиктин белгиси.

Төртүнчүдөн, так ушул методологиялык бечелдик жакырдык чабал, илимий эмес иштердин эгиздеп-сегиздеп жаралышын шарттоодо. Башкасын айтпаганда да өзүбүз үчүн “илимий” көрүнгөн эмгектерибиздин обьектиси менен предметин так ажырата албай жүрөбүз.

Бешинчиден, бурмаланбай туура аныкталган методология илимий ой жүгүртүүлөрдүн чабытын чектебейт (мындай пикирлер жок эмес),

тескерисинче чыгармачылык кудуретине дем берет, таңдайы кургап карайлап турган ойкердин суусунун кандырат. Ушундан улам Вернадский Кантка, Маркс Гегелге, Эйнштейн Спинозага, Гейзенберг Платонго, Выготский Декартка, Ульянов, Ильенков Маркска кайрылбаса керек. Мындай, аба жетпей тумчугуп турганда “методологиялык кислород” же илимий таасир, өтмө катар байланыштын уңгулуу дүмүрү бараандуу ой жүгүртүүнүн дүбүртү, ойлом диалектикасы. Демек, методология - илимий таяныч, мындай экендигин бардыгыбыз билебиз же туябыз, бирок анын табиятын, эмне экендигин элестете албайбыз. Биздин туюм (инстинкт) деңгээлиндеги абалыбыз табийгый тектүүлүк болгону менен, маданий тексиздик жана зили барып илимий жалпылоолорго кудуретсиз чабалдыгыбызды аныктап турат. Илимий иштерибизде “тезис” болсо да, “антитезис” жана “синтез” жок болуп турат. Ал эми “тезисти”, айталы илимий иштин максатын, так аныктап, бирок ага жетүүнүн “ийне менен кудук казгандай” жолун (антитезис менен синтезди) тандай-баамдай албасак, ал биздин чайыттай күндүздөгү караңгылыгыбыз.

Алтынчыдан, методологиялык жакырдык биздин илимий чабалдыгыбыз же жалкоолугубуз, билимибиздин тайкылыгы менен түшүндүрүлбөйт, анын субъективдүү шекилдеги объективдүү мүнөзү бар. Илимий тармактардын ашкере ажырымдап-бөлүнүшү, же диверсификацияланышы (дифференцияланышып), алардын ортосундагы жалпылыктарды туя-билүүдөн алыстатат. Көптөгөн конкрет илимий ачылыштар эки же андан көп илимий тармактардын кайчылаш- кесилишинен, ал эми маданий ренессанстар ар башка маданияттардын кайчылаш-кесилишинен, кагылышынан улам жаралат. Ал эми мындай кырдаалдын өбөлгөсү-методология, ал бир илимий алкактан экинчи илимий алкакка умтулууга шарт түзөт. Бул, методологиянын кудуреткубатын гана эмес, анын зарылдыгын жана анын табияты бардык илимий тармактарды ошондой эле дүйнө түзүлүштү: табиятты, коомду жана ой жүгүртүүнү жендеп турган жалпы мыйзамченемдүүлүктөр менен байланыштуу экендигин аныктап турат.

Жогоруда астейдил айтылган ойлорду жалпылап илимий жактан негизделген, каньк методология бул бүгүнкү күндүн зарылдыгы жана ал илимий кокустуктардан алдын-ала коргоп ар бир илимий иштин тезисин, антитезисин жана синтезин камсыз кылып, жалпылык менен

жекеликтердин, бүтүндүк менен бөлүктөрдүн ажырагыс, өтмө катар, кайчылаш, кыйма-чийме байланышын аныктоого өбөлгө түзөт. Методология - бул илимий ийгиликтин ачкычы, тетик акылдын белгиси жана илимий ой жүгүртүүнүн кылымдар бою калыптанган бийик маданияты. Илимий иш, эмгектер алардын авторлорунун акыл парасатынын таразасы жана нарк-насилинин өлчөм-көрсөткүчү. Андыктан ар бир илимпоздун же илим менен алпурушам деген инсандын ыйык милдети - көрөңгөлүү методологиялык камылга. Демек, эмне кылуу керек? Туура ой жүгүртүүгө "үйрөнүү" жана үйрөтүү зарыл. Демек, ойлом маданиятын калыптандыруу зарыл.

Парадигма 2. Ойлом маданияты

Философия менен психология таасын далилдегендей, акыл-эс-табияттын даяр белеги эмес, ал адам баласынын социалдык-тарыхый өнүгүшүнүн үзүрү, б.а. социалдык-тарыхый "белек". Ар бир пенде жараткандан тулку-бойго, мээ-түзүлүшкө ээ, булар акыл-эстин, ойломдун табигый булактары, негиздери (органдары). Бирок, алардын мүмкүндүктөн чындыкка (жөндөмдүүлүккө) айланышы үчүн белгилүү бир шарттын болушу зарыл. Адатта, акыл-эс, ойломдун өнүгүшүнө ыңгайлуу же ыңгайсыз шарттар бири-бири менен кыйма-чийме байланышта болот, ошондуктан ири алды менен аларды (ал шарттарды) айрымалоо зарыл. Айрым психологиялык жана педагогикалык эксперименттер айгинелегендей мүмкүнчүлүк-дарамети бирдей эки индивиддин эки башка шартта эки башка жөндөмдүүлүккө ээ болушу ушундай жагдай менен түшүндүрүлөт. Демек, ыңгайлуу педагогикалык кырдаалды түзүү үчүн зарыл шартты тандоо зарыл. Ушундан улам бардык эле учурда бардыгын туубаса тукумкуучулук (ген) менен байланыштыра берүү калпыстык. Негизинен бардык балдар бирдей мүмкүнчүлүккө ээ, буга улам кийинки муундар мурда кылымдар бою калыптана турган жөндөмдүүлүктөрдү кыска мезгилде, тез "ойноп эле" өздөштүрүүсү күбө. Аткени, алар бабалары басып өткөн жолду, алардын жаңылыштык-калпыстыктарын кайталабайт. Гегелден шилтеме: "... то, что в более ранние эпохи занимало зрелый дух мужей, низведено до познаний, упражнений и даже игр мальчишеского возраста ..." [2, 15-б.].

Ушундан улам, ар бир адамдын акыл-эсинин акырындык менен калыптанышы кылымдарды камтыган бүтүндөй адамзаттын рухий тарыхынын күзгүсү. Курсактагы баланын тогуз айда бир клеткалуу организмден ымыркайга айланышы бүтүндөй органикалык эволюциясынын микромоделин туюндуруп турат. Демек, педагогикалык процесс менен биологиялык торолууну туура айкалыштыруу - ойлом маданиятын калыптандыруунун түпкү булактарынан. Ошондуктан, татаалдан жөнөкөйгө эмес, жөнөкөйдөн татаалга багыт алганда гана тарбия, билим берүүнүн сиңиримдүүлүгү артып пайдубалы бекем болот.

Мындай учурда түшүнүү, ишенүү, билүү эмес “жаттоо” адаты пайда болот. Эмне себептен, кандайча, кантип тигил же бул, тигиндей же мындай болду деген суроонун “ички логикасын”, жандырмагын билбей туруп, өздөштүрүлгөн түшүнүк-түшүнүм (билим) - мажес билим. Мындай мажестиктен арылуунун жолу – “онтогенездик эпистемада” же билимдин предметтик маанисин ачып берүүдө. б.а. тигил же бул түшүнүм (билим) кандай жөндөмдүүлүктүн натыйжасында пайда болсо, дал ошондой жөндөмдүүлүктү (бейдалил түшүнүм, билимди эле эмес) калыптандыруу зарыл. Бейдалил билим алгандар, билгендерин сырт чөйрө менен айкалыштыра албайт, тескерисинче сырт чөйрөнү өз билгендеринин жыйындысы иретинде пайдаланат, натыйжада мындайлар эгерде мугалим болсо “өзүнө окшогон” окуучуларды же, илимпоз болсо “өзүнө окшогон” окутуучуларды тарбиялайт. Алар чыныгы турмушка өздөрүнүн эмес, өзгөлөрдүн “көзү” менен карап калышат. Үстүрт түшүнүк, догма ушундай жол менен пайда болот. Математиканы билбеген, бирок ал жөнүндөгү адабияттарды, пикирлерди билген педанттык (Маркс) ушундай жол менен жаралат.

Натыйжада карама-каршылыктын чыйралып жандандырылышын түшүнүп, түшүндүрө албаган “эклектиктер” чыга келет. Мындай “эклектизмдин” маңызы - жооптун суроого эмес, суроонун жоопко ыңгайланыштырылгандыгында, б.а. “даяр” жоопторду (формулаларды, эрежелерди, мыйзамдарды) билип, бирок алардын жаралышын шарттаган суроолорду (проблемаларды, карама-каршылыктарды) түшүнбөгөн педанттык. Жооптордун табиятына түшүнбөгөндөр, алардын диалектикасын кантип билип-туят, алар күндүз, чак түштө түз жолдо мүдү-

рүлүшөт. Бүгүнкү жооп, эртеңки суроо, буга классикалык жана классикалык эмес илимдин кайчылашы, Ньютон менен Эйнштейн жана Дарвин, Энгельс менен Пригожин күбөө.

Демек, ойлом маданиятын калыптандырыш үчүн догматика, эклектиканы эмес, диалектиканы өздөштүрүүбүз зарыл. Аалам түзүлүшүнүн көп кырдуулугу жана ар түрдүүлүгү, алардын кыйма- чийме өз ара байланыштары, карама-каршылыктар дүйнөсү чексиз өнүгүүнү шарттайт. Улам илгери умтулуп, билимибиз өрчүп, анын масштабы кеңейген сайын, билгенибизден билбегенибиз көбөйө берет.

Интеграция жана дезинтеграция, глобализация жана локализация үзөнгүлөш, тизгиндеш өзүнүн гана пикирин туура деп, өзгөлөрдүкүн тангандык-балалыкка мүнөздүү "эгоцентризмдин" көрүнүшү. Белгилей кетүүчү нерсе балалык "эгоцентризмден" арылыш үчүн чодордун аракети эмес, курбалдаш тең балдардын талаш-тартышын жараткан педагогикалык шартты түзүү абзел. Бала кезинен мындай шартта тарбияланып, өзгө пикирди да урматтап же анын да туура жактарын баамдай алганда гана сынчыл ой жүгүртүү, ойлом маданиятынын кыймылдаткыч күчү пайда болот.

Сынчыл ой жүгүртүү башкалардын пикирлеринин курмандыгы болуудан куткарат. Шектенүү-тааным башаты же талаштан тактык жаралат деген ойчулдардын учкул сөздөрү ушундан улам жаралган. Айтор, экиге экини кошсо канча болот деген суроого "төрт" деп жооп берип, аны аксиома катары эсептегендерден мыкты математиктер чыкпаса керек (мыкты эсепчилер чыгышы мүмкүн). Эки тамчы сууну канчалык кошсоң да "төрт" пайда болбойт. Ойлом маданиятын калыптандырыш үчүн муну туура түшүнүү абдан олуттуу.

Диалектикалык логиканын маңызы-табият, коом, ой жүгүртүүдөгү өнүгүү ички айырмачылыктан тамырланып андан соң ички карама- каршылык катары курчуп күрөш аркылуу чечилүүчү кубулуш. "Карама-каршылык-чындыктын критерийи, ал эми карама-каршылыктын жоктугу-адашуунун жаңылануу критерийи" [3, 265-б.] деген Гегелдин парадоксу диалектикалык логиканын башаты. Ал эми бул башаттын тамыры-байыркы Зенондун «көрүп, угуп турганыңа ишенбе, аны иликте (изилде) деген насаатында.

Парадигма 3. Абстрактуулук жана конкреттүүлүк

Бул категориялар-табият, коом, ой үчилтигине бирдей тиешелүү универсалдуу түшүнүктөр жана алар аталган үчилтиктин өнүгүүсүнүн жалпы формаларын туюндурат. Абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өрүштөө (восхождение от абстрактного к конкретному) методу чындыкты теориялык жактын чагылдыруунун ишенимдүү ойлом жолу (Маркс). Алар жалпылык менен жекеликтин, бүтүндүк менен бөлүктөрдүн өз ара алакасын туура аңдоого мүмкүнчүлүк түзүп, натуура же эмпирикалык көз караштардан арылууга көмөктөшөт.

Конкреттүүлүк кандайдыр нерсе же кубулуш эмес, көп кырдуулуктун биримдиги, ал өзүнүн этимологиясынан улам (сращенное-бириккен) бириккен нерсе-кубулуштун, же бүтүндөй системанын, ошондой эле же түшүнүк-түшүнүмдүн мүнөздөмөсү катары пайдаланыла берет.

Абстрактуулук обочолонгон акыл эстин формасы эмес, ал конкреттүүлүктүн салыштырмалуу өз алдынчалыкка ээ бир жактуу, толук эмес көрүнүшү (моменти). Анын салыштырмалуу өз алдынчалыгын абсолютташтыруудан же өз ара биримдиктеги көп кырдуу, көп жактуу конкреттүүлүктүн «кырларын», “жактарын” өз алдынча, бири-бирине көз карандысыз кубулушка айландыруудан эмпирикалык тар көз караштар жаралат.

Теориялык чабалдык же эмпирикалык чектелүү ойлом менен чындыктын «дал» келишин ойдун чындыкка карата же чындыктын ойго карата өзгөчөлүгүн эмес, тескерисинче бул карама-каршылыктын өз ара биримдиктеги төп келишин (тождество) туюндурат. Алар ойдун нерсеге же “теориялыктын” “эмпирикалыкка” карата мамилесин эмес, тескерисинче, биримдиктин ажырымдалышын, бүтүндүктүн бөлүктөргө бөлүнүшүн же жалпылык менен айырмалыктын биримдигин туюндурат.

Эгерде методология жалпылык (конкреттүүлүк) болсо, метод анын бир “жагы”, “кыры” (абстрактуулук). Бүтүндүк (целое) бөлүктөргө (части целого) эмес, тескерисинче, бөлүктөр бүтүндүккө баш ийип турат. Бул жобону түшүнүп-түшүнбөй бузуу бөлүктөрдү абсолютташтырууга, мистификациялоого алып келет жана диалектикалык логикага түк коошпойт. Ошентип, методду методология менен алмаштыруу философияны синергетика менен алмаштыруу сыяктуу кеп. Методдун методологиядан окчундашы (отчуждение) жалгыз даректын

далдаасындагы калың токойду көрбөгөнгө тете. Методологиялык сокурлук же илимий тайкылыктын фактору. Бирок, ушул эле убакта методология методду алмаштыра албайт, анткени ал салыштырмалуу өз алдынчалуулукка ээ.

Абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өрүштөө аркылуу методологиянын эле эмес методдордун (мисалы: анализ - синтез, индукция - дедукция ж.б.) да диалектикалык табияты таасындалат. Жекеликтин далдаасында (имплицитно-скрытно-жашыруун) жалпылык, бөлүктөрдүн далдаасына бүтүндүк, анализдин далдаасында синтез, индукциянын далдаасында дедукция, методдун далдаасында методология бар. Ошол эле учурда экинчиси (жалпылык, бүтүндүк, методология) биринчиси (жекелик, бөлүк, метод) аркылуу (эксплицитно) такталат, туюндурулат жүзөгө ашат.

Абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өрүштөө тиги же бул предметти таанып-билүү үчүн ойдон чыгарылган ыңгай эмес, ал түшүнүктөр, түшүнктөрдүн аракети, “кыймылы” аркылуу тигил же бул нерсенин (объектинин) объективдүү өнүгүүсүн туюндуруу болуп эсептелет. Ушундан улам ал методологиялык мүнөзгө ээ жана баардык илимий тармактарга тиешелүү.

Парадигма 4. Логикалык жана тарыхыйлык

Логикалыктын тарыхыйлыкка карата мамилеси же классик ойчулдар белгилегендей “илимий өнүгүштүн” “чыныгы” өнүгүшкө карата мамилеси жогоруда азыноолак аныкталган абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өрүштөө ыкмасы менен түздөн-түз байланыштуу. Анткени, бул ыкма аркылуу “чындыктын” логикалык жактан чагылдырылышы анын негизин түзгөн тарыхый процессти (нерсе, кубулуштун жаралышын, калыптанышын, өнүгүшүн ошондой эле жок болушун) туюндурат.

Логикалык процесс менен тарыхый процесстин дал келиши диалектикалык өңүттөн гана туура аңдалат жана ал карама-каршылыктын биримдигинин жана айрымачылыгынын тогошу (тождество) аркылуу түшүндүрүлөт. Бул ыңгайды туура түшүнбөй туруп абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өрүштөө ыкмасын ыгына жараша колдоно билүү мүмкүн эмес Логикалык процесс менен тарыхый процесстин дал келиши механикалык дал келүүчү мүнөзге ээ эмес, ар биринин өзгөчү-

лүгү бар жана ушундан улам алардын өз ара байланышы диалектикалык табиятка ээ. Тарыхыйлык же тарыхый процесс тигил же бул нерсе, кубулуш, объектинин "чыныгы" тарыхы эмес, алардын концептуалдык тарыхы.

Ой-түшүнүктүн тарыхын чыныгы тарых менен салыштырбай туруп иликтөө мүмкүн эмес, ошондой эле, чыныгы тарыхты ал жөнүндөгү түшүнүктөрдү аңтарбай туруп түшүнүү мүмкүн эмес. Соңку теория ага чейинки концепцияны сынчыл эс-акылдын элегинен өткөрбөй, аңдабай туруп пайда боло албайт. Фактыларды теориялык жактан анализдөө жана ойлом (ой, түшүнүк, категория) тарыхын сынчыл өңүттөн аңдай билүү абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өрүштөө ыкмасы аркылуу иликтөөгө алынган бир эле объектинин логикалык жактан туюндурулушунун ажырагыс биримдиктеги эки жагы.

Тарыхый ыкманы эш тутканда тигил же бул көрүнүш, кубулуш өзү пайда болгон тарыхый кырдаалдын өңүтүнөн аңдалат (историзм ыкмасы) ал эми логикалык ыкма ошол эле көрүнүшкө, кубулушка кийинки тарыхый стадиянын өңүтүнөн назар салат. Ушул жерден учкай белгилей кетүүчү нерсе «историзм» ыкмасы тигил же бул нерсе- кубулушту кандайдыр тарыхый алкак менен чектөө эмес, тескерисинче аны кийинки логикалык туюнтмалар менен салыштырып кароодо. Башкача айтканда, «историзм» ыкмасы тарыхый эле эмес "логикалык" жагдайга ээ. Логикалык жагдайдын артыкчылыгы (сонку логикалык, илимий туюнтмалардын артыкчылыгы) нерсени мурда бай калбаган жактарын ачып берүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Логикалык ыкма азыркы, соңку учурду аңдоо жолу болсо, тарыхый ыкма кечээкини теориялык жактан түшүндүрүү болуп эсептелет. Бирок бүгүнкү менен кечээки бир-бүтүндүктүн өнүгүү процессиндеги эки башка стадиясы экендигин эстен чыгарбоо зарыл. Эски же мурдакы теориянын (концепциянын) рационалдуу уңгусу кийинки, соңку теориянын (концепциянын) маани-мазмунуна, анын абстрактуу жагдайы катары, толук жуурулушуп кетет. Бул кырдаалдан "логикалыктын" "тарыхыйлуулукка" карата мамилесинин эки жагдайын көрүүгө болот: биринчиси, объекти (нерсеге, кубулушка) караганда ал жөнүндө түшүнүм, түшүнүк алда канча тез өнүгөт-мындай абал көбүнчө так табигый илимдерге мүнөздүү; экинчиси, тескерисинче объект (ку-

булуш) тез өнүгөт да логика (илим) объектинин (кубулуштун) эволюциясын чагылдырат-мындай абал адатта коомдук илимдер үчүн мүнөздүү.

“Логикалык” менен “тарыхыйлык” же логикалык процесс менен тарыхый процесстин абстрактуулуктан конкреттүүлүккө тогошу (төп, дал келиши) даяр, өзүнөн-өзү боло калчу нерсе эмес, ал узак түйшүктүү теориялык изилдөөлөрдүн натыйжасы. Логикалык өнүгүүнүн негизи болгон улам ерчуген сайын логикалык конкреттуу кубулушка айланган тарыхый өнүгүш өзүнөн-өзү даяр констркуция эмес, ал татаал ойлом процессинин түйшүктүү үзүрү, натыйжасы. Тигил же бул предметти тарыхый өңүттөн аңдоо ал предмет жөнүндөгү жалпы түшүнүктөрдүн болушун талап кылат, болбосо тигил же бул факт ошол предметке тиешелүү экендигин белгилөө мүмкүн эмес. Жалпы конкреттүү түшүнүктүн (методологиянын) мажес, калпыс болушу предметтин тарыхый генезисин иликтөөгө мүмкүнчүлүк бербейт.

Мындай учурда “киришүү постулаты”, баштапкы илимий бүтүм (старт) антитарыхыйлык мүнөзгө ээ болот.

Логикалыктын конкреттүүлүккө карата мамилеси-тигил же бул маселени конкреттүү-тарыхый түшүнүүнүн ажатын ачып берет. Демек, эмпирикалык материалды адекваттуу аңдоо учун аны так, даана тарыхый кубулуш катары кароо абзел. Бул үчүн анын тарыхый-генетикалык жагдайын, эволюциясын антарып чыгуу анчалык зарыл эмес, ал тургай айрым учурда аны бүгүнку күндүн логикалык бийиктигинен түшүндүрүү да мүмкүн эмес. Мисалы, элементардык физикада А ^ Б бөлүкчөсүнө айланат, ал эми ал-Б элементардык бөлүкчөсү В жана А бөлүкчөлөрүнө айланат.

Мындай кырдаалда кайсы бөлүкө генетикалык булак экендигин аныктоо кыйын, мүмкүн эмес. Логикалык жалпы конкреттүү тыянак (түшүнүк) нерсенин адекваттуу эволюциясын аныктоого мүмкүндүк берет.

Мындай бүтүмдүн түшүнүк-түшүнүмдүн онтологиялык негизиазыркы болумушта (нерседе, кубулушта) өтүмүштүн (учур чакта өткөн чактын) өзгөртүлгөн (мүмкүн өтө кичирейтилген) түрү сакталып калат жана бул болжолдуу логикалык конструкция тарыхый реконструкциянын булагы болуп эсептелет.

Тарых, логикалык, диалектикалык өңүттөн алып караганда, бир эле пайдубалга ирети менен бир нече кабатты куруу эмес, ал бир кабаттын (бүтүндүктүн) бузулуп, экинчи "кабатка" (бүтүндүккө) айланышы, оңдолуп, түзөлүп, бирок ошол материалдар аркылуу айланышы

Өнүгүүнүн улам кийинки стадиясы анын өзүнө чейинки формаларын камтып турат. Тарыхый процесстеги оболку өбөлгө, уңгулуу урук, логикалык процессте түйшүктүү таанымдын үзүрү, натыйжасы. Демек, логикалык процесс тарыхый процесстин ажатын ачат, ошол эле мезгилде анын (логикалык процессттин) негизин тарыхый өнүгүш түзөт. Өбөлгөнүн (себептин) үзүргө (натыйжага) айланышы ой таанымдын "тарыхый" кызматы.

Логика менен тарых (логикалык менен тарыхыйлык же логикалык процесс менен тарыхый процесс) дал келет, төп келет, тогошот, анткени биринчиси (логика) экинчисин (тарых) чагылдырат. Бирок өйдөдөгү, жогорку өнүккөн логикалык форма төмөнкү логикалык форманын чектелген абстрактуулугун ачып бере албайт, аны тарыхый процесс гана аныктайт. Анткени логика үчүн өнүккөн форма баштапкы "постулат" болуп эсептелет. Натыйжада, мистикалык сымал кырдаал түзүлөт: теорияда баласы атасын, рух реалдуулукту (материяны) жаратат. "Логика" жогортон төмөнгө, татаалдан жөнөкөйгө, ал эми тарых төмөндөн жогоруга, жөнөкөйдөн татаалга багытталат. Бирок, алар бир эле убакта бири биринен окчундаган жана бири бири менен тыгыз байланышкан процесс. Бул процесстер-диалектикалык окчундоонун (отчуждение) көрүнүшү. Логикалык процесс менен тарыхый процесстин айрымачылыгы, б.а. алардын бири биринен диалектикалык окчундоосу "логика" менен "тарыхтын" дал келишин же логика бул туура, адекваттуу аңдалган тарых экендигин тана албайт. Логиканы объективдүү реалдуулук катары, ал эми тарыхты диалектикалык кубулуш катары түшүнүү зарыл.

Тыянак: демек, нукура илимий изилдөө көп кырдуулуктун биримдиги болгон конкреттлүктөн анын бир кырын түзгөн абстрактуулукка багытталып (логикалык процесс), тигил же бул нерсе, кубулуштун эволюциясын, анын кандайча жаралып, кандай этаптарды басып өтүп өнүккөнүн жана анын азыркы карама-каршылыктуу табиятын ачып берүүсү зарыл (тарыхый процесс). Мындай критерийге жооп бербеген

илимий иш илимий жалпылоолордон куржалак калат, ал доксографиялык мүнөздөгү тарыхый колейдоскопко айланат.

Методологиялык мүнөздөгү жоболорду: абстрактуулук менен конкреттүүлүктү, логикалык менен тарыхыйлыкты, алардын кыймылдаткыч күчү болгон ички каршылыктарын же жалпы эле диалектикалык логиканы өздөштүрөй туруп чыныгы илимпоз, теоретик болуш кыйын. Азыркы учур жекеликтен жалпылыкты көрө билген же жалпылыктан жекеликти беле билген мыкты методология менен куралданган ойчулдарга чаңкап турат.

Адамзат тарыхынын туундусу болгон “түбөлүк” чындык биз билип-билбей, түшүнүп-түшүнбөй тана бергенден жок болуп кетпейт.

Парадигма 5. Синергетика.

Кийинки кездерде адамзат акыл-эсинин жетик символу катары жаралган, салыштырмалуу жаңы универсалдуу илимий багыт - синергетиканын өнүгүшүнө конкреттүү табигый так (математика, физика, химия, биология ж.б.) жана гуманитардык (философия, экономика, психология ж. б.) илимий тармактардын тааным жаатындагы ийгиликтери түрткү болуп, анын өзүнүн терминин колдонгондо “дүүлүгүү резонансын” жаратты. Азыр синергетика өз мезгилиндеги Коперник, Ньютон, Дарвин, Эйнштейн, Вернадскийге тиешелүү теориялар сыяктуу масштабдуу концептуалдык мүнөзгө ээ.

Синергетика, кокустуктун структура түзүүчү кудуретине басым жасайт, механикалык дүйнө түзүлүш картинасына коошпой кокустукка негизденет. Ал кандайдыр тең салмактуулукка, стабилдүүлүккө ээ болуп, белгилүү деңгээлде уюмдашкан объектилер кокустуктардын мерчемдүү аракеттеринин натыйжасы; нерсенин өзгөрүшү, башка жаңы сапатка өтүшү кайткыс (необратимый) мүнөздөгү кокустуктун үзүрү. Кокустук синергетика үчүн белгилүү бир кырдаалда өздүк уюмдашууну (самоорганизация) камсыз кыла турган негизги, өзөктүү түшүнүк. Абстракциялардын жалпы тутумун түзгөн конкреттүү табигый феномен ал өзү пайда болгонго чейинки татаал системадагы кокустуктардын кагылышынан улам түзүлгөн өздүк уюмдашуунун натыйжасы. Тең салмактуулук, стабилдүүлүк алыстап, өзү уюмдаша баштаган системалар “термелүүдөн улам тартиптешип” (упорядоченность через колебание), И. Пригожиндин термини менен айтканда диссипативдик (өздүк уюмдашкан) курамды түзөт. Көпчүлүк учурда чектен чыкпаган

кокустуктар айрым бир учурда стабилдешип, жаңы типтеги мамиле-байланыштарды жаратып, ошол өзгөрүүгө туш болгон системада диссипативдик структуранын бар экендигин далилдейт. Концептуалдык мазмуну боюнча "синергетика" жана "диссипативдик структура" түшүнүктөрү бири-биринен айырмаланбайт. Айталы, "диссипативдик структура теориясын" иштеп чыккан бельгиялык окумуштуу И. Пригожин жалпы эле өздүк уюмдашуу концепциясын, дүйнө караштык (методологиялык) негиздерин конкреттүү илимий фактылар менен ачып берет [4]. Ушундан улам, "диссипативдик структура" түшүнүгүн "синергетика" түшүнүгүнүн башкача аталышы (синоними) деп койсок болот.

Синергетиканы жаңы концептуалдык парадигма катары кыскача үч түшүнүк: "сызыксыздык" (нелинейность), "өздүк уюмдашуу" (самоорганизация) жана "ачык системалар" аркылуу мүнөздөөгө болот. Ал ачык сызыксыз системалардагы кокустуктардын табияты аркылуу жаңы сапаттык алкактын түзүлүшүн ынанымдуу далилдеп, философиялык мүнөздөгү методологиялык парадигманын жаралышына өбөлгө болду. Анткени, дисциплиналар аралык проблеманы татаал системалардагы өздүк уюмдашуу процесстерин изилдөө менен синергетика кокустук менен зарылдыктын өтмө катар байланышы, ажырагыс биримдиги аркылуу диалектиканы объективдүү табигый өнүгүүнүн, таанымдын логикасы катары толуктап, болмуштун универсалдуу, жалпы, мыйзамченемдүү жобосун дааналап таасындайт. Синергетиканын негизги принциптери методологиялык мүнөздө, себеби ал кокустукту зарылдык катары таанып, стабилдешкен кокустук же "дүүлүгүү резонансындагы" кокустук жаңы типтеги зарыл байланыш-мамилелерди түптөп, андан соң өзү объективдүү зарылдыктын имманенттүү моментине айланарын айгинелейт. Бирок, ошону менен бирге, синергетика философияны алмаштырбайт, анын айрым жоболорун тактап-кошумчалайт,

Тең салмактуулукту, стабилдүүлүктү камсыз кылган башкаруу системасы анын негизги нуктан чыгып кетүүсүнө жол бербейт, ар кандай кокустуктарды кучөтпөй жөнгө салып коет. Бул кибернетикадагы терс кайтарым байланыш, ал эми синергетикада, тескерисинче, "оң кайтарым байланыш" принцибине басым жасалат: тең салмаксыз сис-

темаларда кокустуктун таасири күчөйт, натыйжада эски структура бузулуп, анын ордуна жаңысы пайда болот. Синергетиканын бул принциби ("оң кайтарым байланыш") объективдүү кубулуш-көрүнүштөрдүн генезисин, калыптанышын адекваттуу түшүндүрүүдө зор концептуалдык мааниге ээ, анткени ал кескин диаметралдуу көз караштын калыптанышына алып келди: эми күтүүсүз келген кокустуктарды болтурбай коюуга эмес, алардын алдын алууга, аларды пайдалана билүүгө аракеттенүү керек экендиги дайын болду. Кокустук маңыз менен байланышкан, ички иманенттүү себептер менен шартталган кубулуш-синергетиканын, оң кайтарым принцибинин негизги лейтмотиви дал ушундай.

Синергетика салыштырмалуу соңку илимий багыт катары "аттракторлор", "бифуркация", "фракталдар" өңдүү термин-түшүнүктөрүнө ээ. Сызыксыз, тең салмаксыз системанын багыттуулугун, максаттуулугун же кандайдыр максатка умтулушун жана анын натыйжасын (өздүк уюмдашуунун негизинде түзүлгөн объектини) туюндурган түшүнүк – "аттрактор"; альтернативалуу, кайчылаш процесстердин бири кайткыс (необратимый) абалга айланаар (жүзөгө ашаар) алдындагы алардын ажырашуусу, бөлүнүүсү, бутактануусу башат алган момент, чекит-бифуркация; ал эми пигмент долбоордун фрагмент долбоорго дал келиши же кичирээк объектилердин структурасы менен андан чоң объектилердин структурасынын дал келиши, элементтердеги бүтүндүктүн мазмуну, касиеттери-фракталдары фракталдык объектилер деп аталат. Бул аталган түшүнүктөр өздүк уюмдашууну ар кандай гносеологиялык ракурстан мүнөздөп турат: синергетикалык кубулуш табияты боюнча кандайдыр максатка умтулат (аттрактор); хаостон, башаламандыктан башат алат (бифуркация) жана маңыздуу себептер менен шартталган белгилүү бир ыңгайда тартиптешет (фракталдар).

Башаламандык, тартипсиздик, кокустуктар-синергетиканын негизги жобосуна ылайык, жаңы жаралыштын, өнүгүүнүн булагы. Ар кандай объективдүү процесстер кептеген кокустуктар менен коштолот, бирок алар ар дайым эле байкала бербейт; объектинин сапаттык маңызына көпчүлүк учурда басымдуу таасир бере албайт. Көп кокустуктардын бири белгилүү бир учурда, шартта "суурулуп" чыгып, кескин сапаттык өзгөрүштү жаратат. Синергетика мындай кокустуктар кан-

дайча, кантип микрообъектиден макрообъектиге көтөрүлөөрүн, кандай шарт-чөйрөдө алар жаңы мейкин-мезгилдик макроструктураны жаратарын иликтейт. Уюмдашпаган, башаламан кыймылдагы молекулалардын кандайча уюмдашуусун туюндуруу үчүн И. Пригожин “флуктуация аркылуу тартиптешүү” жобосун сунуш кылат, диссипативдик (энергиянын тартиптешкен, уюмдашкан абалдан башаламандыкка айланышы) структуранын (энергиянын төмөнүрөөк баскычтагы азыраак уюмдашкан формага айланышы) же башаламан процесстин локалдашуусун, тартипсиздик өкүм сүргөн диссипативдүү чөйрөдө уюмдашкан структуранын пайда болуусун аталган жобо менен түшүндүрөт. Диссипация же башаламандык (кокустуктар) ашык нерселерди жок кылып, структура түзүүчү элементтерди калтырат, натыйжада бир караганда кыйратып-бузуучу, жок кылуучу фактор сымал көрүнгөн кокустуктар (флуктуация) илгери- леген жаңы түзүлүштүн түп булагы экендиги айгинеленет. Демек, башаламан кыймылдагы кокустуктар табияты боюнча зарылдык, алар имманенттүү себептик мамилелердин негизинде сызыксыз, ачык системада регулярдуу структуралардын түзүлүшүн шарттайт.

Кокустук жөн жерден күтүүсүз пайда болгон сырдуу же негизсиз нерсе эмес, ал- ички маңыз аркылуу шартталган, керек учурда жаңы зарылдыкты жаратуучу кубулуш. Бирок анын реалдуу күчкө айланышы үчүн зарыл шарт-туруксуздук катары мүнөздөлгөн тигил же бул системанын абалы талап кылынат. Нерсенин туруксуз абалы кокустуктун таасирин арбытат, туруксуздук-конструктивдүү мааниге ээ кокустуктардын очогу, кийинкилер (кокустуктар) нерседеги туруксуз абалды ого бетер курчутуп кандайдыр сапаттык өзгөрүшкө алып келет. Демек, кокустук-чөйрө бири-бири менен өтмө катар диалектикалык байланышта: кокустуктун таасири чөйрөнүн даярдыгына, адекваттуулугуна (туруксуздугуна) байланыштуу, бифуркацияга (ажырашууга, бөлүнүүгө, бутактанууга) канчалык жакындаган сайын кокустуктардын таасирдүүлүгү кучөйт. Синергетиканын реконструкциясында кокустук-бул зарылдык, анткени ал ички имманенттүү мыйзамченемдер менен шартталган, ошондуктан ал зарылдыктын көрүнүшү (кокустук катары), ал мурдагы бүтүндүктүн алкагына сыйбайт, буга чейинки себеп-натыйжалык мамиленин биримдигин бузат; себеп

менен таасирдин (аракеттин) пропорционалдуу эмес экендигин көрсөтөт.

Белгилей кетүүчү нерсе, синергетиканы абсолютташтыруудан же философияга карама-каршы коюудан сак болуу абзел, ырас, синергетика илимий-методологиялык мааниге ээ (бул тууралуу жогоруда айтылды), бирок, ал философияны алмаштырбайт, тескерисинче, анын принципиалдуу жоболорун бекемдейт, айрым салыштырмалуу дефиницияларды тактайт, айрым чийки концепцияларды (философияны эмес) төгүндөйт.

Жалпысынан, синергетика табиятта кокустук, кайткыс (необратимый) процесстер орчундуу орунду ээлерин далилдеп, материя жөнүндөгү түшүнүктү кеңейтүү менен микрообъектилер өзүнөн-өзү уюмдашып, структура түзүү кудуретине эгедер экендигин тастытайт; болочоктун ар дайым түбөлүк, так-өзгөрбөс регламенттелиши мүмкүн эмес экендигин; өздүк уюмдашуунун негизги принципте- рин өздөштүрүү адамзат менен табияттын жаңыча диалогун түзүүгө көмөктөшөөрүн далилдейт. Синергетиканы түшүнүүдө эки жөнсүз пикирден сак болуу зарыл: биринчиден, аны абсолютташтыруудан, экинчиден, аны баалабай коюудан; зарылдыкты толук бойдон кокустукташтыруудан же кокустукту зарылдыкка таптакыр карама-каршы коюудан; бир кезде кокустукту танып койгондой, за¬рылдыкты концептуалдык жок нерсеге айландыруудан алыс болуу логико-гносеологиялык акыйкаттуулуктун талабы.

Ошентип, бул салыштырмалуу жаңы багыт стандарттуу эмес мамилеге негизденип, таасир берүүчү объектинин өнөктөшү катары башкарууну, кокустукту конструктивдуу фактор катары баалап, анын зарылдыгын адекваттуу аңдоону талап кылат. Синергетика И. Канттын философиянын алкагында койгон: 1. Мен эмнени биле алам? (Что я могу знать?); 2. Мен эмне кылышым керек? (Что я должен делать?); Мен эмнеге үмүттөнө алам? (На что я смею надеяться?); 4. Адам деген эмне? (Что такое человек?) суроолорунун бүгүнкү актуалдуулугун баса белгилейт, адам менен жаратылыштын ортосундагы диалогду аныктайт. [5].

Парадигма 6.Суроо-жооп

Тигил же бул проблеманын чечмелениши, анын суроо түрүндө коюлушунан (туюндурулушунан) башат алат. Эгерде суроо-божомол,

боолголоо болсо, ага болгон жооп детерминация болуп эсептелет. Бул берилген же коюлган суроого болгон жооп-суроо тараптан шартталып, детерминацияланып турат дегендик. Демек, ар бир предметти же объектини акыл-эс элегинен өткөрүп, интеллектуалдык чечмелөө алдын-ала коюлган суроонун табияты менен аныкталып, андан соң ага берилген жооп аркылуу чегине жеткириле иштелип чыгат. Ошентип, өз мезгилинде ылайыгы менен коюлган түйүндүү суроо илимдин өнүгүшүнө кошулган салмактуу салым болуп саналат. Белгилүү деңгээлде, эгерде туура коюлган уңгулуу суроолор кандайдыр окуунун (системанын, концепциянын) структурасын түзсө, ал эми аларга болгон жооп ал окуунун ырааттуу системасын шарттайт. Ушундан улам теория үчүн суроо-жооптун объективдүү логикасы, жандуу диалектикасы өзгөчө мааниге ээ.

Суроо-жооптун ички логикасы бир кылка эмес ар түрдүү, антпесе бардык болбосо, көпчүлүк окуулар бири-бирин толук кайталап окшош болуп калмак. Жооптун инварианттуулугу же туура жооптун конкреттүү-тарыхый доор үчүн мүмкүн эместиги далилсиз интеллектуалдык жоболорго жол берилет. Алар ойчулдар тарабынан далилденбесе да, акыйкат катары кабыл алынып, аларга "методологиялык таяныч", кандайдыр аксиома иретинде кызмат өтөйт. Мындай ыкма гносеологиялык жактан чексиз себеп-натыйжалык мамилелерге логи калык чекит коюу менен түшүндүрүлөт.

Философия тарыхын буга чейинки бизге белгилүү суроо-жооп парадигмасына карата болжол менен үчкө бөлүүгө болот: "дүйнөнүн субстраты эмнеде?" (тезис); "дүйнөнү ким (эмне) жараткан?" (антитезис); "субстрат менен субстанция кантип тогошот?" (синтез). Белгиленген үчилтик үчүн, "эң биринчи, алгачкы себеп бар" деген ой жалпы кабыл алынган интеллектуалдык жобо болуп эсептелет. Бирок алардын ар биринин өздөрүнө тиешелүү горизонту бар.

Байыркы чыгыштан (Кытай, Индия, Египет, Вавилония) башат алган грек-рим (антик) философиясынын жаралышы мифий горизонттун алкагынан чыгып, табигый кубулуштарга себеп-натыйжалык жобонун негизинде мамиле жасоо менен байланыштуу. Философиянын өзү да мифий жана диний көз караштардан азыктанып алардын алкагынан "субстанция" маселесин рационалдаштыруу максатында чыккандыгы белгилүү. Деги эле диалектиканын тезис-антитезис-синтез

же танууну тануу жоболору сөз болгон суроо-жооптук горизонттун ички, жандуу табиятын ачып берет.

Философиянын тарыхы-суроо-жооп парадигмасынын тарыхый логикалык көрүнүшү. Диалектиканын, объективдүү тааным теориясынын түшүнүк категорияларын иштеп чыгуу, өнүктүрүү десе, анын аппаратын ойдон чыгарылган терминдер менен толуктоо эмес, те- скерисинче, жеткилең иштелип чыккан категориялардын статусун, мазмун-маанисин кеңейтүү дегендик. Адатта, категориялар “эскирбейт”, аларды кандайдыр мазмун-форманын алкагы менен чектеген түшүнүктөр эскирет. Философияны үстүрт, “популярдык” деңгээлде “өздөштүрүп”, аны өнүктүрүп жаткан таризде кезегинде “кибернетика”, азыр “синергетика” менен алмаштырууга болгон аракет философияны куру модернизациялоодон айырмасы жок. Философия мындай өнүктүрүүгө муктаж эмес, ал-өзүнүн, өзүнө гана тиешелүү обьектиси бар конкреттүү илим. Ал табигый илимдердин же диний окуулардын “кызматчылык” (служанка) милдетин аткарбайт. Бул өңдүү философиялык олдоксондуктардан арылыш учун чыгаан философ-ойчулдардын жолун жолдоп, философия тарыхын чындап, дыкаттык менен өздөштүрүү зарыл. Философия тарыхынын башка илимдерден айырмаланган өзгөчөлүгү бардык илимдердин жетишкендиктерин өзүнө сиңирип турган түшүнүк-категориялардын генезис-өнүгүшүн иликтөө менен байланыштуу.

Философия бүгүнкү калыбына чейин кыйла доорлорду басып өттү: адегенде “илимдердин илими” аталып, улам мезгил менен мейкиндиктин айкалышына жараша жаңы форма, мазмунга ээ болду. Ал башка кубулуштар, көрүнүштөр сыяктуу эле зили диалектиканын жалпы мыйзамдарына баш ийет. Башат алгандан бүгүнкү күнгө чейинки анын өнүгүшү “карама-каршылыктын күрөшү жана биримдиги”, “сандык өзгөрүүлөрдүн сапаттык өзгөрүүлөргө өтүшү”, “танууну тануу” сыяктуу жалпы мыйзамдардын көрүнүшү. Категориялар таанып- билүүнүн инструменттери гана эмес, ал философия тарыхынын урунттуу, туйундуу учурлары (моменттери). Философия тарыхый - логикалык процесс: ал дүйнө түзүлүштүн өзгөрүп-өнүгүүсүнүн негизин түзгөн жалпы мыйзамдардын нугунда жөнөкөйдөн татаалга багыт алып, илгерилеп-кечендеп келген категориялардын баскычтары. Философия тарыхы илиминин милдети рух менен табияттын, ойлом

менен болмуштун, реалдуулук менен идеалдуулуктун карым-катнашын аныктаган мыйзамдарды, түшүнүктөрдү, философиялык дүйнө таанымдын эволюциясын жана алардын ойлом процессинде, аң-сезимде чагылышын изилдөө. Ошону менен бирге, философиянын жаралышына түрткү болгон факторлорду, тигил же бул доордогу (аймактагы) дүйнө караш системаларды, алардын философиянын тарыхый логикасындагы ордун, ар-кыл концепцияларды (агымдарды, багыттарды), алардын маңыз-мазмунун, калыптанышын, өнүгүшүн, күрөшүн, философ-инсандардын окууларын, алардын философияга кошкон салымдарын же доор, конкрет-тарыхый кырдаал менен түшүндүрүлгөн мүчүлүштөрүн, диалектикалык логиканын (анын жоболорунун) калыптанышын ж. б. у. с. проблемаларды иликтейт, жалпылайт.

Парадигма 7. Тыянак.

Жалпы жыйынтык. Методология методдордун формалдуу жыйындысы эмес, ал алардын диалектикалык биримдиги. Методологиянын табияты, логикасы жалпы (табият, коом, ойлом учун) мыйзам ченемдүүлүктөр аркылуу түшүндүрүлөт. Методология менен методду алмаштыруу ааламды жер шары менен чектеп койгонго тете. Ошол эле учурда айрым методдор өздөрүнүн "логикалык дүрмөттөрү" менен методологияга эмес, методологиялык парадигмага айланышы мүмкүн.

Методология өткөнчак, учурчак, келерчактын "ширөөсүнөн" жаралган конкреттүүлүк. Өткөнчак (абстракция) учурчакка (конкреттүүлүк) айланат, учурчак өткөнчакты аңдап өзү келерчактын өткөнчагына айланат. Демек, өнүгүү тынымсыз, түбөлүктүү.

Адабияттар:

1. Лекции по философии истории. Гегель Г.В.Ф. Эл. Ресурс/ http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000388/
2. Гегель, Сочинения в 14 т., т. 4 - М.: 1959. - 440 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет., т. 1. – М.: 1970. – 265 с.
4. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. - М.: 1986. - 354 с.
5. Кант И. Критика чистого разума. – М.: 2020. – 567 с.

Нусупов Чолпонбай Токбаевич
д. ф. н., профессор кафедры философии,
теории и истории культуры ИСГН,
КНУ им. Ж. Баласагына

ФИЛОСОФСКО-ЭТИЧЕСКОЕ И ИСТОРИЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ СУЩНОСТИ НАЦИОНАЛ-НИГИЛИЗМА В КЫРГЫЗСКОМ ОБЩЕСТВЕ

С развитием глобализационных процессов, кардинально изменяющих территориальные границы современных стран и народов, одной из актуальных проблем философско-этического и исторического исследования является рассмотрение сущности национал-нигилизма, связанного с раскрытием проблемы трансформации этнического самосознания как отдельно взятого народа, так и совокупности народов того или иного региона и, в целом, мирового сообщества. Связанно это с существованием в мировом сообществе различных видов общественного строя, обуславливающие становление индустриального и постиндустриального обществ, и сохранение традиционного общества, с их имперским, великодержавным мышлением или, наоборот, космополитическим и национал-нигилистическим отношением к территориям и границам, как собственного, так и зарубежного государства. Это, в первую очередь, связано с бережным, заботливым или, напротив, небрежным, расточительным и эгоистическим отношением к отеческой земле. Есть еще и другая форма отношения к земле, а именно когда более развитые государства, открыто проявляя имперские амбиции, зарятся и посягают на чужие территории отсталых стран третьего мира, с целью захвата и присвоения природных ресурсов. Для того, чтобы более детально разобраться в сущности отрицательного, потребительского или, в крайнем случае, равнодушного отношения в народе к Отечеству, а именно к родной земле, необходимо раскрыть причины возникновения национал-нигилизма, определить основное теоретическое кредо этого философского воззрения. Изначально нигилизм, означающее с латинского понятие «ничто», для которого была характерна философия морального и эпистемологичес-

кого скептицизма, возник в XIX веке в России, при правлении самодержца Александра II. А в «XX веке нигилизм охватывал множество философских и эстетических позиций, которые в том или ином смысле отрицали существование подлинных моральных истин или ценностей, отвергали возможность познания или общения и утверждали, что жизнь или Вселенная в конечном счёте бессмысленны или бесцельны» [1].

Раскрывая теоретическое содержания понятия «нигилизм», обратимся к зарубежной Энциклопедии философии Рутледжа, в которой пишется: «Как следует из названия (от латинского nihil, «ничего»), философский нигилизм — это философия отрицания, неприятия или отрицания некоторых, или всех аспектов мысли или жизни» [2]. И в контексте тематики о национал-нигилистическом отношении к родной земле, важным представляется философский анализ отрицательного отношения и к судьбе собственного народа, связанной с самой жизнью, поскольку его существование во многом определяется наличием отчего края и отношением к нему со стороны самих представителей данного этноса. Любое действие, направленное на отвержение земли от своего народа, как отрицание самой ее ценности, накладывает негативный, а именно трагический отпечаток, на жизни определенного народа. Так, например, немецкий философ Ницше называет нигилизмом «стремление отрицать жизнь и обесценивать существование» [3].

И поскольку нигилистическое умонастроение и отношение распространяются не только на общество и морально-нравственные принципы, и нормы личности, но и, в целом, на окружающий мир, то часто такая убеждённость «ассоциируется с крайним пессимизмом и радикальным скептицизмом, осуждающим существование» [4].

Сущее, понимаемое в философии, как сущность, то есть сама суть — смысл определенной вещи, в данном случае, жизни, Вселенной или планеты Земля, и одновременно определяемая их бытием, представителями нигилистической философии рассматриваются не иначе, как бессмысленные или бесцельные явления и вещи, не имеющие ценности для человеческой жизни и самой земли.

Помимо отвержения и непризнания морально-нравственных аспектов поведения человека и жизни общества, в проявлении национального нигилизма не последняя роль отводится экономическим и политическим факторам, связанных, в первом случае, со стремлением материально обогатиться, ради чего, например, без угрызения совести распродаются земельные и водные ресурсы страны. Или, во втором случае, политическим решением передаются соседним государствам определенные территории и водные богатства своего государства, и это взамен за экономические, и социальные уступки со стороны официальных лиц зарубежных стран.

Потому в настоящем исследовании особое внимание уделяется анализу философии национал-нигилизма, рассматриваемого в контексте негативного отношения к отеческой земле, когда не только подвергаются сомнению моральные и нравственные принципы и нормы общественного поведения людей, но и отрицаются ценности материальной и духовной культуры собственного народа, его родного языка, традиций и обычаев, и главное – территориальной целостности страны. В связи с этим важным представляется философско-историческое рассмотрение проявления национал-нигилизма в кыргызском обществе в различные эпохи, обусловленным относительно негативным и, по меньшей мере, безразличным отношением отдельных личностей или этнических групп, выходцев из самого кыргызского народа, к своему Отечеству, связанного, в первую очередь, с родной землей, на которой жили испокон веков отцы и деды наши.

Земля кыргызов, обильно пропитанная кровью их предков, на протяжении трех и более тысячелетий, является самой главной ценностью кыргызского народа, боровшихся с центрально азиатскими и восточными государствами за свободу и независимость народа и Отечества, и поныне должна считаться дороже самой человеческой жизни, ибо она есть основа его жизнедеятельности, равноправного и свободного пребывания в этом мире.

Действительно, первоосновой существования всякого государства является целостность и сохранность его территорий, без которой народ не только теряет свою политическую и экономическую независимость, но и лишается жизненно важных прав – иметь свою не-

зависимую историю, свободу развития национальной культуры, народных традиций и обычаев, материнского, родного, языка, а также возможность выбора собственного мировоззрения. Именно ими, а именно социально-культурными и этическими правами, определяются такие элементы сознания как, убеждения, духовные ценности, идеалы, знания, отражающие жизненные принципы и ориентиры человека, гражданина и составляющие основу его жизнедеятельности. Это, в свою очередь, перво-наперво требует от главы государства и самого народа – обеспечение защиты своего Отечества, понимаемого как исконная земля предков, где ты сам родился и вырос, и где находятся этнические и социальные корни твоего народа.

В связи с этим вспоминается повествование о правителе Огуз хане (234–174 до н. э.), он же известен в китайских летописях под именем Модэ шаньюй, явившимся основателем и правителем империи Гунн или Хунну (209 по 174 гг. до н. э.). Примечательно, что в согдийских и санскритских текстах термин «хунну» использовался для обозначения людей как «хун» и «хуна», тогда как на Западе эти же этнические группы означали народ, под называнием гунны. Что свидетельствует об идентичности тюрко-язычных хуннов и гуннов. При это название «гунны», от более точного слова «Кун», а не «Гунн», означало «Кун эли» – «народ Солнца».

Имя одного из внуков Огуз хана, было Кыргыз, названного в честь кыргызского народа, огузского корня. Однако, в более древние времена кыргызский народ, как сообщается об этом в сагымбаевском варианте эпоса «Манас», имело название «Кыр огузы», то есть «Огузы горных хребтов или высокогорных альпийских лугов». Впоследствии название народа «Кыр огуз» постепенно трансформировалось в этноним «Кыргыз». Примечательно, что и в эпосе «Манас» повествуется о том, что предками самого предводителя кыргызского народа Манаса являлись правители гуннов Кара хан и его сын Огуз хан. И что родословная Манаса восходила к древней ханской династии кыргызского народа, генетическими корнями связанной с ханской династией древних гуннов. Потому и назывались в древней истории государственные образования гуннов, как Гуннское государство, и кыргызское государство Гянь-Гун самих кыр огузов – кыргызов – гянь-гунов. Приме-

чательно, что название кыргызского народа, как «гянь-гун» расшифровывается следующим образом. Слово «гянь» от искаженного, с китайского, кыргызского слова «кэм», означающее «побережье». Другое слово «гянь» от искаженного, с китайского, кыргызского слова «кун», то есть «Солнце».

Таким образом, название кыргызского народа, как «Гянь Гун» или точнее «Кэм-Кун» означало – «Прибрежный народ Солнца». «Кун кыргыз эли» – такое название кыр огузов (кыргызов) было связано с расселением в древнюю эпоху кыргызского народа в государстве Гянь-Гун (Кэм-Кун), занимиавшего территории Центральной Азии (окрестностях озера Кыргыз-Нур, название которого сохранилось и на современной географической карте в Западной Монголии) и Восточного Туркестана (с 10 по конец 3 в. до н. э.).

Так вот, во время противостояния Огуз хана с внешними врагами, один из предводителей степного ханства потребовал от него выдачи сначала личного боевого коня, а на следующий раз так же потребовал отдать и младшую, самую любимую жену гуннского правителя. На что Огуз хан дал согласие, отдав, через гонца, враждебно настроенному главе соседнего государства, ищущего повод для войны, сначала коня, со словами: «Мы род спасти должны, хоть с каждым годом к нам судьба суровей. Хоть не бывает без потерь войны, но конь это всего лишь кизяк из табуна. И потому лишь все же можно обойтись без крови».

А в следующий раз, когда Огуз хан велел передать этому же владыке, из неприятельского стана, свою младшую жену, при этом сурово изрек, что «одну жену отдать я не боюсь. Иль завтра всех отправить в плен великий?! Одна жена — всего одна беда», а надо сохранить и жизнь людей, и государство», ибо к тому периоду созданное им гуннское государство только-только начало укрепляться.

…Вновь враг жаждет крови. Враг, как смерть сама. Бродячий ветер, облетая неприятельский стан, в горячих гривах вражеской конницы, что на холмах, играет. С грозным рокотом враг предупреждает: «Настал твой час! Готовься, Огуз-хан!» Вновь скачет гонец: «Да будет мир! Придет вражде конец! Но если хочешь, хан, покоя, прими тогда наше новое условие. Пустуют земли в вашей стороне, которые не паханы и песчано-каменистые, и ни к чему не годные, они — в пустой

стерне. Там не пасется скот, один лишь песчаный ветер. Столбами крутит пыль по голой земле. У вас земель достаточно. И если вам свобода дорога, и, если ты, Огуз хан, сюда для мира зван – Отдай нам эти земли!».

Что делать? Что ответить врагу и дворцовой свите, из числа советников Огуз хана? Ведь некоторые из них сказали: «В самом деле, зачем война? Хоть не бывает без потерь войны, но все же можно обойтись без крови. Вселенной нужен каждый человек и жизнь людей из нашего народа дороже злат и каких-то непригодных земель. У нас в изобилии и травы на лугу, и родники в песчаной колыбели, и тень деревьев в густых садах. Отдать можно врагу — чего на свете много, так это неизмеренных пустынь. Отдать их все и без сомненья, ведь земли эти даже скоту не пригодны».

Услышал такие речи Огуз хан, пришел в ярость и велел отсечь головы тем советникам, которые стали склонять его отдать отдаленные пустынные земли, при этом сурово изрёк: «Земля — это оплот Отечества. Без земли нет государства и нет самого вольного народа. Родная земля — это твердыня государства, народа и страны. Уж лучше смерть, чем землю потеряю! Я принимаю вызов! Война! Война! Войну я объявляю!». (Примечательно, что здесь использованы материалы легенды из книги «Кыргызы. Источники, история, этнография», а также отдельные строки приведены из стихотворения туркменского поэта Атамурада Атабаева. «Легенда об Огуз-хане») [5].

Исходя из этого древнего сказания видно, что для Огуз хана, являвшегося про-про-предком правителя кыргызского народа Манаса, принадлежавшего к древней ханской династии Кун эли (гуннов и гянь-гуннов-кыргызов), земля своего государства, как общенародная ценность, какая бы она ни была, а значит и судьба самого своего народа, была и остается превыше самой жизни и дороже всех злат и благ. Из вышеприведенного текста так же следует, что уже в древние времена среди, родственного кыргызам, гуннского народа находились люди, например, в лице отдельных советников Огуз хана, готовых, ради сохранения своей жизни отдать земли своего Отечества внешним агрессорам, из числа степных государств, и для которых было присуще отрицание национальных материальных и духовных ценностей,

в данном случае родных земель, что свидетельствовало о проявлении национал-нигилизма с древнейших времен.

Если во времена Огуз хана, периода VII века до н., родная земля, независимо от степени ее плодородности, была превыше жизни самого народа и его правителя, ибо утрата территорий своего государства являлась общей бедой и народной трагедией, в отличие от частных судеб и жизней тех людей, которые на ней жили, то в современных условиях существования Кыргызского государства, получившего, с развалом Союза, суверенитет и независимость, отношение его правителей к родной земле, как своему Отечеству, кардинально меняется. Так, первый экс-президент Кыргызской Республики Аскар Акаев распродал кыргызские высокогорные пастбищные земли Узөнгү-Кууша, с его ледниковыми водными и земельными ресурсами, Китаю. Второй экс-президент республики К. Бакиев так же продает Казахстану кыргызские пастбищные земли Каркыра, с ее альпийскими травами, богатыми речными водами, лесными угодьями и живностью, где, по сказанию эпоса «Манас», были проведены грандиозные поминки по Көкөтей хану – кыргызскому правителю «ташкентского края», что свидетельствовало об изначальном расселении ферганских кыргызов на территории Ферганской долины, еще во времена существования в Западном и Восточном Туркестане кыргызского государства Уйшун (Усунь), периодов со II века до нашей эры по V век.

Для Огуз хана «родная земля - это твердыня государства, народа и страны». И уступить неприятелю, пусть даже «пустынный и песчаный клочок», но родной земли, где «не пасется скот, один лишь ветер, столбами крутит пыль по целине», для него было обще народным бедствием. И несмотря на увещание некоторых советников, мол: «Отдай врагу — чего на свете много. Так это неизмеренных пустынь», Огуз хан, схватившись за кинжал, в гневе восклицает: «Уж лучше смерть, чем землю потеряю! Я принимаю вызов! Война! Война! Войну я объявляю!».

Однако для нынешних чиновников Кыргызстана, при урегулировании пограничных проблем с соседними странами и, в частности, при решении спорных вопросов с границами с соседним Таджикистаном, характерна полярная позиция по отношению к родной земле, когда нормой становится такого рода рассуждение, что «нельзя допускать,

чтобы из-за небольшого клочка земли происходили вооруженные конфликты, гибли люди, родители теряли своих детей, на которых возлагали свои надежды. Нет ничего дороже человеческой жизни!». Иначе говоря, согласно такой логики суждения выходило, что та или иная часть территории государства, на которой столетиями спокойно и свободно жило, и продолжает жить коренное население, вдруг, в одночасье, с распадом Союза, ставшая объектом спора, на которую начал посягать правитель соседнего государства. Так вот такая часть территории, оказывается, есть всего лишь «небольшой клочок земли, а потому «нельзя допускать», чтобы «происходили вооруженные конфликты, гибли люди…», поскольку «нет ничего дороже человеческой жизни!». [6]. Выходит, что человеческая жизнь дороже «клочка родной земли», ставшая вдруг, по воле иноземных захватчиков – оккупантов, спорной землей, на которую предъявили территориальную претензию те или иные главы и их народы соседних государств. А потому при решении приграничных проблем и споров, критерием вдруг стало не объективное доказательство и обоснование принадлежности собственных земель своему народу и его государству, и, соответственно, умение защитить и отстоять территориальную целостность своей страны. А, наоборот, в целях недопущения военных конфликтов и предотвращения гибели людей, издревле проживающих на своей земле, признано возможным и нужным совершать территориальные уступки в отношении, вдруг ставшими из ничего спорными территориальными участками в своем Отечестве, представленными не как исконные земли его народа, а всего лишь, как безымянные «клочки земли», «дороже которых жизнь людей», то бишь издревле проживающего на них части данного коренного этноса.

Или другой пример, когда, несмотря на Конституцию Кыргызской Республики, в которой отмечается: «Территория Кыргызской Республики в пределах существующей границы целостна и неприкосновенна», среди чиновников находятся лица, которые заявляют: «Мы полностью отдали село Достук Таджикистану, потому что это село самое отдаленное, там нет никакой стратегической или экономической выгоды для нас, мягко говоря. Взамен мы получили 91 га земли»[7]. Иначе говоря, ухоженная, плодородная земля, составляющая 91 гек-

таров, кыргызского села Достук, с ее водными ресурсами, и цветущими абрикосовыми садами, по причине «самой отдаленности» этого населенного пункта, якобы не представляющего собой «стратегическую или экономическую выгоду для нас», вопреки целостности и неприкосновенности границ, была обменена на необработанные и необжитые, целинные участки соседнего Таджикистана, с их неизвестными водными ресурсами – есть ли они там или нет?

Так вот, для нашего предка Огуз хана, любая территория страны, несмотря на ее «отдаленность», не говоря уже на ее непригодность, в смысле неплодородность, всегда и неизменно остается важной основой существования государства народа.

Противоположным примером этого является заявление национал-нигилиста экс-президента Аскара Акаева, в свое время распродавшего земли Китаю и Казахстану, что будто бы не существуют исконных земель любого народа. Отрицая тем самым изначально, испокон веков, проживающих древних народов на своих исконных землях, то есть в своём Отечестве, в котором издревле захоронены предки.

В истории Кыргызского государства, как и в Гуннском государстве, во времена Огуз хана и позже, существовала верхушка знати, из числа которых выходили лица, активно осуществлявших национал-нигилистическую позицию, как в отношении кыргызских земель, так и самого кыргызского народа и его государственности. Свидетельством тому являются трагические для кыргызского народа Западного Туркестана (Ала -Тоо, Алай, Фергана, Андижан, Теңир -Тоо, Кан Теңир (на кит.Тянь-Шань) и Восточного Туркестана (северные территории нынешнего Китая), и Алтая, события на рубеже конца XIX – начала XX столетий. В тот период, когда многие кыргызские манапы и знатные люди, в одновременной борьбе с иноземными колониальными державами: Кокандским ханством, Цинской династией Китая и царской Россией, встали на сторону своего народа – в защите родных земель, однако среди них были и такие, которые открыто, перешли на военную службу Российской империи, тем самым предав интересы своего Отечества.

Утрата в начале XI века на просторах Евразии великодержавной, централизованной, политической власти в государстве Кыргыз стало трагедией для кыргызского народа. Это привело в 12-13 веках к его

раздробленности и образованию четырех относительно самостоятельных областей: 1. В Западном и Восточном Туркестане, и на Алтае; 2. В Туве – область Кэм-Кэмджиут; 3. Область Кыпчак в Центральной Азии; и, наконец, 4. Область на Енисее, где находилась столица государства Кыргыз. Двумя первыми областями правили ыналы (военная должность князей) из числа сыновей кагана – правителя, ставка которого была на Енисее, и которые, имея свои территории и свою армию, лишь формально подчинялись отцу-кагану.

С тех времен, начиная с Тутук хана - предводителя кыргызской области Кыпчак, перешедшего на военную службу, к Хубилаю, являвшимся внуком Чынгыз хана и правителем империи Юань, начинается самоуничтожение кыргызской государственности, ее земель и самого кыргызского народа со стороны выходцев из самой кыргызской среды.

Чингиз-хан принимает своих сыновей на берегу реки Сырдарьи

Масуд ибн Осман-и Кухистани. «История Абулхайр-хана». Рукопись ИВ АН УзССР, 9989, л. 139 б. 1540-е гг. Самарканд

Примечательно, что основной костяк армии в так называемой Монгольской империи (правильно будет сказать древне историческое кыргызское название «Муӊгул кандыгы» – «Муӊгулское ханство»)

преимущественно состоял из тюрко-язычных племен, в частности, тяжеловооруженных конниц кыргызов, составлявших личную дружину правителей тюркских кровей – Чынгыз хана (по историческим материалам принадлежащего к кыргызскому народу), его сыновей и внуков, например, чингизида Хубилая (Кубилай). Доказательством того, является ниже приведенная историческая картина, на которой запечатлены правитель, восседающий на троне и его дворцовые люди, все они в белых, окаймленных черным бархатом, войлочных калпаках – национальном голованом уборе кыргызского народа – ак калпак.

Миниатюра из персидского манускрипта 14 век. Чингисхан со своими сыновьями: Вот что пишут древние авторы о белых калпаках кыргызов, что несомненно подтверждает этногенетическое родство Чынгыз хана и его соратников с кыргызским народом.

Ак калпак- древний головной убор кыргызов: [8].

1. Юэ Ши "Описание всего мира эры правления Тайпин Синго" (Тайпин Хуаньюй Цзи), 976-984 гг. 10 век Глава 199, "Енисейские кыргызы":

"Зимой делают шапки из соболя, летом золотом украшают шапки, заостряют маковку и свертывают ее конец. Они, по знакомству с хуйгусцами, доныне еще надевают такие головные уборы. Подчиненные ДЕЛАЮТ ШАПКИ ИЗ БЕЛОГО ВОЙЛОКА (АК КАЛПАК), в остальном покрой в общем одинаков."

2. ОУЯН СЮ И СУН ЦИ СИНЬ ТАН ШУ 10 ВЕК “Енисейские кыргызы”:

Носят БЕЛЫЕ ВАЛЯНЫЕ ШЛЯПЫ (АК КАЛПАК), пояса с точилом. Бедные одеваются в овчины. Женщины одеваются в шерстяные платья или привозной шёлк. Зимой живут в избах, покрытых корой.

3. В «Сиюй чжи» (18 век) названы районы кочевок различных групп кыргызов, их летние пастбища и зимовки, вблизи которых население возделывало землю. Рукопись сообщает о занятии кыргызов скотоводством, земледелием, охотой; излишки скота они обменивали у местного уйгурского населения на хлеб и ткани. В рукописи есть сведения о торговле, обычаях, а в главе об одежде народов Восточного Туркестана и Средней Азии имеется несколько рисунков одежды кыргызов. О деталях кыргызского костюма говорится: мужчины летом и зимой носили БЕЛЫЕ ВОЙЛОЧНЫЕ ШЛЯПЫ (АК КАЛПАК).

4. Киргизы по Чжао Эрсюнь "Цин ши гао" (черновая история династии Цин), раздел "Лечжуань" (описания), цзюань 529, лечжуань 316 "Шуго 4" (Вассальные государства, часть 4). 18 век:

Бу-лу-тэ (буруты, т.е. кыргызы) делятся на восточных и западных...

Их (то есть кыргызов) глава носит ВОЙЛОЧНУЮ ШАПКУ (АК КАЛПАК), наверху очень сильно заостренную, подворачивая края, образуют поля.

5. В.В. Радлов. Кара-киргизы 19 век: Своей одеждой черные киргизы очень мало отличаются от казаков. Единственное отличие, бросившееся мне в глаза, — это обшитытые пестрыми шнурами кафтаны, патронташи БЕЛЫЕ ВОЙЛОЧНЫЕ ШАПКИ, которые у казаков встречаются очень редко и благодаря которым народ получил название АК –КАЛПАК (белые шапки).

6. Чокан Валиханов “Записки о киргизах”: Дикокаменные киргизы сами себя называют просто кыргыз и под этим именем известны у всех среднеазиатских мусульман. Только киргиз кайсаки иногда придают им приличные прилагательные: белошапочными (АК-КАЛПАКТЫ).

7. М.И. Веников.Очерки Заилийского края и Причуйской страны 19 век:

“Главное рукоделье каракиргизов и есть приготовление войлоков, отличающихся у них большою прочностью. Особенно известны этого рода изделиями дико каменные, кочующие по Таласу. Они валяют не

только простые кошмы, т. е. четырёхугольные войлоки, но и ШАПКИ (АК КАЛПАК).

8. В сочинении “Сведения о дико каменных киргизах”, написанного в 1855 году, русский переводчик И. Бардашев. В ней указывается, что «Дико каменная Орда представляет отдельный народ от Кайсаков. Сами себя они называют Кыргыз, а иногда прибавляют себе прилагательное ак – калпакты (в белом калпаке, бело – калпакский), что действительно оправдывается, ибо они преимущественно всегда в белых колпаках»[9, 23].

Возвращаясь к вопросу о Тутук – хане из кыргызского племени кыпчак, как было сказано выше, предводителе одного из четырех кыргызских княжеств, а именно княжества области Кыпчак в Центральной Азии, наряду с тремя другими кыргызскими княжествами на Енисее, на Алтае и третьего княжества Кэм-Кэмджиут в Туве, он (Тутук хан), по приказу императора Хубилая (Кубилая) сформировал карательную армию из числа соплеменников – центрально азиатских кыргызов – «цзилицзисов», которая под его руководством в 1293 году уничтожила государство Кыргыз на Енисее. На этом фактически прекратилось существование государства Кыргыз в Центральной Азии и Южной Сибири, которое разделилось на три золотые княжества на Енисее, просуществовав вплоть до первой половины 18 века.

В середине XIV века на территории западной ветви кыргызского народа, а именно в Восточном Туркестане, Притяньшанье и Семиречье, возникает государство Моголистан, как результат распада Чагатайского улуса. Кыргызы составляли большинство в этом государственном объединении и о них в исторических источниках отзывались, как о «могучих львов Могулистана». Примечательно, что название государства Могулистан, в котором кыргызы занимали главенствующую военную силу, было созвучно с названием Муӊгулское ханство (искаженно названною как Монгольское ханство), поскольку на нынешней территории Монголии само население, пришлых из-за Забайкалья, монгол-халхов в 13 веке составляло ничтожно малое количество по сравнению с испокон веков жившими в Центральной Азии, в частности, в окрестностях озера Кыргыз НУР, кыргызскими племенами. Как следствие, лишь в конце XIV — середины XV веков,

когда в результате междоусобных войн смешиваются древних монгольские рода и племена, на территории ныне существующей Монголии впервые происходит сложение «ядра будущих халха-монголов», как племенного союза[10]. И это еще раз бесспорно подтверждает тот факт, что в эпоху Чынгыз хана и чингизидов, в 13-конец 14 веках в Центральной Азии, на территории современной Монголии, основным контингентом Муңгулского ханства (искаженное, как Монгольское ханство) и его армии являлись тюрко-язычные народы и, в частности, кыргызы.

Далее, возрождение кыргызского государства в истории кыргызского народа было связано с именем Тагай-бий (Мухаммед Кыргыз), явившимся в XV- XVI века одним из основателей кыргызской государственности. Тагай бий, или Мухаммед-Кыргыз — один из основателей кыргызской государственности. Живший в XV веке, он сумел сплотить кыргызов в борьбе против отюреченных моголистанских захватчиков[11].

Однако именно такие выходцы из самого кыргызского народа, типа Тутук хана и позже, в царскую эпоху, Шабдана, и до нынешнего периода, когда у власти становилась и поныне становится такая категория людей, которая проявляла идолопоклонническое отношение первоначально к иноземным правителям, позже царизму, затем тоталитарно-партократическому Центру, а ныне зарубежным странам-донорам, являются главными виновниками сохранения и проявления крайней формы национал-нигилизма в отношении земли кыргызского народа, его традиций и обычаев, материальной и духовной культуры и родного языка. Но кыргызский народ есть и будет существовать на этом свете потому, что рождались, и будут рождаться его славные сыновья и дочери – потомки Манаса, для которых настоящее и будущее родной земли выше и дороже самой жизни и личного благоденствия. Перечисляя имена борцов за свободу и независимость своего народа, а среди них Курманбек-баатыр, Тайлак-баатыр, его сын Осмон-датка, Курманджан датка, Уметаалы (сын Ормон-хана), Камчыбек (сын Курманджан), Боромбай, Балбай и другие, русский исследователь А.Н. Бернштам писал следующее. «Надо различать феодалов, заботящихся только о личной наживе и тех, которые … не утрачивали чувства ответственности перед народом… Совершенно понятно, что сказанное

справедливо в равной мере для разных лиц. Когда колонизация стала фактом и киргизский народ ощутил ее тяготы, политика Шабдана была, несомненно, предательской. Сопротивление же завоевателям Умета Али (сын Ормон-хана) или Балбая, который отрешился от междородовой борьбы и откочевал в горы, было явлением прогрессивным, направленным на усиление борьбы киргизского народа за свою независимость» [12, 455].

Одним из ярких обличителей реакционной сущности Шабдана и его окружения явился писатель и историк Белек Солтоноев, родившийся в 1878 году, а потому бывший современником той эпохи. Будучи хорошо осведомленным о множества антинародных деяний и похождений Шабдана, его отца Жантая, Манапбая, Умётаалы, Боронбая, Тёрёгелди, Баяке (родственник Шабдана) и многих своекорыстных бай-манапов, писатель-историк Белек Солтоноев называл их не иначе как “кан соргучтар” – кровопийцы, тираны своего народа. От того, что они без наказано издевались над бедняками, беспричинно убивали их целыми семьями, грабили и разоряли всевозможными поборами различные кыргызские роды и племена. Преследовали и изгоняли их с родных пастбищ и земель в угоду царским колонизаторам, а также разобщали и ослабляли кыргызский народ путем насильственного разделения его по уездам.

Шабдан и ему подобные баи, манапы, бии, болуши-волостные, являясь ярыми представителями эксплуататорского класса кыргызского общества позднефеодальной эпохи конца XIX начала XX вв., всячески выслуживались перед чиновниками царского самодержавия. А потому будучи сами преданными служителями этой имперской общественной системы не в меньшей степени, если не больше, порабощали, унижали и уничтожали своих соотечественников, как это делали и внешние колонизаторы-агрессоры. Видно это на примере документально-поэтического произведения «Смерть семи мужчин»[13, 249-275].

В поэме повествуется как между манапом Касымбеком и болушем – волостным Нураком возникла вражда в результате соперничества из-за власти и богатства, переросшая в вооруженное столкновение между кыргызскими родами и племенами. Произошло это во время проведения поминок одному местному баю по имени Мамбет.

На поминки приехали и Касымбек и Нурак, каждый со своей свитой. Спор затеял Нурак-болуш лишь из-за кожаных штанов Тубарбая бедняка, некогда находившегося у него на службе, которому и была дарована бывшим хозяином эта вещь. Но позже Тубарбай ушел от своего покровителя к манапу Касымбеку. Естественно такого «оскорбления» не мог вынести Нурак-болуш. Когда по приказу болуша верные ему джигиты стянули с Тубарбая штаны и стали хлестать его нагайками, за бедняка затупилась «чернь», обслуживавшая в тот день прибывших на аш-поминки гостей. Как раз в это время устраивалась конная игра козлодрание, которая тут же была прекращена. Но к беде одного из участников козлодрания Чолпонкула, соплеменника Нурак-болуша, под ним взыгрался конь и, закусив удила, понесся в сторону свиты Касымбека-манапа. На ворвавшегося в толпу всадника со всех сторон набросились касымбековские джигиты и разрубили его на части. Нурак-болуш оповестил свой народ о безвинной кончине их соплеменника.

Глядя на оставшихся семь сирот и вдову Чолпонкула, которые причитали, проклиная насильников, возмущенный простой люд собрался и составил письмо-послание российскому государю. В нем он вопрошал – «когда прекратятся насилия со стороны богачей, которые угоняют косяки кобылиц с племенными жеребцами и для своей прихоти режут их в качестве согума?» (Согум – животное, как правило, кобыла, откармливаемое для убоя на зиму – примеч. Н.Ч.). Когда прекратят они отбирать у бедняков молочных коров и резать для себя. Когда, наконец, прекратят раздоры и мирно заживут, не разобщая народ?».

Приложил каждый из бедняков на письмо большой палец – вместо печати и отправили они жалобу «государю», в поисках справедливости.

Таким образом, в результате соперничества за власть и богатство местных бай-манапов Касымбека и Нурака, во вспыхнувшей междоусобной войне погибают семеро мужчин. Одним из них был манап Шеримбек, приходившийся младшим братом Касымбеку, а шестеро других были выходцами из бедняков.

Смерть остальных шестерых, помимо Чолпонкула, была такова. Чтобы свалить вину друг на друга, два феодала начинают устраивать

всевозможные козни. Касымбек повелевает своим джигитам под покровом ночи вывести из аила троих своих безродных слуг и умертвить их. Вооружившись кыргызскими боевыми топорами, джигиты раскроили несчастным черепа и бросили их лежать в степи. Касымбек не замедлил обвинить в убийстве сторону Нурака-болуша. Не задумываясь, ударом кинжала в грудь Касымбек убивает и Жаркымбая, бедняка – известного в округе как искусный мастер по изготовлению юрт, который на свою беду явился к манапу, задолжавшему ему за выполненную работу шесть овец и пятилетнюю кобылицу. Чтобы замести следы, Касымбек велел слугам закопать тело мастера в каменистой местности.

Что касается смерти младшего брата Керимбека – манапа Шеримбека и еще одного мужчины из числа простолюдин, то их смерть была такова. Под видом защиты своего родича, Шеримбек перекинул через плечо берданку и в сопровождении, также, как и он, вооруженных пятьдесят всадников выехал на барымту – ночной угон чужого табуна. В ту ночь он не нашел во «вражеском» стане не то что косяк, но даже заблудшую лошаденку, а потому манап напал на аил болуша Мусакожо. Выехавший против них бедняк Уркунчу был на месте сражен выстрелом наповал. В этом сражении, помимо раненых, смерть нашел и сам манап Шеримбек. Что касается болуша Нурака, то он тайком заточил сорок своих соплеменников в зиндан в местности Беш-Кёл, а их женам объявил, что они убиты в стычках с джигитами Касымбек – манапа.

– Когда приедет царский начальник, - повелел он несчастным женщинам, - каждая из вас облачитесь в черное одеяние и, распустив волосы, царапая в кровь лицо, причитая, явитесь к господину с обвинениями на манапа Касымбека. Пусть он тогда попробует оправдаться?

Приехавший губернатор, в сопровождении пристава, уездных волостного и старшины, а также трехсот солдат, выслушал обе стороны. Особенно потрясенный видом горем убитых «вдов», с расцарапанными в кровь лицами, он уехал в тот же день, несмотря на просьбы манапа Касымбека и болуша Нурака заночевать в качестве почетного гостя у одного из них. На прощание губернатор строго сказал им:

– Не нападайте друг на друга. Живите мирно, не нарушая границ своих пастбищ. Я возвращаюсь в Алма-Ату и пришлю к вам Шабдана. Пусть он по справедливости рассудит вас и определит полномочия волостного. За убитых заставит виновных выплатить сиротам виру и штраф в пользу государственной казны. Позже у вас пройдут перевыборы волостного. И тогда люди приобретут покой и заживут единым народом.

По прибытии в Алма-Ата губернатор послал к Шабдану в Кемин гонца с приказом: «Шабдан, будь беспристрастным в решении спора между группировками манапа Касымбека и болуша Нурака. Как только получишь письмо немедленно поезжай и на месте проверь и лично убедись, кто виновен в гибели отдельно семи и отдельно сорока мужчин. Успокой народ. Примири враждующие стороны и раздели их жителей по волостям. В пути можешь брать запасных лошадей в кочевьях».

Шабдан и все сорок его джигитов не просто брали сменных лошадей у кочевников, но и не думали возвращать скотину хозяевам. Никто из простолюдина не смел напомнить царскому слуге Шабдану о том, чтобы он обратно возвратил коня. И везде, где останавливался со своей свитой Шабдан, местные баи ставили белую юрту и резали почетным гостям кобылиц, жеребят и овец, которые изымались у народа. Всячески ублажали их едой, вниманием и развлечениями.

Вот что говорится об этом в самом дастане:

«Андай чакта букарада ал барбы,
Кордосо да узатышат Шабданды.
Жургөн жерде, конгон жерде ат минген,
«Жоортуулуна» жолдогулар таң калды.
Шабдан келсе элге кандай «жакшылык» …
Кызыл чоктор үйдү тик деп шаштырып.
Туш-туш жакка келгендигин кабарлап,
Чабарманды басма ылооп чаптырып».

Кысыр эмди энеге тел тайлар,
Кызыктырган адам уулун эт-майлар.
Ал кезекте шылтоо болсо болгону,
Дал ушундан пайдаланат шумпайлар» (13, С.271).

Наконец, по приезду Шабдана в назначенное место, собрался народ.

– Прекратите запугивать и убивать друг друга, - грозно заговорил Шабдан. - А вы, Нурак и Касымбек, затеявшие вражду, успокойтесь ли, в конце концов, или нет? Ответьте прямо.

В ходе разбирательства кто-то из приближенных Касымбека, стараясь угодить царскому подданному Шабдану, проговорился, что те сорок мужчин вовсе не убиты, а живы и упрятаны в зиндане. Выяснилось и то обстоятельство, что трое слуг были умерщвлены самим манапом Касымбеком, а не противоборствующей стороной.

Когда настало время определить меру наказания виновных в смерти семерых мужчин, то Шабдан объявил народу:

«Кедей өлсө өздөрүнө жаманат,
Манап өлсө барлык элге алаамат».
-Если умерли насильственной смертью бедняки,
То это их собственная вина.
Но поскольку убиен манап,
То это всеобщее народное страдание и бедствие.

– А потому, - продолжил Шабдан, - слушайте все. Во всяком деле надо найти правильное решение. Постановляю: тысяча серебряных монет надо преподнести губернатору на всякие его личные расходы. Еще тысяча овец надо дать моему окружению из числа соподчиненных: Байзаку, Балтабаю, Баяке и Манапбаю.

В качестве платы виры за убийство манапа объявляю – пусть болуш Нурак выберет среди жителей своего аила двух девушек, которые будут обращены в рабынь. Вот та плата за деяния людьми Нурака – болуша. И знайте, что надо не просто нарядить двух девушек в дорогие платья и шубы, но и посадить их на породистых коней, в богатой сбруе и седлах.

Вот что говорится в дастане о постановлении деспота Шабдана:

«Уккула, журт, ыгы бар го ар иштин,
Бир миң теңге губернотор чай ичсин.
Бир миң койду Байзак менен Балтабай,
Баякелер, Манапбайлар алышсын.

Кун тартуусу эки кыз деп айтылсын,
Экөө бирдей эки күлүк ат минсин.
Упчун жабуу, жасалгалуу кулакчын,
Каймал төөлук ээр-токум жабдылсын».

Поскольку выбрать девушек, которые были бы обращены в невольниц, поручили болушу Нураку, то он постарался угодить Шабдану. А именно не просто выполнил это поручение, отобрав для этого у одних из родителей-бедняков одну единственную дочь, но еще собрал с населения своей волости сорок валухов и за врученные за их продажу на базаре деньги купил парчу и плющ, из которых сшили для двух девушек наряды.

В тех же целях – чтобы купить для невольниц чистокровных скакунов собрали с каждого жителя по сто овец. Что касается платы виры за убийство других шестерых мужчин из числа бедняков, то в своём постановлении Шабдан написал «отказать» и скрепил договор между манапом Касымбеком и болушем Нураком печатью.

Затем, несмотря на плач двух девушек, обращенных по воле Шабдана в рабынь, и стенания, вмиг постаревших от горя, матерей девушек, одна из которых вырывалась из рук женщин, чтобы умереть, но не отдать дочь в рабство, Шабдан собрал с народа деньги, как и требовал –в размере тысяча сом-рублей. А затем в сопровождении сорока джигитов, погнавших впереди себя тысячную отару, чинно уехал восвояси, охладив сердца простолюдин:

«Алты эр өлсө «аткез» дешип тыштатып,
Бир манапка эки кызды сыздатып.
Бүтүмчүлөр мин кой, миң сом олжо алып,
Кете берди эл журөгун сыздатып»[5, 275].

Но разве не видно на примере современных аксыйских трагических событий в Кыргызской Республике, а именно расстрел властями в 2002 году мирных демонстрантов в Аксыйском районе, что и нынешние шабдановские последователи в лице первого экс-президента Аскара Акаева и его коррумпированного режима, искусно возводящие этого предателя своего народа, рьяного служителя колониального царского режима и деспота-феодала – Шабдана, в ранг «государственного деятеля», ставя ему в центре столицы страны памятник, точно

также обошлись и с неповинно убиенными семи простыми аксыйскими жителями. Организовав убийство собственных соотечественников из числа кыргызской молодежи, ставших на защиту родной земли Узёнгу Кууш, которую преступно продал Китаю, бывший тогда глава государства Аскар Акаев, кыргызские чиновники дали понять общественности, что в своей смерти они повинны сами. А что касается исполнителей виновников трагедии, то их сразу же назначили на другие высокие руководящие посты республики.

Та же участь постигла и правозащитника – простого жителя города Нарын, убиенного силовыми органами государства только за то, что посмел выступить против беспредела со стороны бакиевского политического режима, совершавшего те же преступные деяния в земельных и экономических вопросах, что и сотворила акаевщина на протяжении более пятнадцати лет своего правления. Родственникам погибшего и общественности местные власти объявили, что в собственной гибели повинен он сам.

Возвращаясь к деяниям Шабдана, следует отметить, что на его совести, согласно различным источникам кыргызского фольклора конца XIX века, смерть известной в народе красавицы Ак Мөөр – младшей, шестой по счету жены его отца Жантая.

Манап Жантай из племени сарбагыш, в свои 70 лет насильно взял себе в жены 14-ти летнюю Ак Мөөр, которая была из рода чоро племени саяк, угрожая, в случае отказа девушки выйти за него замуж, вырезать весь ее род, живший на берегах озера Сон-Көл.

Шабдан, продолжая преступную и предательскую политику своего отца манапа Жантая по отношению к собственному народу, перешел на службу к царскому самодержавию именно в тот период, когда кыргызский народ подвергался одновременному гнету и насилию со стороны Кокандского ханства, Российской империи и Цинского Китая. Он стал активно участвовать со своими джигитами, в составе царской армии, в уничтожении и порабощении своего народа и родного края, выступая также в роли проводника, указывая карательным царским войскам все тайные горные тропы, за которыми укрывались на перевалах доселе неуязвимые и недосягаемые кыргызские повстанческие отряды.

Приведем лишь неполный список примеров, раскрывающих предательство Шабдана по отношению к кыргызскому народу и Отечеству. В 1868 году Шабдан принимал активное участие со своими джигитами в кровавом подавлении повстанческой армии манапа Осмона, сына Тайлак баатыра.

В 1876-1878 годах Шабдан в составе карательного войска генерала Скобелева принимает самое активное участие в уничтожении в горных укрытиях армии сопротивления алайских кыргызов и в поимке сыновей Курманжан-датки, которые руководили на Алае освободительным движением.

Именно Шабдан способствовал, выслуживаясь перед царизмом, присоединению алайских кыргызов и всего Южного Кыргызстана в состав колониальной Российской империи, что привело к утрате народом не только свободы и независимости, но и своих земель. Цена такого предательства – смерть десятки и сотни тысяч патриотов своего Отечества, среди которых через казнь и ссылки нашли кончину сыновья и внуки алайской царицы Курманжан-датки. Именно ей принадлежат слова, сказанные сыну Камчыбеку, которого царские палачи, по сфабрикованному делу, собрались повесить на площади – на глазах собравшегося народа, что он должен достойно, как подобает мужчине, встретить смерть, без страха глядя ей в лицо.

В 1878 году Шабдан вместе со своим многочисленным отрядом участвует в составе царской карательной армии, оснащенной в те времена современными семизарядными винтовками, артиллерийскими орудиями и пулеметами в истреблении и подавлении повстанческих отрядов кыргызов в Ат-Баши, т.е. на севере Средней Азии.

В 1883 году царь Александр III, вступив на престол, присуждает Шабдану за «особые услуги» перед царским самодержавием военный чин – войскового старшины, одарив его золотыми часами. Были у этого царского холопа – Шабдана и другие медали, и денежные вознаграждения за уничтожение лучших кыргызских сынов Отечества, за отторжение от народа родных земель и обращение его в рабство.

Кыргызы, как и другое туземное население окраин царской России, были обречены на физическое истребление и вымирание. Этому также способствовало тотальное изъятие у них плодородных земель, что обрекало их на голодную смерть и болезни.

Говоря о выслуживании Шабдана и ему подобных кыргызских феодалов царизму, только наивный политик или деятель может верить в “вечную и крепкую дружбу с империалистическими державами и их представителями”. История показывает, что во всех без исключения случаях иностранные чиновники и дельцы из сферы частного бизнеса всегда предавали, и будут предавать своих еще вчерашних союзников из числа государственных и общественных лидеров, выходцев из народов слаборазвитых, а потому зависимых и подчиненных стран. И делается это с той целью, чтобы установить в этих отсталых регионах планеты свое единоличное политическое, экономическое и военное господство, с безграничной возможностью максимально выгодно использовать, присваивать в них природные и материальные богатства, и эксплуатировать человеческие ресурсы.При этом сами бывшие служители из числа туземного населения превращались, подобно изношенной и прохудившейся солдатской шинели или дырявому сапогу, в ненужный для сильных мира сего человеческий «хлам».

На примере судьбы Шабдана, крупного кыргызского манапа, видно, как бесцеремонно обходился колониальный режим имперской державы со своими еще вчерашними, бывшими самыми преданными, «соратниками» из числа туземных влиятельных лиц, состоявших у царизма на военной и политической службе, и предававших интересы своего народа.

Именно в период окончательного порабощения кыргызов царизмом и захвата им кыргызских земель, в этих условиях, к тому времени уже ставший ненужным для царских чиновников-опекунов, Шабдан на старости лет был совершенно позабыт и брошен ими, прожив остаток дней в нищете и, вероятно, запоздалом прозрении. Хотя навряд ли с такими такое возможно – пробуждения совести… По этому поводу говорит в своих воспоминаниях нынешний известный казахский поэт Мухтар Шаханов: «На одной из фотографий Шабдан запечатлен еще молодым офицером и на его груди красуются две медали. На другой, где он уже состарившийся, усталый человек, из двух прежних медалей осталась лишь одна. Причина этого кроется в одной давней истории. Однажды, когда Шабдан находился у себя дома, в дверь заглянул проходивший мимо нищий. Шабдан пригласил его в дом, расспросил о

том, о сем. Оказалось, что бедняга с раннего детства был круглым сиротой, не имел никого из родственников и жил попрошайничеством. Шабдан обвел взором свое жилище в поисках чего-нибудь подходящего, чтобы подать нищему. Прежний достаток и власть канули в прошлое, и ничего, кроме единственного серого бычка, у него не оставалось. Тогда он отстегнул одну из двух медалей, полученных от русской Империи и украшавших его старенький мундир, и вложил в ладонь бродяги.

«Ступай на Пишпекский базар», - сказал Шабдан нищему, - продай там эту медаль или обменяй на скотину и постарайся изменить свою жалкую жизнь к лучшему» [16, 217].

Из вышесказанного видно, что Шабдан сам, будучи уже нищим и брошенным царизмом, в силу своего обиженного самолюбия изменил свое отношение не столько к бедным слоям кыргызского общества, а сколько, скорее всего, к своим бывшим царским покровителям. Когда, отдавая нищему некогда восторженно принятый им от рук царских палачей злосчастную медаль, он как бы выражал протест тому, что был брошен и позабыт еще вчерашними благодетелями, в лице агрессоров и колонизаторов кыргызской земли. И, одновременно, он уже стремится обелить и оправдать себя перед соотечественниками и перед памятью духов-арбаков, людей, убиенных при его соучастии, нашедших смерть как в беспощадной борьбе с интервентами и царскими колонизаторами, так и от лишений, гонений, голода и болезней. Потому-то для него, покинутого и позабытого российским самодержавием, царские медали утратили былую политическую власть и значимость, стали лишь обыкновенным цветным, «издевательски кричащим» металлом, представляющим лишь материальную ценность и являющимся причиной воспоминаний о былой своей славе и ничтожном падении, как убогой и всеми позабытой личности.

Ведь, скажем, и сама Курманжан-датка, оказалась по воле исторических обстоятельств в весьма сложных и неоднозначных отношениях с царскими чиновниками. Когда на старости лет она стала совершенно ненужной колониально-политическому режиму Российского самодержавия, то доживала последние годы и дни в нищете и одиночестве. Но причиной тому было не тщеславие, а то, что царизм отнял у этой му-

жественной женщины сыновей и внуков, поработил, при существенной поддержке Шабдана со своим военным отрядом, ее соплеменников и родной край. Эта великая кыргызская женщина жила ради своего народа и в своем стремлении оберечь его от насилия и уничтожения, пожертвовала своими сыновьями. Оставив после себя добрую память народа о себе, как истиной дочери своего Отечества – кыргызской земли.

Всякие умозрительные доводы о том, что Шабдан, состоя на службе у царизма, способствовал своими действиями и проводимой политикой, якобы спасению кыргызского населения от полного истребления, такие домыслы лживы и лицемерны, искажающие историческую правду и оскверняющие память предков, сотнями тысяч загубленных царскими карательными войсками. В особенности этот геноцид царизма по отношению к кыргызкому народу проявился в трагически памятном 1916 году XX столетия, когда доведенные до отчаяния народные массы подняли восстание против своих угнетателей и поработителей.

В истории человечества всякий колониальный режим имперских государств, в особенности в позднее средневековье и в начальную капиталистическую эпоху, осуществлял геноцид по отношению завоеванных народов и стран. Примером тому является массовое истребление и порабощение в XIII – XIX вв. коренных жителей Африканского континента, индейцев Америки, колониальных стран Востока (Индии и т.д.), кыргызов и других тюрко-язычных народов Центральной Азии, народов Кавказа.

От окончательного истребления народов царской России и, в частности, кыргызского населения, спасла Октябрьская революция, осуществленная русским рабочим классом и крестьянством. Именно представители первого поколения Советской власти уничтожили в стране царскую и бай-манапскую власть и класс эксплуататоров, создав условия для возрождения, и экономического и культурного развития народов бывшей царской империи.

Таким образом, говоря о деяниях «крупнейшего феодала Северной Киргизии Шабдана Джантаева, пользовавшимся особым покровительством царского правления за ряд оказанных ему «ценных услуг»,

нашедшее выражение в подавлении им повстанческих армий и отрядов кыргызского народа и, в частности, сына Курманжан-датки, С.М. Абрамзон отмечает: «Система царской колониальной администрации была построена на использовании в качестве орудия угнетения местной феодальной знати. При этой системе, открыто защищавшей интересы знатных и богатых, трудовая часть населения, особенно беднота и многочисленный слой батраков, были лишены не только политических, но и самых элементарных человеческих прав. Рассчитывать на защиту и помощь они не могли. Народные массы были забиты, духовно подавлены, находились в темноте, во власти суеверий и предрассудков» [17, 184].

Разве нынешнее положение кыргызского народа, ввергнутого в позднефеодальные отношения, утрачивающего язык и национальную культуру, не испытывает те же кризисы и тяжести, что и два столетия тому назад? Когда в обществе наблюдается классовое деление населения на богатых, зажиточных и социально защищенных групп, с одной стороны, и резко обнищавших, бесправных и безработных народных масс, с другой стороны, никогда не может быть «всеобщего благоденствия». И об этом печальном, но реально существующем положении вещей надо не замалчивать, а открыто говорить и устранять силами всей прогрессивной общественности.

Как и более ста лет тому назад, когда из бай-манапской среды начинают формироваться новый класс отечественной буржуазии (это ярко видно на примере деятельности состоятельных сыновей Шабдана –Хисамедина, Мокуша, Кемеля и Амана, у последнего был собственный кожевенный завод), такая же тенденция наблюдается и в современном кыргызстанском обществе. Причем новоявленные местные капиталисты из числа нуворишей – дельцов, банкиров, чиновников, депутатов и криминальных элементов так же далеки от интересов и чаяний народа, как это было в прошлые времена. И если шабдановы, в окружении арзыматов, служили царскому самодержавию, создавая на несчастье, страданиях и крови народа, на утрате им свободы и государственной независимости свое личное благополучие и богатство, то нынешние из них выслуживаются перед мировыми политическими структурами и организациями частного капитала, при этом в свое удовольствие и во благо себя, домочадцев и родственного окружения,

безгранично правя в своей стране, используя в личных интересах ее природные ресурсы и богатства.

На примере того, каких кумиров выбирает политическая элита, возводя их в ранг «важных государственных персон», раскрывается сущность самой идеологии, которую и пропагандирует верховная власть, нашедшая выражение в пагубной для народных масс экономической, налоговой, демографическо-миграционной, языковой и культурной политике, стопроцентно диктуемой и выгодной мировым сверхдержавам в лице российских, европейских, американских и азиатских стран-доноров. Эти определяемые извне политические и экономические реформы в Кыргызстане полностью совпадают с интересами отечественной элиты из сферы власти, бизнеса и коммерческо-банковских структур общества.

Возвращаясь к историко-политической тематике, следует отметить, что, именно из-за нигилистов-предателей своего народа, таких как Шабдан и ему подобных феодалов и манапов, раздирающих на протяжении XVIII – начала XX веков кровавыми междоусобицами кыргызское общество, уносящих громадное число коренного населения, которое было ниспровергнуто в нищету и опустение, стало возможным уничтожение со стороны царской армии кыргызской государственности и присоединение ее земель к Российской империи.

«Граница с Китаем по югу Киргизстана, - пишет А.Н. Бернштам по поводу колониального раздела Западного и Восточного Туркестана между Российским и Китайскими государствами, - окончательно была утверждена в 1895 г. этим завершилась установление пограничной линии, получившей первоначальное свое оформление в Кульджинском торговом договоре 1851 г. и, главным образом, в Чугучагском договоре 1864 г., касающемся границ Илийского края и затрагивающем Киргизстан, затем в Санкт-Петербургском договоре1881 г., подготовленном посольством Куропаткина в 1876 г. и в основном устанавливающем западные границы Киргизстана. Наконец, после пограничных инцидентов на Памире в 1890, 1891, 1892 и 1893 гг., когда соседние с Кыргызстаном государства пытались создать на Памире руками афганцев и китайцев buffer-states, вопрос о границе был урегулирован окончательно. Эта пограничная линия сохраняет свое значение и до

сегодняшнего дня» ((имеется в виду до распада Советского Союза) [11, 445-446].

Восточный Туркестан, насильственно присоединенный в конце XIX столетия Россией и Китаем к составу Китайского государства, с древнейших времен (VII в. до н.э.) являлся изначальной родиной восточно-туркестанской ветви кыргызских родов и племен, которые вплоть до начала XX века в массовом составе продолжали расселяться на этих территориях и оставались там внушительной военной силой. Китайцы «всегда больше всего ценили военный опыт кыргызов, о чем неоднократно высказываются источники.

…Анализ китайских текстов о киргизах XVIII в. показывает значительную роль, которую они играли в событиях, развернувшихся в то время на территории Синьцзяня (по-китайски – «новые границы» - примеч. Н.Ч.). Военно-демократический строй киргизов составлял одну из самых значительных социальных сил этого небольшого народа, заставившего считаться с собой Китайскую империю. Сила этих племен, особенно когда они объединялись в крупные конфедерации, наглядно документируется словами китайского источника, в котором говорится о том, что «даже чжунгары во время своего могущества не могли подмять их под свою власть». Эти слова знаменуют неукротимый дух киргизского народа, который в своей многострадальной истории, находясь часто в системе отсталых восточных деспотий, сохранил свои жизненные силы»[12, 456].

Однако по горькой и печальной иронии судьбы, уже в конце XX века, почти ровно через столетие, когда суверенный Кыргызстан становится полноправным преемником Советского государства относительно собственных исконных земель, современные потомки Шабдана и ему подобных деспотов – правителей кыргызского народа грубо и по-предательски нарушают все достигнутые и навсегда утвержденные, и общепризнанные договоры между Россией и Китаем - относительно пограничных линий, и безвозмездно передают громадные территории кыргызской земли китайскому государству, как показывает история, все еще не отказавшему от колониальной политики.

Заметьте, не внешний иноземный враг разрушает экономику страны, уничтожает родной язык и духовно-культурное наследие на-

рода, распродает его исконные земли, а свои кровнородственные современные нигилисты теитбеки, чынкожо, канчоро, тутукханы и шабданы, на совести которых не одна пролитая кровь соотечественников, потерянные навсегда гектары родной земли.

Одним из признаков утраты страной политической самостоятельности и независимости, что приводит к децентрализации государственной власти, является безвозмездная передача со стороны высших чиновников собственных территориальных земель соседним государствам и народам.

Беспрецедентный случай передачи современным Кыргызским государством своих территорий Китаю и Казахстану, и другим среднеазиатским странам не является единственным случаем и примером, а имеет исторические аналоги в жизни народа.

В народной памяти известны случаи, когда местные феодалы-манапы Кемина и Таласа продали огромные территории пастбищ соседним казахским сородичам-баям. Так, джайлоо – пастбище в Кемине было продано за 40 кобылиц. А в Таласе джайлоо Кара-Кыштак, уникальное пастбище, с озерами, где как видно по называнию местности никогда не выпадает глубокий снег и круглый год существует подножный корм для скота, также было за бесценок продано казахам-соседям. Притом, что земля вообще не имеет цены, а является источником жизни. Свидетельством тому, что джайлоо Кара-Кыштак испокон являлось кыргызской землей - это исторические письменные источники и народные санджыра-родословные и предания. Так, в рукописи «Маджму ат-таварих» описываются события, в которых участвуют кыргызские кыпчаки Каркары (сын Каркары – Якуб-Бек (Жакып-бек – Н.Ч.), сын Якуб-бека – Манас). Эти последние жили в Кара-Кишлаке (Кара-Кыштаке – Н.Ч.). Как отмечает В.А.Ромадин, в связи с переводом извлечений из названной рукописи, Кара-Кишлак находился в районе современного города Мерке (Казахстан); на современных картах там же показана р.Каракыстан. «По преданию, - пишет С.М.Абрамзон, - относящемуся примерно к середине XVIII века, к западу от гор, расположенных в Мерке, находился город Кара-Кыштак, в котором жил калмыкский хан Контааджы». [17, 57 (Полевая запись. №9, Кеминский район, 1954; предание записано Насреддином Боонбаевым из племени сары-багыш (с.Карал-Добо Кеминского района).].

В кыргызских дастанах – эпосах Семиречье, включая и районы Мерке, известны как земли кыргызских племен, в частности жедигер и сары-багыш. Если события дастана «Эр Толтой», современника Семетея – сына Манаса, предводителя кыргызского племени жедигер, занимавших родные земли в Семиречье, относятся к XII-XIV вв., то кыргызские предания о калмыкском хане Контааджы, в которых описываются сражения кыргызов с калмаками в Кара-Кыштаке и изгнание последних из этих мест, относятся к более позднему периоду. На джайлоо Кара-Кыштак и сейчас находится курган, где захоронен Контааджы-хан. Курган состоит из сложенных холмом красных камней, которые, по преданию, были принесены каждым из калмыкским воинов с побережья реки и сложены на могиле их предводителя.

Несмотря на то, что в борьбе с Джунгарским государством Кара-Кыштак был отвоеван кыргызским народом, где была пролита кровь его отважных сыновей, уже в XIX столетии это джайлоо продается одним из местных кыргызских баев казахским сородичам.

Хочется верить, что жизненная сила кыргызского народа преодолеет негативные тенденции манкуртизма, предательства и пагубных препятствий, и катаклизмов, сумеет устранить рабскую психологию местной политической верхушки перед сильным и имущим миром сего.

Как видно из источников, энергетика кыргызского народа издревле состояла из следующих характеристик и признаков. Это, прежде всего, динамичность образа жизни, вольнолюбие народа, его воинственность духа, что отличает кыргызов, от многих современных наций, чьи предки на протяжении долгих столетий испытывали на себе бремя иноземного порабощения.

Далее, говоря о жизненной энергетике народа, следует отметить его гордость и стойкость, что свидетельствует о древних устоях кыргызской государственности. Не зря, как было сказано выще, кыргызов Теңир-Тоо (Тянь-Шаня) называли могучими львами Могулистана.

Следующий признак – это верность своему народу и государству, что нашло отражение в нарицательном для врагов имени кыргызов барсбек, когда барс являлся исторически являлся символом мужества, силы и верности.

В условиях современности для развития внутреннего духа народа актуальной проблемой является поднятие материального уровня жизни населения страны, развитие духовной культуры и нравственного воспитания, возможные, в первую очередь, благодаря возрождению отечественного промышленного производства, основанного на высоких технологиях, что будет способствовать самоорганизации членов многонационального общества в политически активное и сознательное сообщество граждан. В этом случае верность людей не будет замыкаться интересами лишь родоплеменной общности, а проявляться в рамках национального государства и всего гражданского общества.

Не менее важнейшими чертами кыргызского менталитета являлись выработанные веками презрение смерти и трудностей, бесстрашие народа. Когда честь ставилась и ценилась превыше самой души и жизни человека, что видно из изречеения кыргызского народа прошлых столетий: «Аманатка берген жанымды намыс үчүн кыяйын» - «Душу (жизнь) данную мне под залог, посвящу чести».

В сочетании с вольнолюбием и воинственностью, закодированными тысячелетиями в генах народа, это серьезный фактор для нынешних чиновников, думающих сломить волю народа, отмахнуться от него как от назойливого насекомого и в конце концов превратить в безропотную массу. История показала, что именно свободолюбивые, воинственные и бесстрашные кыргызы одними из первых среди центрально-азиатских народов Российской империи подняли в 1916 году восстание против царского самодержавия, которое вылилось в народную революцию. Предки нынешних кыргызов предпочли смерть или свободу, вместо унижения, порабощения и геноцида со стороны царской и собственной бай-манапской верхушки Российского государства.

Не повторяется ли история, когда местное зажиточное сословие власть предержащих обрекает свой народ на страдания, голод, нищету, лишения и скитания, на всевозможные болезни и духовно-нравственную деградацию, на унизительную роль в качестве уличных торговцев, на бесправных, дешевых вольнонаемников, получающих от иностранных работодателей гроши и чувство униженности. Правда теперь, вместо царских чиновников административных и военных ве-

домств Российского государства, координирующую функцию выполняют зарубежные политические и финансово-банковские, коммерческие ведомства и организации, как российской федерации, так и западных стран, и США. Фактически глава государства Кыргызстана, не говоря уже о других структурах власти страны, находится в прямом подчинении от представителей стран-доноров мирового сообщества, которые не только устанавливают направление и содержание экономических и политических реформ в кыргызстанском обществе, но и берут на себя право осуществлять реформу судебно-правовой системы страны, ее языковой политики. Как показывает жизнь, цель и содержание всех этих диктуемых реформ – превращение Кыргызстана в отсталый и зависимый во всем придаточный сырьевой регион.

И одной из важных задач современности для Кыргызстана является формирование национального самосознания среди молодежи в Кыргызском государстве, возможном на основе открытого разоблачения и упразднения национальный нигилизма, связанного с преднамеренным занижением оценки собственного народа, сеянием сомнения и неверия в его прогрессивное материальное и духовное развитие. Сведением на нет необходимости знания и соблюдения народных традиций и обычаев, и стремлением подмены их догматическими канонами той или иной религии. А также проявлением откровенного языкового нигилизма, выступающего в форме отрицания и искажения отечественной истории, открытого игнорирования необходимости обязательного знания и общения на своем материнском языке (эне тил), что предполагает обеспечение на государственном уровне всесторонне полного и объективного обучения кыргызскому языку, как языку государства, детей дошкольного и школьного возрастов. Одновременно это способствует достижению гражданского согласия в Кыргызской Республике, связанного, в первую очередь, с формированием гражданского общества, благодаря государственному языку, который способствует достижению взаимопонимания и единодушной согласованности между различными этническими и социальными общностями страны.

Литература:

1."Nihilism"EncyclopediaBritannica. //https://www.britannica.com /topic /nihilism.

2. Crosby, Donald A. (1998). "Nihilism". Routledge Encyclopedia of Philosophy. Routledge. doi:10.4324/9780415249126-N037-1. ISBN 978-0-415-25069-6: https://en.wikipedia.org/wiki/Nihilism.

3. Deleuze, Gilles. Nietzsche and Philosophy. — London: The Athlone Press, 1962. — «Nietzsche calls the enterprise of denying life and depreciating existence nihilism.». — ISBN 978-0-231-13877-2: https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/nietzsche-and-philosophy.pdf.

4. Pratt, Alan. "Nihilism." Internet Encyclopedia of Philosophy: https://ru.ruwiki.ru/wiki/Internet_Encyclopedia_of_Philosophy.

5. Кыргызы. Источники, история, этнография», 1996. [сборник]. Кыргызы. Источники, история, этнография. Сост. О. Караев, К. Жусупов. С // Бишкек: «Илим». 1996. 526 с.; Атабаев А. «Легенда об Огуз-хане» в журнале Дружба Народов, номер 8, 2002: https://magazines.gorky.media/druzhba/2002/8/legenda-ob-oguz-hane.html.

6. Морозова Е. Нельзя допускать, чтобы из-за клочка земли происходили вооруженные конфликты. 25.11.2022: https://bulak.kg/2022/11/25/sadyr-zhaparov-nelzya-dopuskat-chtoby-iz-za-klochka-zemli-proishodili-vooruzhennye-konflikty/.

7. Село Достук перешло Таджикистану. Взамен мы получили 91 га земли. 27 февраля 2025г. //https://kaktus.media/doc/518763_kamchybek_tashiev:_selo_dostyk_pereshlo_tadjikistany._vzamen_my_polychili_91_ga_zemli.html.

8. Ак калпак- древняя головный убор кыргызов: https://vk.com/wall-6051001_808200.

9. Центральный Государственный Военно-исторический Архив России. Ф. Военно-ученный архив. Оп. 1. Д. 18551. Л. 23.

10.Халха-монголы: //https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D0%BB%D1%85%D0%B0-%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%8B.

11.Тагай бий (Мухамед Кыргыз) Борьба за независимость: https://300.ya.ru/v_SINTLEPB?nr=1&utm_referrer=https%3A%2F%2F300.ya.ru%2Fservice-worker.js.

12. Бернштам А.Н. Избранные труды по археологии и истории кыргызов и Кыргызстана. Т.1. Издательство: Айбек, 1997 – 702 с.

13. Алп Тообок. Шабдан казалы. Жети эрдин олуму. – Бишкек, «Шам», 2002. Т.18.

14. Борбордун Кору. Инв №5171, 1-дептер. 72-76 бб.

15. Арман ырлары жана Ак-Мөөр -Б.: «Шам», 2003.

16. Айтматов Ч.А. Собрание сочинений: В 7 т. Т.6 – М., 1998.

17. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Фрунзе: Кыргызстан, 1990. — 480 с.

Иманкожоев Таалайбек Асанович
Ж.Баласагын атындагы
КУУнун философия, маданияттын
теориясы жана тарыхы кафедрасынын
ага окутуучусу

БАЙЫРКЫ КЫРГЫЗДАРДЫН ДҮЙНӨ ТААНЫМЫНДАРЫ МИФОЛОГИЯ ДҮЙНӨНҮ ӨЗДӨШТҮРҮҮНҮН ЫКМАСЫ КАТАРЫ ЖАНА КЫРГЫЗ МИФТЕРИНДЕГИ КОСМОГОНИЯЛЫК ТҮШҮНҮКТӨР

Кыргыз эли Орто Азиянын байыркы элдеринин бири болуп эсептелет. Ири чыгыштаануучу академик В.В.Бартольд: «Кыргыздар Орто Азиянын эң бир байыркы элдеринин эсебине кирет. Азыркы учурда Орто Азияда жашаган элдердин ичинен тарыхта аталышы андан эрте кездешкени түк дагы жок» [5. 475], – деп жазган. Чынында эле Кыргызстандын территориясында адам издери болжол менен мындан 300–200 миң жыл мурда пайда болгон. Эң алгач «кыргыз» этноними кытай жылнаамаларында биздин заманга чейинки 201-жылдан тарта кездешет.

Байыркы кыргыздардын тарыхына тереңден үңүлүп кирбей туруп белгилей кетсек, кыргыз эли өзүнүн тарыхындагы коомдук жана маданий өнүгүүсүндө көтөрүлүү жана төмөндөө баскычтары менен алмашылганын мүнөздөөчү доорлорду баштан кечирди. Айрым учурларда анын тарыхы трагедиялуу да болду. Чет жердик баскынчылардын басып кирүүлөрү жана талап-тоноочулук жортуулдары маалында кыргыздар теңтешсиз күрөштөрдө көптөгөн ирет ата-бабадан калган жерин жана өз алдынчалуулугун сактап калышкан. Кыргыз эли өнүгүүнүн оор, татаал жолуна карабай, өзүнүн маданиятын калыптандырды, мунун башаттары байыркылыктын тереңинде жатат.

Байыркы кыргыздардын маданияты көчмөндүк менен аныкталган. Көчмөндөрдүн чарбачылыгынын негизин мал багуучулук түзгөн, анын эң маанилүү багыты жылкы жана кой багуу, ошондой эле төөлөрдү жана азыраак санда ири мүйүздүү малды кармоо болгон. Муну өнүктүрүүгө аймактын жаратылыштык-географиялык шарттары жана элдин кылымдардан берки жашоо көндүмү түрткү берген.

Байыркы кыргыздарда бекемделген жана турук алган мал багуу чарбачылыгынын өзү калк тиричилигин өткөргөн аймактын, атап айтканда, тоо жеринин жаратылыш шарттарына абдан эле дал келген. Тик беттер, капчыгайлар, кескин континенталдык климат чарба жүргүзүүнүн мал багуучулук үлгүсүнүн калыптанышына түрткү болгон. Белгилей кетсек, жылкы өстүрүүгө өзгөчө көңүл бөлүнгөн, неге дегенде ат көчмөн калк үчүн тиричилик жүргүзүүнүн негизги өзөгү болуп эсептелинген. Ат үстүндө кыргыздар жер которуп, атчан согушуп, малды карашкан ж.б. Ат адамды бүт өмүр бою: бала кезинен жашоосунун акырына чейин коштоп жүргөн. Ат адамдын ишенимдүү жандап жүрүүчүсү болгон, аны алдыдагы коркунуч тууралуу эскертип, кырсыктардан коргогон». Мындан тышкары, ат жол жүрүүнүн бирден бир каражаты катары ар башка көчмөн элдердин маданияттарынын бири-бирине таасир этүүсүнө көмөктөшкөн, муну менен көчмөн цивилизациянын калыптануусуна жана өнүгүүсүнө салым кошкон. Б.Б.Акмолдоеванын пикиринче, байыркы кыргыздардын жылкы багууну өздөштүрүүсү алардын дүйнөнү таанып-билүү чектеринин кескин артылышына шарт түзгөн [3. 171].

Байыркы доордо кыргыздарда жупуну жер иштетүү жана аңчылык болгонун тарыхый маалыматтар күбөлөп турат. Байыркы көчмөн маданияттын алкагында кыргыздарда металл иштетүү менен байланышкан турмуш-тиричиликке жана чарбачылыкка керек ар түрдүү буюмдарды жасоого тийиштүүлүктөгү үй кол өнөрчүлүгү түрүндө өнөр жай өнүгүшүнүн элементтери орун алганы байкалат [1. 15].

Байыркы кыргыздардын кийими, буюм-тайымдары жана идиш-аягы кыймылдагы жашоого ылайыкташылган. Тиричиликте териден, кийизден жана жүндөн жасалган буюм-тайымдар – үйдө жана жоо бетине чыкканда керектелчү ар кыл кийимдер, куржундар, сабаа ж.б. буюмдар колдонулган. Бул буюмдар адамдын турмуш-тиричилигинин бардык тармактарында ишенимдүү колдонулган. Алар өздөрүнүн реалдуу көмөкчү мүмкүнчүлүктөрүнөн улам адам менен жаратылыштын ортосундагы байланыштыруучу бөлүм, ошоло эле маалда анын таанып-билүүлөрүнүн жана өзгөртүп түзүүлөрүнүн аспабы катары эсептелинген.

Объективдүү дүйнө адамдарга буюмдар жана алар менен болгон иш-аракеттер аркылуу кабылданган. Буюм-тайымдар байыркы кыргыздардын бүткүл тажрыйбасын, анык болуу тууралуу анын түшүнүүлөрүнүн бүткүл жыйындысын өздөрүнө камтыган.

Байыркы кыргыздардын маданият жаатындагы түшүнүктөрү тууралуу көрүнүктүү тарыхчы С.М. Абрамзон: «Өздөрүнүн маданий өнүгүүсүнүн деңгээли боюнча кыргыздар түндүктө жана чыгышта орун-очок алган коңшуларынан кыйла жогору турушкан» [1. 16], – деп жазат. Ушуга окшогон көз караш-позицияны башка изилдөөчүлөр да карманышат [18. 29–40].

Демек, байыркы кыргыздардын маданиятын изилдөөчүлөр күбөлөгөндөй, анын тулкусунда коомдун руханий жашоосунун талаптарына жооп берип, реалдуу ойдун башаттары жаралган.

Мындай жыйынтыкка биз байыркы кыргыздардын мифологиялык аң-сезимин, адепки ишенүүлөрүн жана эмпирикалык билимдерин анализдөөнүн негизинде келдик, алар адамдардын руханий прогрессинин маанилүү жана зарыл тепкичтеринен болуп эсептелишет жана сөзсүз түрдө теориялык таанып-билүүнүн түйүлдүктөрүн калыптандырууда чоң ролду ойношту. Мунун аныктыгына ынанууга алардын айкын тарыхый-философиялык анализи мүмкүнчүлүк берет.

Тарыхый-философиялык адабиятта кыргыздардын мифологиялык аң-сезими проблемалары ар кыл түрдүү көз караш-позицияларда изилденүүдө. Андан да кыргыздардын мифологиялык аң-сезими, анын оң жана сарамжалдуу тенденциялары атайын философиялык изилдөөлөрдүн предмети боло элек. Мына ушундан улам тарыхый-философиялык илимдин алдына мифологиялык дүйнө кабылдоону анализдөө жана анын кыргыз элинин социалдык-философиялык оюнун генезисиндеги ролун көрсөтүү милдети коюлат.

Байыркы мезгилдерден тарта адамдар өздөрүнүн жашоо ишмердүүлүктөрү процессинде курчап турган анык болууну кабылдап жана чагылдырып, ошону менен катар кубулуштар жана буюмдар ортосундагы байланышты туруктуу аңдап туюнуу менен, тышкы дүйнө тууралуу өздөрүнүн билгендерин кеңейтишкен жана тереңдетишкен. Анык болуу тууралуу толук билимдерге ээ болбой туруп, бирок өзүнүн карамагында чыгармачылык элестетүү, билгичтик жана жалпылай алуу мүмкүнчүлүгү (жадесе муктаждыктын болушу) сыяктуу жөндөмдүүлүктөргө ээлик кылуусу менен катар, аңдап туюнулбаган, көбүнчөсү алдын ала айтып болбогон жаратылыштын алдында табигый коркуусунан улам адамдар ички ой-кыялы аркылуу стихиялык күчтөрдү жандандырышкан, муну менен

аларды кыйла түшүнүктүү, демек, өздүк элестетүүлөрүндө, кабылдоолорунда азыраак кооптуу болушуна жетишишкен.Так мына ушул куралгандардан миф келип чыгат, ал Ф.Х. Кессидинин аныктамасына ылайык, «дүйнө туюнуунун өзгөчөлүү түрү, жаратылыш кубулуштары жана коомдук жашоо тууралуу спецификалуу, образдуу, туюмдуу, синкреттик көз алдыга келтирүү бар, бул – коомдук аң-сезимдин эң бир байыркы формасы» [12. 41].

Мифологиялык аң-сезим дүйнөнү ой элегинен өткөрүү, аңдап түшүнүү аракетинен улам келип чыгат жана акыр аягында аны өздөштүрүүнүн, жеткире түшүнүүнүн ыкмаларынын бири катары көрүнөт. Ал – тарыхый жагынан дүйнөнүн биринчи бүтүндүк сүрөттөлүшү, бул адамга өзүн аңдап туюнууга, дүйнө курулушунда өзүнүн абалын аныктоого, кандайдыр ага жакындан аралашууга жана өзүнүн болмушунун маңыздуу толтурулушуна, ошондой эле өзүнүн жашоосун максаттуу кылууга мүмкүнчүлүк берет. адам өзүн жана дүйнөдөгү ордун аңдап-туюнуу фактысын мифтерден оңой эле байкоого жана түшүнүүгө болот. Мифология бир эле учурда дүйнөнү аңдап-туюнуу процесси жана натыйжасы.

Албетте, абстракташтыруунун жана жалпылоонун жетишпегенинен мифологиялык аң-сезимдин негиздерин адамдардын дүйнө тууралуу кыялдык жана фантастикалык түшүнүүлөрү түзүшөт. Ошону менен бирге, мифология – бул абстракташтыруу менен жалпылоонун натыйжаларын адамдардын байыркы практиканын деңгээлинде түздөн-түз аңдап туюнуусу. Же тескерисинче, мифтерди түзүүчү байыркы адамды теоретик катары кароого туура келет. «Байыркы мифтерде, – деп белгилеп кетет Гегель, – миф жөн эле жабуу катары эмес, аларда жагдай алгач ой жоруу жаралып, анан барып дароо мифке айландырыла калган эмес» [8. 82].

Мына ушундайча, мифология коомдук өнүгүүнүн белгилүү бир баскычында келип чыккан, анын негизинде адамдардын реалдуу муктаждыкьары орун алган. Ал архаикалык ой жүгүртүүнүн натыйжасы катары баарынан мурда таанып-билүүнүн туюмдук-эмоционалдык тепкичи менен байланышкан. Адамдардын мификалык түшүнүүлөрү азыраак абстрактуу болуу менен, көбүрөөк элестүү. Ошону менен бирге, мифология реалисттик аңдап-туюнуунун элементтерин өзүнө камтуу менен, «белгилүү бир өлчөмдө таанып-билүүчүлүк функцияны аткарган жана тарыхый

биринчи форма – адамдын жаратылыштык кандай болсо, так эле ошондой социалдык дүйнөнү өздөштүрүү эсебинде чыккан. Тарыхый өнүгүүнүн алгачкы тепкичтеринде миф дүйнөнү өз алдынчалуу көрүү катары, ой жүгүртүүнүн өз алдынчалуу ыгы катары аң-сезимдин үстөмдүк кылуучу формасы болуп эсептелет» [7. 28].

Мифологиялык аң-сезим бардык элдерге мүнөздүү, ал эми айрымдары үчүн ал ушу бүгүнкү күнгө дейре анык болуунун түшүндүрүүнүн, ойлоп түшүнүүнүн ыгы болуп эсептелинет. Дүйнөнү мифологиялык кабылдоо (дегеле аң-сезимдин негизи катары) байыркы кыргыздардын маданиятынын бир бөлүгүн түзөт, алар үчүн өндүргүч күчтөрүнүн ушундан улам келип чыгуучу бардык жыйынтык-корутундулары менен өтө төмөн деңгээли мүнөздүү. Атап айтканда, мифтерде кыргыз элинин болумушунун идеалдар деңгээлине карата практикалык багытталууларынын чөйрөсүнүн бөлүгү көңүлгө алынган. Мына ушундан улам мифологиялык аң-сезим социалдык болумуш тарабынан көңүлгө алынуучу кубулуштар, формалар, фактылар ортосундагы себептик-натыйжалык байланыштарды бөлүп көрсөтө албайт. Бирок ошол эле маалда мифологиялык аң-сезим, жогоруда белгилеп кеткендей, адамдын интеллектуалдык алсыздыгынын натыйжасы гана эмес, кайсы бир мааниде реалдуулукту, өзүн ой элегинен өткөрүү, түшүнүү жана дүйнө түзүлүшүндө өзүнүн абалын аныктоо аракеттери дагы. Ал – таза эле ойдон чыгаруунун жана фантазиянын натыйжасы эмес, анда дүйнө тууралуу реалдуу билимдердин элементтери камтылган. Так ушул мифологиялык аң-сезимдин алкагында «дүйнөнү кыйла так, адекваттуу аңдап туюнуу жана түшүндүрүү муктаждыгы жогорулап өсөт» [16. 33], булар өздөрү дүйнөнү реалисттик кабылдоонун түзүлүп жана өнүгүүсү үчүн өбөлгөлөрдү түзүштү. Ушундан улам А.С. Токарев менен Е.М.Мелетинский мындай деп жазышат: «Мифология өзүнүн синкреттик табиятынан улам философияны, илимий түшүнүүлөрдү, адабиятты өнүктүрүү үчүн адепки материал катары кызмат кылып, ар кыл түрдүү идеологиялык формалардын генезисинде олуттуу роль ойноду» [17. 15]. Кыргыз мифологиясы, атап айтканда, азыркы учурда материалдык өндүрүш деп аталганды чагылдырат, ал руханий өндүрүштүн толук түрдө аныкталган тибине жана деңгээлине дао келет. Ал байыркы кыргыздардын негизги алектенүүсү – мал багуу менен тыгыз байланыштуу. Албетте, мифологиялык аң-сезимде чоң орунду фантастикалуулук, ажайып коoздук ээлеп турат, ошону менен

бирге мифтерде, бул биздин изилдөө үчүн өзгөчө маанилүү, адамдардын үзгүлтүксүз кыймылдагы реалдуулукту түшүнүүдөгү жана түшүндүрүүдөгү, чечмелөөдөгү түбөлүктүү тыкыр муктаждыктары чагылдырылды. Ушул мааниден алганда, биздин байыркы ата-бабаларыбыздын дүйнө жана адамдын өзү тууралуу реалисттик элестетүүлөрүнүн жыйындысын сөзсүз түрдө өзүнө камтуу менен кыргыз мифтери жомоктордон, легендалардан, элдик уламыштардан айырмаланышат, булардын мазмуну негизинен жок жерден ойлоп чыгаруу катары кабылданат

Ар кыл булактардан белгилүү болгондой, кыргыздардын миф жаратуу-чулугунда өзгөчөлүү орунду космогониялык сюжеттер ээлеп турат, булардын борбордук өзөгү болуп Ааламдын актуалдуу абалын: анын түзүмүн – анын бөлүмдөрүнүн жыйындысын, байланышын жана функцияларын, айрым учурларда алардын сандык параметрлерин баяндоо аракети эсептелинет. Биздин байыркы ата-бабаларыбыз, азыркы заманбап илимдин позициясынан алганда, Ааламдын келип чыгуу процессин жетиштүү эле жупуну сүрөттөйт. Алсак, байыркы түрк (орхондук) жазуу түрүндөгү күбөлөндүрүүлөргө (жазууларга) ылайык, буларга байыркы кыргыздардын түздөн-түз тийиштүүлүгү бар, алгач «көк асман» жана «кара күрөң жер жаратылып, андан соң булардын ортосунда «адам баласы» келип чыккан. Байыркы түрк энесай эстеликтеринде «көк асман» ошондой эле дүйнөнү чүмкөгөн «чатыр» деп аталган, анда күн сайын (жана түнү сайын) Күн менен Ай жаралышат. Көңүл буруугa арзыган башка асман телолорунун ичинен (кытай булактарынын күбөлөндүрүүсү боюнча ошондой эле «жети планета» эскерилет. Ошол эле орхон жазууларындагыга ылайык, катуу Жер байыркылардын аң-сезиминде төрт тарабынан чектелген жана төрт бурчу бар мейкиндик болуп элестетилет; анда түрктөр деп түшүнүлгөн «адам баласы» жайгаштырылган [18. 536–537].

Өзүнөн өзү түшүнүктүү, жамааттык тажрыйбанын кеңейиши, улам жаңы билимдерге ээ болуу, материалдык өндүрүштүн өсүшү менен мифологиялык фантазиялардын, аңдап туюнуулардын, божомолдоолордун алкагы кеңейген, мифтин өзүнүн дүйнө кабылдоосу жана мазмуну татаалдашкан. Бирок, бардык бул умтулууларга карабай, кыргыздардын мифологиялык аң-сезиминде асманга, жерге, сууга ж.б. карата байыркы көчмөн түрктүк элестетүүлөр жана урматтоо мамилеси сакталып калган.

Көрүп турганыбыздай, биздин байыркы ата-бабаларыбыздын кийинки космогониялык мифтеринде алардын Ааламдын түзүмү тууралуу элестетүүлөрү чагылдырылган. Бул мифтердин көпчүлүгүндө дүйнө үч чөйрөдөн турары алып чыгылган: жогорку (асман), ортоңку (жер) жана төмөнкү (жер асты). Кээде аларда өздөрүнүн асмандары (же аларсыз), деңиздери, дарыялары жана да күңүрт жарыгы менен Айы жана Күнү жайгаштырылган жер астындагы жашоосу бар өзгөчөлүү дүйнөлөр (же жерлер) тууралуу айтылат. Бардык учурларда асман чатыр түрүндө жер үстүн чүмкөп турат. Кыргыздардын аалам тууралуу ушундайча элестетүүсү «Эр Төштүк» эпосунда кыйла ачык чагылдырылган, анда дүйнө, анын түзүмү татаал жана бай диний-мифологиялык кабылдоо аркылуу көз алдыга келтирилген. Убагында В.М.Жирмунский так ушул жагдайга көңүлүн буруп, жазган: «Бул жомоктук сюжеттин негизинде, кейпи, түрк элдеринин байыркы бакшылык ишенүүлөр менен байланышкан каармандын тиги дүйнөгө барып келгени тууралуу байыркы мифологиялык элестетүүлөр жатат» [10. 79].

«Эр Төштүк» мифоэпосу мазмундук жана түзүмдүктө үч бөлүмгө ажы-рымдалат: биринчи – Эр Төштүктүн жер астындагы падышачылыкка кабыл-ганга чейинки жер кезүүлөрү; экинчи – анын жер астындагы дүйнөдөгү иш-аракеттери; үчүнчү – каармандын жер үстүнө кайтышы [20]. Эгерде бул чыгарма-нын көркөмдүк, психологиялык учурларынан бир аз четтесек, анда эпостон бир аз шөкөттөлгөн формада асмандан, жерден жана жер астындагы чөйрөдөн туруучу дүйнөнүн түзүмүнүн баяндалышын байкоого болот. Демек, байыркы кыргыздардын басымдуу өлчөмдө ички туюмга негизденген тышкы дүйнө тууралуу элестетүүлөрү маңызында ушул үч чөйрөгө барып такалат, булар, сөзсүз түрдө, таанып-билүүнүн объектиси катары кызыгуу жарата алышат. К.С.Давлетовдун «Эр Төштүк» эпосу «өзүнүн келип чыгышы менен адамдын жаратылыш үстүнөн жеңишин чагылдырат, булар акыр түбү мифологиянын жок болуп кетишине алып келет» деп бекемдегенине толугу менен кошулса болчудай» [10. 86]. Бул бекемдөөгө байланыштуу эпостун мазмуну, анын негизги идея-лары – бул диний-мифологиялык кабылдоонун, фантазиялардын жана тийиш-түү чечмелеп түшүндүрүүлөрдүн натыйжасы гана эмес, ошондой эле адам акылынын, курчап турган анык болууну түшүнүүдөгү жана түшүндүрүүдөгү аң-сезиминин элементардык керектөөлөрүнүн жыйынтыгы дагы.

Кыргыз элинин көп сандаган космогониялык мифтеринин арасында өзүнүн жупуну-реалисттик сюжети боюнча өзгөчөлүү орунду, биздин көз карашыбызда, «Үркөрдүн кызы Үлпүлдөк сулуу» жана «Ак сары ат, көк сары ат» мифтери ээлейт [3. 11–45]. Бул мифтерде Жети каракчы (Чоң Жетиген) байыркы убактарда Үркөрдүн (орусчасы – Плеяды) кызы Үлпүлдөк сулууну уурдап, асманга чыгып кетишет, бул үчүн Үркөр жети каракчыны ушу азыркыга дейре кубалап жүрөт имиш, бул асмандын түндүк тарабынан түндүн бүткүл уланышында байкалат. Андан ары Жети каракчынын Кичи Жетигенге тийиштүү, аркандалып шалбаада оттоп жүргөн эки жылкыга көздөрү түшөт. Аркандын экинчи учу Кут жылдыздын (Алтын казык) колунда. Каракчылар жылкыларды уурдап кетмекчи болушат. Бирок алардын арам тилеги эч качан ишке ашпайт, себеби ар бир жолу аларга таңдын атып кетиши жолтоо болот. Бул түбөлүктүү кайталанып келет.

Албетте, мифологиялык аң-сезимге карата колдонулгандай кылып категориалдык аппарат тууралуу кеп козгогондо болбойт, бирок так ушул мифте түшүнүктүүлүк-образдык түзүм келип чыгат, булар категориалдык схемалардын адепки үлгүлөрү болуп эсептелишет.

Жогоруда айтылгандан көрүнгөндөй, бул мифтерде байыркы кыргыздар мезгил жана мейкиндиктин чексиздиги тууралуу өздөрүнүн жупуну аңдап-туюнууларын чагылдарышкан. Аларда жаратылыштык албуут күчтөр кандайдыр жандуу катары алып чыгылган, алардын баяндоолорунда ойдон чыгаруулардын, фантазиялардын жардамы аркылуу түзүлгөн элестетүүлөр мисал келтирилген, бирок ошону менен катар аларда же кыйла табышмактуу, алдын ала айтып болбогон дүйнөдө кыялдын, ишенимдин жардамы аркылуу багыт ала билүүгө карата толук түшүнүктүү каалоо, же капыскы ички көзү ачылуу, же анык болууну жөн гана аңгемелөө – сарамжалдуу маңыз камтылып келинген. Байыркы кыргыздардын түшүнүүлөрүндө Күн, Жер, Ай, жылдыздар, табият күчтөрү жана адамдын өзү бүтүндүн бөлүгү болуп эсептелишет, мында бардыгы өз ара байланыштуу, өз ара шартталган, ушунда гана тирүүлүктүн болушу мүмкүн жана так ушунда гана адамдардын ишинин оң болушунун негизи камтылган.

Сөзсүз түрдө космогониялык мифтер менен байланышта «дүйнөлүк дарак» же «өмүр дарагы» деп аталган, эң эле ар түрдүү мифологиялык баалоолорду, көз караштарды, аңдап-туюнууларды өзүнө сиңирген жана

камтыган ишенимдин (кыргыздарда аны коштоп жүрүүчү элестетүүлөрдүн) болуу фактысы белгилүү бир кызыгууну жаратат: ал – жашоонун булагы, түшүмдүүлүктүн белгиси, өлгөн-дөн кийинки же туулганга чейинки жайгашуу орду, ал деген – образ, уруунун ички жан дүйнө көрүнүшү. Ошол эле учурда «өмүр дарагы» дегенде дүйнө курулушу, дүйнөнүн модели, асманды жер менен байланыштыруучу жана асманга тирөөч катары кызмат кылуучу түркүк эсебинде түшүнүлгөн. Алсак, баатырдык «Манас» эпосунда «өмүр дарагынын» өз алдынчалуу аналогу катары байланыштыруучу жана уюштуруучу өзөк катары Манас өзү чыгат, анын айланасында бүткүл мейкиндиктик-мезгилдик континуум түзүлүп калыптанат. Үч тепкичтүү дүйнөнүн болумушунун бардык чөйрөлөрүн байланыштыруу менен Манас, анын образы дүйнөнүн бирдиктүүлүгүнүн, бир эле учурда анын өзөгү жана борбору болуп эсептелинет: «Асман менен жериңдин, тирөөсүнөн бүткөндөй» [15. 148].

Манастын образы мына ушундайча «эпосто дүйнөнүн мейкиндиктик түзүмүн символдоштурат. Тигинен үчтүк ажырымдоо (жогорку – орто чени – төмөнкү; демек: баш – дене – буттар) динамикалык бүтүндүк тууралуу түшүнүккө идеалдуу жооп берет жана ушундан улам үчтүктү: келип чыгууну – өнүгүүнү – төмөндөөнү көңүлгө алуучу ар кандай процесстин модель-схемасы катары каралышы ыктымал» [2. 75]. Айтмакчы, эпосто дүйнөнүн мейкиндиктик-мезгилдик модели анын борбору катары келчү негизги космологиялык объектилери аркылуу ачылат. Дүйнөнүн ушул моделинин чектеринде адамдын дүйнөсү жаратылыштын дүйнөсү катары чыгат, б.а. анда табияттык кубулуштар туруктуу адамдык тажрыйбанын терминдеринде, ал эми адамдык тажрыйба космикалык кубулуштардын терминдеринде ойлонулат.

Көрүп турганыбыздай, абстракташтыруунун жана жалпылоонун жетилбегендиги дүйнө тууралуу фантастикалык көз алдыга келтирүүлөрдүн келип чыгуу мүмкүнчүлүгүн берди, булардын негизинде миф өнүгүү алды. Түзүмдүн чың болуусуна жетишилди, ал коомдо кабалданган моделге ылайык гана аракеттенүү мүмкүнчүлүгүн берди жана жеке адамды бөлүп четтетпеди. Мына ушунда – мифтин күчтүүлүгү жана алсыздыгы, мифологиялык аң-сезимдин карама-каршылыктарынын бири, себеби миф тажрыйбаны жалпылады, адамга жаратылыш менен күрөшүүгө көмөктөштү жана бир эле учурда артка тартып турду.

Ошону менен бирге, жогоруда келтирилген мисалдар мифология жаратылыштын жана коомдун ар кыл түрдүү кубулуштарын адамдык абстрактуу түшүндүрүүнүн биринчи аракети болгону тууралуу күбөлөндүрөт, б.а. мифтерде объективдүү мүнөздөгү маалыматтар акырындык менен чогулуп баштаган жана дүйнөнү түшүндүрүүнүн алгачкы аракеттери жасалган. Адамдардын байыркы ой жүгүртүүсү адамдын реалдуу билимдерин толуктоо менен дүйнөнүн сүрөттөлүшүн түзүүгө жетишкен. Ушунда дүйнөнү «анык болууга» жана «мүмкүн болууга» ажырымдоо жүргөн. Бул коомдун керектөөлөрүндөгү жана мүмкүнчүлүктөрүндөгү айырмачылыкты чагылдыруучу реалдуу ажырымдоо дүйнөнү кийинки иреттештирүүнүн жана космизациялоонун негизи болду.

Албетте, байыркы адам теоретик болгон эмес, бирок бул анын ой жүгүртүүсүнүн логикалык эмес мүнөздү алып жүрөрүн билдирбейт. Байыркы адамдын ой жүгүртүүсү жупуну диалектиканын элементтерин – окшоп калууну, бирдейликти, нерселердин жана кубулуштардын байланышын өзүнө камтыйт. Бул тууралуу кыргыздардын көптөгөн мифтери күбөлөп турат, аларда адепки ички туюмдук диалектикалык көз алдыга келтирүү чагылдырылган.

Байыркы адам өзүнүн жашоосун баарыдан мурда кыймыл катары туюнуп-сезет жана курчап турган анык болуу ага түбөлүктүү кыймылда болуучу, аны тегеренип «бийлеген» процесс, кубулуш эсебинде кабылданат. Бардык нерселер жана кубулуштар тынч турган абалда эмес, кыймылда болушат. Мифтерде мифтик аталган доордун окуялары баяндалат, анда дүйнө такыр башкача эле, ал кезде дүйнөдө ар кыл түрдүү укмуштуу окуялар болуп турган, эң эле ар түрдүү жандыктар жана нерселер бир паста ар башкача кубулууга жөндөмдүү болучу. Жарык караңгылык менен күрөшөт, күндүзү түндөн келип чыгат, жылуулук суукту жокко чыгарат, жай кышты жеңет [20] ж.б. М.И.Шахнович ушуга байланыштуу төмөндөгүдөй деп жазат: «Мифтерде карама-каршы башталыштар – жарык жана караңгылык, күндүзү жана түн, жай жана кыш, өмүр жана өлүм өзгөчө айкын чагылдырылган, булар ич ара дайымкы каршылашууда болушат, жаратылышта кыймылдын булактары катары келишет жана бирде бир тарабы, башка жолу экинчи тарабы үстөмдүк абалга жетишишет. Кубулуштардын бул бүткүл жалпы өзгөрүлмөлүүлүгү тууралуу көз алдыга келтирүү миңдеген жылдардын тереңине кетет, ал кезде адамдар бардыгы кубулуп өзгөрүлөрүнө ишенишкен, б.а. башка болуп

өзгөрүү жөндөмдүүлүгүнө ээлик кылып, анын өзгөчөлүктөрүн өзүнө алууга жетишишкен» [19. 38].

Демек, бул айтылган жаратылышты бүтүндүк кабылдоо дегенди билдирет, ал өзүнө бул кабылдоонун субъектисин камтыйт, маңызында дүйнөгө карата стихиялык-диалектикалык аңдап-туюнуунун адепки ачыкталышын түзөт. Мифологиялык ички туюмдук-диалектикалык аңдап-туюнуу калыптануудагы абстракциялардын өнүгүү деңгээлин (өзүнүн проблематикасы, курулуусу менен ж.б.) көрсөтүп бергени менен баалуу, бул аларды диалектиканын адепки тарыхынын эң бир маанилүү булактарынын бири кылды. Байыркы кыргыз мифологиясынын бул мүнөзү адамдын жаратылыштын үстүнөн болгон бийлиги тууралуу, ошондой эле байыркы адамдардын руханий жашоосунда инсандык башталыштын түзүлүүсү тууралуу күбөлөйт.

Курчап турган жаратылыштык чөйрө адамдык практиканын объектиси катары гана эмес, материалдык жыргалчылыктын булагы катары, ошондой эле адамдын жашап туруусунун шарты катары баалуулук болуп эсептелинет. Жаратылышка карата мамилеге байланыштуу адамдын руханий байлыгы ачыкталат, инсандын дүйнөнү кабылдоодогу турмуштук позициясы жана реа-листтик башталыштары түзүлүп калыптанат, адеп-ахлактык жана эстетикалык муктаждыктар таап чыгылат. Ушундан улам миф жаратуучулукта эң эле маанилүүлөрдүн бири болуп экологиялык аспект эсептелинери фактысын белгилеп кетүү керек. Миф жаратуучулук өзүнүн түздөн-түз максаты кылып адамда сузуп бүткүс сулуулуктун жана да материалдык жана руханий жыргалчылыктардын булагы катары жаратылышка карата сарамжалдуу мамилени калыптандырууну койгонун чоң даражадагы ишенимдүүлүк менен белгилеп кетсе болот. Бул ойдун тууралыгынын бекемделиши катары байыркы «Кожожаш» баянын [13] келтирмекчибиз, анда өз уруусунун колдоочусу Суречкинин тукумун курут кылып кырууга дити барган башкы каармандын анык трагедиялуу тагдыры жаратылыш күчтөрү менен адамдын ортосундагы кагылыштын мыйзамченемдүү натыйжасы катары аңгемеленет. Кожожаштын адам менен жаратылыштын ортосундагы орун алып келген гармонияны бузган иш-аракеттери жалпы эл тарабынан терс бааны алат. Башкача айтканда, эпосто кыргыздардын табияттын алдын алып болбогон күчтөрүнө карата коркуу мамилеси жана биздин ата-бабаларыбыздын бир эле учурда жаратылыш акылга сыйбаган кадамы үчүн өч

алып, сарамжал, аяр мамилеси үчүн жолун ачат деген караңгы түшүнүгү чагылдырылган, дегинкиси, жаратылыш – жыргалчылыктардын гана булагы эмес, ошондой эле адамдын руханий жана денелик аманчылыгынын негизи дагы.

Курчап турган чөйрөгө карата аяр мамиле тууралуу, жердеги бардык жандууну сактап-коргоо тууралуу гуманисттик ойлор ошондой эле «Тоотай мерген жана үч аркар» мифинде чагылдырылган [14]. Анда Тоотай мергенчинин жаныбарларды кырып-жоюуга багытталган, билип туруп жасаган иш-аракети жаман нерсе катары бааланат. Элдин аңдаптуюнуусу боюнча жердеги бардык тирүү жандыктар өз ара байланыштуу жана бири-биринен көз каранды. Жаратылыштагы бардык жандыктар пайдалуу, анда пайдасызы жок. Адамга коркунучтун негизги себеби болуп гумандуулуктун, ич ара сыйдын жоголушу эсептелинет. Адамдар менен жаратылыштын ортосунда анын жоктугу дисгармонияга алып келет.

Байыркы адамдар табияттан тышкары күчтөр бардыгын көрүп турушат, алар ар кандай тирүү жандыктын колдоочусу жана кайгысын бөлүшүүчү боло алышат деп ойлошкон. Алсак, кыргыздарда мифологиялык түшүнүк жашап келген, андагыга ылайык айбанаттардын ар бир түрүнүн өзүнүн колдоочусу болгон. Мисалы: Камбар-ата – жылкылардын колдоочусу, Ойсул-ата – төөлөрдүн колдоочусу, Чолпон-ата – койлордун колдоочусу, Зеңги-баба – уйлардын колдоочусу, Чычаң-ата – эчкилердин колдоочусу ж.б.

Биздин ата-бабалар өздөрүнүн жаратылыш кубулуштары тууралуу эң эле жөнөкөй, жупуну түшүнүүлөрүнө карабай, адамдын айбанаттар дүйнөсү менен өз ара тыгыз мамиледе болуусу өздөрүнүн жашап туруусунун кепилдигинин бири экенине бекем ишенимде болушкан. Ошол себептүү алар бүткүл күчү жана ык-амалдары менен үй жандыктарынын санын арттырууга аракеттенишкен. А качан адамдык каалоолоруна карабай табигый кырсыктардан улам мал массалык кыргынга учурагаНында, адамдар колдоочу карыя бабасынан жардам сурашкан.

Айтылгандардан көрүнүп тургандай, миф жаратуучулукта жаратылышка карата мамилелердин моралдык-психологиялык негиздери өзгөчө маанини алат жана алардагы негизги өзөк катары баалуулук мамиле чыгат. Мифте инсанды өнүктүрүүнүн келечектүүлүгү менен өз ара бай-

ланышта жаратылышты коргоо жана өнүктүрүүнүн эртеңкисин өзгөчөлүү көрүү түзүлүп калыптанат, адамдардын экологиялык аң-сезими ачыкталат, ал коомдун жана жараты-лыштын өз ара аракеттенишүүлөрүнүн багытын өзгөртүүсүнүн объективдүү мыйзамченемдүүлүгүнүн ачыкка чыгышы катары аракетте болот.

Демек, биз кыргыз элинин анын руханий маданиятынын эң эле маанилүү, зарыл элементин түзүүчү мифологиясын карадык. Анда биздин ата-бабаларыбыздын дүйнөгө болгон көз караштарынын тарыхый баштапкы формасы чагылдырылган, ал негизинен ички туюмдук натыйжа катары чыгат, чындыкты издөөдө башынан кандайдыр бирдиктүү жана принцибинде ажыра-тып болгус нерсе мисал дайым эле акырына чейин аңдап билине бербейт.

Мифтерде практикалык-руханий өздөштүрүүнүн натыйжасы катары дүйнөнү таанып-билүүнүн айкындык-туюмдук ыкмасы аракетте болот, мында дүйнөнүн сүрөттөлүшү айкын кырдаалдан абстракташтырыл-ган түшүнүктөрдүн формасы катары эмес, эмоционалдык-баалуулук баалардын суммасы катары көрүнөт. Анык болууну өздөштүрүүнүн мифологиялык ыкмасында байыркы адам өзүн жаратылыштан бөлүп карабайт, алардын курчап турган дүйнөнү кабылдоосу жана алар менен жаратылыштын ортосундагы органикалык байланыш ачык дифференцирленген мүнөздү алып жүрбөйт. Так ушул себептен мифология, миф жаратуучулук сөзсүз өзүнө зарылдык катары өбөлгөнү жана мындай кыялдык, фантастикалык өбөлгөнүн, жадесе дүйнөгө болгон көз караш ты түзүүчү сарамжалдуу эмес элементтердин сөзсүз келип чыкчу натыйжасы, бирок убакыттын өтүшү менен ушул дүйнөгө болгон көз караштын: жашоого, чындыкка болгон эрктүүлүктүн, жалпылоого жана образдуу ойлонууга жөндөмдүүлүктүн өзөгүн түзүүчү так ушул сарамжалдуу жагдайлардын болушунан улам орду менен чечилчү катары кабылданат.

Мифология – бул байыркы адамдардын бул же тигил кубулуштардын себептерин, алардын ички байланышын, жаратылыштын жана коомдун кыймылдаткыч күчтөрүн аңдап-билүүгө деген аракети. Бир эле учурда бул – жаратылыш күчтөрүнө ээлик кылуу жана башкаруу максатында дүйнөнү түшүндүрүү ыгы. Мифтерде бул же тигил формада элдин таанып-билүүчүлүк, практикалык жана руханий тажрыйбасы топтошту-

рулган, б.а. адамдардын аларда болумушту философиялык аңдап-билүүгө, башталышы, бүткөн жери жок түбөлүктүү агым катарындагы дүйнө, дүйнөнүн материалдык баштапкы негизи, жаратылыштык жана социалдык кубалуштардын карама-каршылыктуулугу жана өзгөрүлмөлүүлүгү тууралуу түшүнүүлөргө карата жолдорду издөөсүнүн издери орун алган.

Демек, мифтер адепки түшүнүктөр катары философиянын алдындагы жалпылоолор жаралган, булар дүйнөнүн башаламандыгын аңдаптуюуудан бошонуунун узакка уланышында, абстрактуу ойлонуунун өнүгүү процессинде философиялык категориялардын: мейкиндиктин жана мезгилдин, себептин жана натыйжанын, мыйзамченемдүүлүктүн жана кокусунан болчунун ж.б. калыптанып бутуна туруусу үчүн баштооч, чекит катары кызмат кылышкан.

«Мифтерди жактырган адам кайсы бир өлчөмдө философ болуп эсептелинет, себеби миф таңыркоону жараткан нерселерден улам түзүлөт» [6. 24], – деп эсептеген Аристотель. Бул адилеттүү ойду көңүлгө алуу менен төмөндөгүнү белгилеп кетсе болчудай, себеби кыргыз элинин негизинде адамдын дүйнөнү жана өзүн түшүнүүгө умтулуусу жаткан мифологиясын анын социалдык-философиялык оюнун өнүгүүсүнүн өбөлгөсү, баштапкы тепкичи катары кабылданмакчы.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Очерк культуры киргизского народа. – С. 16.

2. Акмолдоева Ш.Б. Древнекыргызская модель мира (на материалах эпоса «Манас»). – С. 75.

3. Акмолдоева Б.Б. Коневодство в системе традиционного хозяйства киргизов (конец XIX – начало XX в.). – Фрунзе, 1989. – С. 171.

4. Байжигитов К. Кыргыз мифтери, уламыштары жана легендалары. – Фрунзе, 1985. – 11–45-б.

5. Бартольд В.В. Киргизы: Исторический очерк // Соч. в 9 т. Т. 2. Ч. 1. – М., 1963. – С. 475.

6. Бекбоев А., Тогусаков О. Мифическое сознание: необходимость и случайность // Из истории социально-философской мысли народов Востока. – С. 24.

7. Бекбоев А., Тогусаков О. Мифическое сознание: необходимость и случайность // Из истории социально-философской мысли народов Востока. – Фрунзе, 1989. – С. 28.

8. Гегель. Сочинения. Т. 9. – М., 1932. – С. 82.

9. Давлетов К.С. Фольклор как вид искусства. – М., 1966. – С. 86.

10. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. – Л., 1974. – С. 79.

11. Кляшторный С.Г., Басипов В.Н., Потапов Л.П. Тюркоязычных народов мифология // Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2 т. Т. 2. – М., 1992. – С. 536–537.

12. Кессиди Ф.Х. От мифа к логосу. – М., 1972. – С. 41.

13. Кожожаш: Эпос. – Бишкек, 1996.

14. КР УИАнын кол жазмалар фондусу. – Инв. № 180.

15. Манас: Эпос / Сагынбай Орозбак уулунун варианты. 2-китеп. – Фрунзе, 1980. – 148-б.

16. Пивоев В.М. Мифологическое сознание как способ освоения мира. – С. 33.

17. Токарев С.А., Мелетинский Е.М. Мифология // Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2 т. Т. 1. – М., 1991. – С. 15.

18. Худяков Ю.С. Кыргызы в Центральной Азии // Вопросы этнической истории киргизского народа. – С. 29–40.

19. Шахнович М.И. Первобытная мифология и философия: предистория философии. – С. 38.

20. Эр Төштүк. Эпос. – Бишкек, 1996.

Апсаматова Эльвира Джумабековна,
кандидат философских наук, доцент
кафедры философии, теории и истории культуры
института социально-гуманитарных наук
КНУ имени Ж. Баласагына
Байбосунова Гулзат Усонбековна,
старший преподаватель
кафедры философии, теории и истории культуры
института социально-гуманитарных наук
КНУ имени Ж. Баласагына

ФИЛОСОФИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ДУХА В КОНТЕСТКЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ

Кыргызская национальная философия, являясь неотъемлемой частью духовной культуры, представляет собой уникальное явление, формирующееся на основе традиционных ценностей, исторического опыта и самобытного мировоззрения народа. На протяжении всего своего существования она не только формулирует, но и стремится решать фундаментальные мировоззренческие задачи, отражая поиски национального самосознания и осмысления смысла коллективного бытия. В этом процессе проявляется интенция самосознающего духа, который формирует основы национальной идентичности, определяет принципы общественного устройства и ориентиры духовного развития [1]. Национальная философия кыргызского народа выражается в многообразии своих форм – от устной эпической традиции и народной мудрости до современных философских концепций, определяющая роль кыргызской культуры в глобальном контексте. Так, кыргызская философская мысль неразрывно связана с историческими судьбами народа, его культурными ценностями и социальными трансформациями. Она представляет собой живой процесс самопознания и самовыражения, позволяя каждому поколению находить ответы на ключевые вопросы бытия в условиях меняющегося мира.

В эпоху современных глобальных вызовов и трансформаций кыргызская национальная философия, как было отмечено выше, продолжает играть ключевую роль в формировании мировоззрения народа,

обеспечивая идейную преемственность и поддерживая целостность национального сознания. Осмысление исторического пути, духовных ценностей и социально-политических ориентиров становится особенно важным в процессе государственного строительства и определения стратегических направлений развития страны. Именно на этой основе возникла необходимость в разработке концептуального документа, который бы не только отражал фундаментальные принципы национального самосознания, но и стал идейным ориентиром для будущего развития Кыргызской Республики. Таким документом стала, утвержденная Указом Президента Кыргызской Республики от 18 декабря 2024 года, Доктрина «Национальный дух – мировые высоты», далее доктирина направленная на выработку «идей, которые будут способствовать объединению граждан нашей страны в единое целое, возродят веру в светлое будущее, усилят гражданский патриотизм, национальный дух, дадут ему новое дыхание, откроют путь к новым инициативам»[7]. Доктрина представляет собой стратегический документ, определяющий идеологические и ценностные ориентиры развития Кыргызской Республики в современном мире. Она основана на принципах единства, исторической преемственности и инновационного мышления, направленных на укрепление национальной идентичности и социальной консолидации общества.

Доктрина включает в себя ключевые направления, среди которых необходимо особо отметить:

1. Формирование общенационального мировоззрения, основанного на уважении к истории, культуре и традициям кыргызского народа.
2. Развитие гражданского патриотизма, поддержка инициатив, способствующих укреплению социального единства.
3. Внедрение образовательных программ и культурных проектов, направленных на популяризацию национальных ценностей среди молодежи.
4. Усиление международного имиджа Кыргызской Республики как страны с богатым культурным наследием и прогрессивными взглядами на будущее.

В рамках реализации Доктрины предполагается разработка государственной программы действий, включающей законодательные инициативы, образовательные реформы и проекты по развитию гражданского общества.

В контексте данного исследования хотим обратить внимание на теоретические основы и терминологическое значение понятия «национальный дух». Духовность, формирующая общественное и индивидуальное сознание, тесно связана с понятием «национального духа», который определяет основные направления развития этноса, его отношение к традициям, инновациям и глобальным процессам. Национальный дух не только закрепляет уникальные особенности культуры, но и служит фундаментом для построения устойчивой идеологической системы, способной отвечать на вызовы времени. Именно эти идеи легли в основу Доктрины «Национальный дух – мировые высоты», направленной на укрепление национального самосознания, сохранение культурного наследия и выработку стратегий для устойчивого развития Кыргызской Республики. Доктрина акцентирует внимание на значении духовных ценностей и этнокультурных традиций как ключевых факторов, способствующих консолидации общества и формированию его будущего.

Концепция «национального духа», разработанная в трудах немецких философов XVIII – начала XIX века И.Г. Гердера, И.Г. Фихте, Ф.К. фон Мозера, братьев Якоба и Вильгельма Гримм, Г.В.Ф. Гегеля, стала важной категорией для понимания механизмов исторического и культурного развития народов. В философии немецкого классика Г. Гегеля национальный дух рассматривается как культурно-историческая проекция Абсолютного Духа, определяющая ход истории через диалектическое противоборство различных народов. Национальный дух находит своё выражение в религии, искусстве, правовой системе, политике и философии, оказывая влияние как на формирование коллективного самосознания, так и на развитие индивидуального духа каждого члена общества. Согласно этой концепции, государство выступает не просто как политическая структура, а как объективированное выражение национального духа [2], институциональная форма существования народа, отражающая его ценности, традиции и мировоззрение. Именно через государство национальный дух получает возможность реализовывать себя в праве, социальной организации и историческом процессе.

Концепция И. Г. Гердера о «народном духе» сыграла ключевую роль в развитии идей этнокультурной идентичности и национального самосознания. В своем труде «Идеи к философии истории человечества 1784–1791 гг.» [3] он подчеркивал, что язык, обычаи и исторический

опыт народа являются основополагающими элементами его самобытности. Настоящая культура, по Гердеру, не должна быть заимствованной или навязанной извне, а должна рождаться из народных корней, отражая жизнь, ценности и мировоззрение простого народа, а не элиты. Данные идеи сохраняют актуальность и сегодня, особенно в контексте сохранения и укрепления национальной идентичности в эпоху глобализации. В Кыргызстане вопросы этнокультурной самобытности, роли языка и традиций в формировании общественного сознания приобретают особое значение в свете необходимости консолидации нации и укрепления духовных основ общества.

Язык играет особую роль не только как средство коммуникации, но и как ключевой элемент формирования национального сознания. Гердер называл его «печатью нашего разума», подчеркивая его фундаментальное значение в развитии мышления и культуры. В своем трактате «О происхождении языков» («Abhandlung über den Ursprung der Sprache», 1772) он объяснял многообразие языков естественным процессом разделения народов, приводящим к возникновению уникальных языковых систем, отражающих специфику их мышления и образа жизни. По мнению философа, язык не является статичной системой — он развивается вместе с народом, адаптируясь к новым условиям, способам познания и мировоззренческим изменениям. С каждым историческим этапом язык претерпевает трансформации, становясь не только средством выражения мыслей, но и инструментом, формирующим способы мышления и восприятия мира. Гердер тем самым подчеркивает, что «в каждом новом мире – новый язык, каждая нация имеет свой национальный язык... Язык становится Протеем (многоликим существом – от имени древнегреческого бога, постоянно меняющего свой облик) на круглой поверхности земли» [4, с. 163].

Эти идеи находят свое отражение и в Доктрине, где язык рассматривается как важнейший фактор существования государственной целостности и сохранения национальной идентичности: «…в Кыргызской Республике государство и государственный язык тесно связаны между собой – они взаимно обуславливают существование и развитие друг друга» [7]. В условиях глобализации сохранение и развитие кыргызского языка становится одной из ключевых задач укрепления национального самосознания, передачи культурных ценностей и исторической памяти. Язык

не просто объединяет народ, но и направляет его духовное развитие, являясь выражением национального духа, который, как отмечал Гердер, формируется в непрерывном процессе исторических и культурных изменений.

И.Г. Фихте, развивая идеи Гердера, подчёркивал роль языка и культуры как основ национального единства и духовного возрождения. В период французской оккупации германских государств он видел спасение нации не только в политической борьбе, но прежде всего в укреплении национального самосознания, которое возможно через сохранение языка и реформу системы образования. В своем труде «Reden an die deutsche Nation» (1808) [9] Фихте призывал к сплочению народа вокруг национальной культуры и языка, рассматривая их как краеугольные камни этнокультурной идентичности. Для Фихте язык был не просто инструментом общения, а выразителем национального духа, средством формирования уникального мировоззрения народа. Он настаивал на том, что язык определяет мышление нации и является основой её внутренней целостности. В этом контексте образование приобретает стратегическое значение, так как именно через него передаются национальные ценности, формируются гражданские добродетели и укрепляется культурная самобытность народа.

Фихте подчеркивал фундаментальную роль языка в формировании не только индивидуального сознания, но и целостности нации. В Четвёртом обращении он говорил о «неизмеримом влиянии» языка на человеческое развитие, утверждая, что язык не просто служит средством общения, а проникает в самые сокровенные глубины души, формируя мышление и мировосприятие народа. В Тринадцатой речи он развивал этот тезис, заявляя, что истинные границы между государствами определяются не географическими или политическими факторами, а внутренними – языком и культурой. По Фихте, народ, говорящий на одном языке, связан множеством «невидимых уз» и обладает способностью к глубокому взаимопониманию, что делает его единым целым. Этот принцип служил основой для идеи национального единства, в котором язык и характер народа определяют его историческую судьбу и место в мире. В условиях угрозы культурной ассимиляции Фихте видел спасение германского народа в сохранении его языковой и духовной самобытности.

В эпоху современных вызовов сохранение и развитие кыргызского языка становится неотъемлемым условием укрепления национального самосознания, а система образования — важнейшим инструментом воспитания граждан, осознающих свою культурную принадлежность и историческую миссию. Подобно тому, как Фихте видел в языке основу сопротивления ассимиляции и утраты идентичности, современная кыргызская государственная политика направлена на защиту и развитие национального языка как фундаментального элемента духовного наследия и общественного единства. Эти идеи находят прямое отражение в Доктрине «Национальный дух – мировые высоты», в которой кыргызский язык рассматривается как ключевой элемент национального духа, определяющий культурные границы и обеспечивающий единство народа. В многонациональном государстве язык играет особую роль в консолидации общества, передаче традиций и формировании общего мировоззрения. В этом смысле принципы, сформулированные Фихте, сохраняют актуальность и сегодня, когда сохранение и развитие национального языка – не просто культурная задача, а стратегическая необходимость для укрепления кыргызской государственности и национального самосознания.

Вильгельм фон Гумбольдт, один из основоположников философии языка, внес значительный вклад в развитие идеи о неразрывной связи языка и «национального духа». В своих исследованиях он рассматривал язык не просто как средство коммуникации, а как живой, непрерывный творческий процесс, в котором отражается уникальное миросозерцание народа. Этот подход базировался на его детальных филологических и этнографических исследованиях, начиная с изучения баскского языка, который, по его мнению, мог пролить свет на древнюю историю, культуру и образ жизни басков.

Гумбольдт был убежден, что язык является основой формирования национального сознания и важнейшим фактором этнической идентичности. Он подчеркивал, что структура и особенности языка определяют не только способы выражения мыслей, но и саму логику мышления народа. Его интерес к староиберийскому языку и его связи с романскими и американскими языками привел к развитию сравнительно-исторического метода в лингвистике и философии языка.

Гумбольдт рассматривал язык как фундаментальную основу формирования нации, в которой воплощается самобытная внутренняя форма «духа народа» (Volksgeist). В его понимании язык не просто инструмент общения, а органически связанная с культурой и историей народа система, которая формирует его мировосприятие. В работе «О сравнительном изучении языков применительно к различным этапам их развития» (1820) он подчеркивает, что «языкам свойственно собственное мировоззрение» (Weltansichten) [5, с. 248-249], а значит, язык не только отражает реальность, но и задает способы ее осмысления. «Язык всеми тончайшими нитями своих корней сросся с силой национального духа, и чем сильнее воздействие духа на язык, тем закономерней и богаче развитие последнего… язык не просто внешнее средство общения людей, поддержания общественных связей, но заложен в самой природе человека и необходим для развития его духовных сил и формирования мировоззрения» [5, с. 45-48]. Язык, по мнению Гумбольдта, является частью национальной идентичности: «Вместе с родным языком мы воспринимаем как бы частичку нашей самости» [5, с.68-69]. Он утверждал, что язык – это не просто средство коммуникации, а естественное проявление духовной природы человека, необходимое для развития его мышления, восприятия мира и идентичности.

В Доктрине язык рассматривается как ключевой элемент национального духа и средство консолидации кыргызского народа. Как указывал Гумбольдт, язык формирует самосознание народа, передает его культурное наследие и создает уникальное мировоззрение. В этом контексте политика сохранения и развития кыргызского языка приобретает не только культурное, но и стратегическое значение, обеспечивая связь между поколениями, укрепляя национальную идентичность и способствуя устойчивому развитию общества. Подобно тому, как Гумбольдт считал язык основой для постижения духа народа и его исторического пути, современная кыргызская философия и культурная политика рассматривают кыргызский язык как фундамент национального сознания, определяющий самобытность народа и его историческую миссию. Развитие и сохранение языка становится важнейшей задачей в укреплении национального единства и культурного самосознания в условиях глобальных изменений.

Понятие «народного духа», которое стало ключевым элементом теории Гумбольдта о связи языка и духовного развития народов, берет свое начало во французской философии эпохи Просвещения. Французские мыслители второй половины XVIII века использовали этот термин для объяснения различий в национальных характерах, основываясь на природных и исторических условиях. Одним из наиболее значимых трудов, посвященных этой теме, является работа Ш. Л. де Монтескье «О духе законов» (1748), в которой философ права и истории анализирует влияние климата, законов, обычаев, правительства, религии и исторических факторов на формирование «общего национального духа нации» [10, р. 225-246].

Идеи Монтескье нашли особенно живой отклик в политически раздробленных германских государствах. Вдохновленный его трудами, немецкий мыслитель Ф.К. фон Мозер в работе «О немецком национальном духе» (1765) поднял вопрос о роли языка и культуры в формировании культурной идентичности народа [6, с. 225-246]. Эти идеи стали отправной точкой для дальнейших исследований немецких философов – Гердера, Фихте, Гумбольдта и Гегеля, которые углубили понимание национального духа, его взаимосвязи с языком, культурой и государственностью. Таким образом, концепция «народного духа», зародившаяся в трудах французских просветителей, прошла долгий путь развития в европейской философии и стала ключевым элементом философии национальной идентичности.

Можно сказать, что, опираясь на эти философские идеи, Доктрина «Национальный дух – мировые высоты» стремится актуализировать концепцию национального духа применительно к реалиям Кыргызской Республики. В ней заложен принцип осознания национального духа как фактора, во-первых, объединяющего народ, во-вторых, укрепляющего государственность и, в-третьих, направляющего развитие общества. Доктрина подчеркивает, что сохранение и развитие национального духа возможно только через системное укрепление духовных, культурных и социальных основ, отражающих уникальную историческую судьбу кыргызского народа.

Следующим шагом в понимании теоретических основ Доктрины является вопрос о внедрении и укоренении её положений в обществен-

ном сознании народа, чтобы обрести свою жизнеспособность и дальнейшую реализацию не только на бумаге в различных постановлениях и актах по реализации, но и стать действительно движущей и консолидирующей силой народного духа. Так, для успешной реализации положений Доктрины необходимо четко определить её идеологическую основу. Вопрос об идеологии в современном кыргызском обществе остается открытым: с одной стороны, существует потребность в объединяющей национальной идее, способной сплотить граждан вокруг общих ценностей и целей, с другой – исторический опыт показывает, что навязанная сверху идеология нередко приводит к догматизму и отчуждению.

Идеология как система взглядов и убеждений играет ключевую роль в формировании общественного сознания и государственного курса. Она определяет, каким видится будущее страны, какие принципы считаются основополагающими и какие механизмы используются для их реализации. В этом контексте Доктрина «Национальный дух – мировые высоты» может стать концептуальной основой новой идеологической модели Кыргызстана, но для этого необходимо решить ряд фундаментальных вопросов: какой должна быть эта идеология – национальной, гражданской или смешанной? На чем она будет базироваться – на традиционных ценностях, модернизационных принципах или их синтезе? Насколько глубоко государство должно вмешиваться в формирование идеологического дискурса? Таким образом, принятие Доктрины поднимает более широкий вопрос – о необходимости формирования государственной идеологии, её границах, содержании и механизмах реализации.

Идеология, как явление общественного сознания, подвержена тем же динамическим процессам, что и само сознание: она формируется под влиянием социальных, политических и культурных факторов, развивается в ответ на вызовы времени, может обновляться и адаптироваться к новым реалиям или, напротив, утрачивать свою актуальность, становясь неэффективной и маргинализированной [8].

В силу своей изменчивости идеология требует постоянной интеллектуальной и организационной работы по её формированию, воспроизводству, модернизации и распространению. Без систематической поддержки и адаптации к современным условиям она рискует потерять влияние на общество, утратить способность консолидировать граждан и

направлять социальные процессы. Именно поэтому устойчивость и жизнеспособность идеологии зависят от того, насколько она способна отвечать на вызовы эпохи, отражать актуальные потребности общества и находить живой отклик в массовом сознании.

Идеология в своих проявлениях представляет собой многослойное и разностороннее явление, охватывающее различные сферы общественной жизни – политику, экономику, право, культуру, мораль и религию. Ее изучению посвящены многочисленные научные труды и публикации, в которых исследуются механизмы формирования идеологических систем, их влияние на социальные процессы, а также способы трансформации и адаптации идеологии к изменяющимся условиям.

В современной науке идеология рассматривается не только как совокупность взглядов и идей, но и как социальный институт, инструмент мобилизации общества, средство легитимации власти и политического курса. В зависимости от исторического контекста и культурных особенностей разных народов, идеологические концепции могут существенно различаться, что делает их изучение особенно актуальным в условиях глобализации и роста национального самосознания.

Формирование целостной государственно-национальной идеологии всегда представляло собой сложную задачу для высших органов власти Кыргызстана, поскольку требует не только глубокого понимания общественных процессов, но и учета исторических, культурных и политических особенностей страны. Основная сложность разработки концепции новой государственной идеологии в условиях демократического развития заключается в том, что различие между её формами часто остается неосмысленным или недостаточно проработанным. В частности, необходимо четко разграничивать понятия «государственная идеология» и «национальная идеология», поскольку их смешение ведет к методологической неопределенности и концептуальной путанице.

Государственная идеология представляет собой систему идей и ценностей, которые официально поддерживаются и продвигаются государственными институтами, служа ориентирами для политики, законодательства и общественной жизни. Она формируется через политические дискурсы, нормативные акты, образовательные программы и государственную пропаганду.

Национальная идеология, в свою очередь, охватывает более широкий спектр представлений, объединяющих народ в рамках общей истории, культуры, традиций и коллективного самосознания. Она возникает и развивается в обществе естественным образом, отражая исторический опыт, этническую самобытность и духовные ценности народа.

Ошибочное отождествление этих понятий может привести к тому, что государственные идеологические инициативы будут восприниматься как искусственные и навязанные, а национальная идентичность – ограничиваться узкими рамками официальных установок. Поэтому для успешной разработки и внедрения идеологических концепций необходимо, с одной стороны, учитывать роль государства в формировании ценностных ориентиров, а с другой – признавать самостоятельность и динамичность национального самосознания.

Нации являются носителями определённого комплекса идей, охватывающего философские, экономические, политические, правовые, этические и религиозные аспекты. В этих идеях они осознают себя как целостные образования, определяют своё место в мире, формулируют свои интересы и обосновывают социально-политические устремления и действия. Каждый народ вырабатывает специфическую систему представлений о своём прошлом, механизмах внутренней консолидации, способах сохранения единства, формах взаимодействия с другими народами и стратегических целях исторического развития. Эти представления не только отражают самосознание нации, но и выполняют функцию её ориентира в процессе социального и политического становления. Совокупность данных взглядов и ценностных установок, определяющих национальную идентичность и стратегию коллективного развития, можно рассматривать как национальную идеологию. Она играет ключевую роль в формировании общественного сознания, объединяя различные социальные группы вокруг общих ценностей и целей, придавая смысл их историческому пути и направлениям будущего развития.

Национальная идея представляет собой совокупность доминирующих в национальном сознании представлений, с помощью которых народ осмысляет своё историческое предназначение, формулирует смысл своего существования и определяет стратегию своего развития. Она отвечает на фундаментальные вопросы о судьбе народа, его историческом

пути, роли в мировом сообществе, целях существования, культурной миссии и характере взаимоотношений с другими народами.

В отличие от идеологий, которые могут формироваться искусственно и целенаправленно конструироваться государственными структурами или политическими элитами, национальная идея рождается естественным образом. Она является результатом исторического опыта, духовного развития и коллективного самосознания нации, отражая её уникальные черты, ценности, традиции и устремления. Будучи динамичной, национальная идея может изменяться под влиянием времени, адаптироваться к новым вызовам и трансформироваться вместе с развитием общества. Однако её главная функция остаётся неизменной – она служит идейным стержнем, объединяющим народ, укрепляющим его идентичность и определяющим вектор национального развития.

Национальная идея, выражающая смысл исторического существования народа, его культурную миссию, место в мире и стратегические ориентиры, является фундаментом для формирования целостной государственной идеологии. Именно национальная идея формирует основу национального духа, который проявляется через язык, традиции, культуру и систему ценностей общества. Так, можно с уверенностью сказать, что Доктрина «Национальный дух – мировые высоты» призвана воплотить национальную идею Кыргызстана в конкретные концептуальные и программные положения, направленные на укрепление национальной идентичности, гражданского патриотизма и общественного единства. Она представляет собой осмысленный ответ на современные вызовы и служит инструментом консолидации общества вокруг общих ценностей и целей.

Таким образом, принятие и реализация Доктрины становятся важным шагом на пути к устойчивому развитию государства, формированию целостной идеологии, основанной на историческом опыте и духовных традициях кыргызского народа. Ее идеи позволяют не только сохранить национальную самобытность, но и создать прочную основу для интеграции Кыргызстана в глобальный мир как сильного и самодостаточного государства.

Литература:

1. Апсаматова, Э. Дж. Онтология национальной идентичности в пространстве современных культур и цивилизаций / Э. Дж. Апсаматова // Известия Национальной Академии наук Кыргызской Республики. – 2023. – № S5. – С. 51-56. – EDN ZLIWZT.
2. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. М.: Мысль, 1977. Т. 3.
3. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. М.: Наука, 1977.
4. Гердер И.Г. Трактат о происхождении языка. М.: Изд-во ЛКИ, 2007.
5. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1984.
6. Мозер Ф.К. фон. О немецком национальном духе. 1765–1766.
7. О Доктрине (Унгужол) «Национальный дух – мировые высоты» от 18 декабря 2024 года УП №369 https://cbd.minjust.gov.kg/230019498/edition/23327/ru?lang=ru
8. Эволюция идеологии в контексте духовного наследия / А. К. Бабашов, А. Н. Смутко, Ш. К. Аалиева [и др.] // Социология. – 2024. – № 10. – С. 178-185. – EDN PXAXCX.
9. Fichte J.G. Reden an die deutsche Nation/ Johann Gottlieb Fichte. [5 durch ges. Aufl.], nach dem Erstdruck von 1808/ Mit einer Einf. Von Reinhard Lauth. Ham burg: Meiner, 1978. XLI.
10. Nicholas Vazsonyi. Montesquieu, Friedrich Carl von Moser, and the «National Spirit Debate» in Germany, 1765–1767 // German Studies Review, Vol. 22. No. 2 (May, 1999).

КОРУТУНДУ

Заманбап илимий ачылыштар, маалымат агымынын өсүшү жана технологиялык чакырыктарга жык толгон ааламдашуу доору ар бир илимпозду артка кайрылып, өзү алектенген илим тармагы кандай жолду басып өткөнүн, учурда кандай абалда экенин жана кандай көйгөйлөр алдыга чыга тургандыгын талдоого түртөт. Ошондой эле, бул көйгөйлөрдү кантип чечүү керек деген маселелер да илимпоздордун көңүл борборунда турат. Мындай ой жүгүртүү айрыкча, тарыхый кырдаалдарда жана мамлекеттин маанилүү окуяларына байланыштуу өзгөчө мааниге ээ болот жана социалдык-гуманитардык илимдерден атайын изилдөөлөрдү күтөт.

Ошондуктан, Кыргыз Республикасынын 100 жылдыгы жана Кыргызстандагы илимдин флагманы болгон Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин 100 жылдыгы белгиленип жаткан учурда, өлкөдөгү коомдук жана гуманитардык илимдердин учурдагы абалын жана басып өткөн жолун иликтөө зарыл. Бул маселелерди талдоонун алкагында, илим тармактарындагы негизги көйгөйлөрдү аныктоо жана болочок адистердин коомдук илимдер боюнча теориялык жана практикалык даярдыгын жогорулатуу маселеси өзгөчө актуалдуу болуп саналат.

Ушул өңүттөн алганда, Ж. Баласагын атындагы КУУнун Социалдык-гуманитардык илимдер институтунун окумуштуулар жамааты тарабынан даярдалган «Кыргызстандагы социалдык-гуманитардык илимдердин абалы жана өнүгүүсү» аттуу монография коомдук илимдердин - философия, дин таануу, педагогика, социология жана башка илимий багыттардын кыскача болсо да басып өткөн жолун, калыптанышын доорун, негизги маселелерин аныктоого арналган илимий эмгек болуп эсептелет.

Бул монографиянын негизги артыкчылыгы жана илимий баалуулугу – учурдагы коомдук илимдердеги негизги маселелердин келип чыгуу себептерин, алардын тарыхый өнүгүшүн жана келечектеги багыттарын иликтөөдө жатат. Монографиянын мазмуну төмөнкүдөй актуалдуу маселелерди камтыйт: Гуманитардык илимдердин келечеги жана футурологиялык аспектилери; Кыргызстандагы улуттук рух маселеси жана глобалдашуу шартындагы чакырыктар; Коомдогу терс

көрүнүштөр жана аларга философиялык көз караш; Педагогика илиминин көрүнүктүү өкүлдөрү жана алардын илимге кошкон салымы; Дин таануу илимин окутууда топтолгон тажрыйбалар, кыргызстанда социология илиминин калыптанышы жана алардын азыркы абалы чагылдырылган.

Бул илимий эмгектен окурмандар төмөнкү маселелер боюнча кеңири маалымат ала алышат: Ж. Баласагын атындагы КУУдагы Социалдык-гуманитардык илимдер институтунун тарыхы; Гуманитардык билимдин азыркы абалы жана анын келечеги; Кыргызстандагы педагогика илиминин өнүгүү тарыхы жана учурдагы абалы; Кыргызстандагы жогорку окуу жайларында дин таануу билим берүүсүнүн тарыхы жана азыркы абалы; Кыргыз философиясынын методологиялык аспектилери; Кыргыз коомундагы улуттук нигилизмдин философиялык, этикалык жана тарыхый маңызы; Ааламдашуу шартында улуттук рух маселеси.

Бул монография Кыргызстандагы социалдык жана гуманитардык илимдердин учурдагы абалын, алардын өнүгүү тенденцияларын жана негизги көйгөйлөрүн терең изилдеген илимий эмгек болуп саналат. Анда ар кандай илимий көз караштар камтылып, коомдук-гуманитардык илимдердин актуалдуу маселелери кеңири талдоого алынган.

Монография илимий кызматкерлер, педагогдор, студенттер, магистранттар жана аспиранттар үчүн баалуу булак болуп, коомдук илимдердин өнүгүүсүнө кызыккан окурмандар үчүн да пайдалуу маалыматтарды сунуштайт. Бул илимий эмгек Кыргызстандагы гуманитардык илимдердин келечектеги багыттарын аныктоого негиз боло алат деп ишенебиз.

КЫРГЫЗСТАНДА СОЦИАЛДЫК ЖАНА ГУМАНИТАРДЫК ИЛИМДЕРДИН АБАЛЫ ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮ

СОСТОЯНИЕ И РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В КЫРГЫЗСТАНЕ

Компьютерная верстка Адилет Асанбеков

Басууга 21.06.2025-жылы берилди. Офсет кагазы.
Кагаздын ченеми 60x84 1/16 Times New Roman ариби.
16 учеттук басма табак. Нускасы 300 даана,
заказ № 28.

Ж.Баласагын атындагы КУУнун “Университет” басмаканасы.
Бишкек шаары, Манас проспектиси, 101.